
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

भक्तिरत्नावली - कान्तिमाला टीका

कर्ता विष्णुपुरी १३ प्रकरण

Date - सं. १८८५

Title:- भक्तिरत्नावली.

पत्रे:- 137

1

दशमेश्रुकवाक्यं९४=

श्रीपरमात्मनेनमः॥ येमुक्तावपिनिस्पृहाःप्रतिपदप्रोन्मीलदानंददांयामास्थायसमस्तमस्तकमणिंकुर्वंति
यंस्वेवशे। तान्भक्तानपितांचभक्तिमपितंभक्तप्रियंश्रीहरिंवंदेसंततमर्थयेनुदिवसंनित्यंशरण्यंभजे॥१॥
टीका॥ सत्सदाचारानुमितश्रुतिबोधितंप्रारिप्सितनिर्विघ्नसमाप्तिकारणंश्रीकृष्णकीर्तनरूपंमंगलमाचर
तिश्रीभागवतपद्येनैव॥१॥ श्लोक॥ जयतिजननिवासोदेवकीजन्मवादोयदुवरपरिषत्स्वैर्दोर्भिरस्यन्नधर्मं
स्थिरचरवृजिनघ्नःसुस्मितश्रीमुखेनव्रजपुरवनितानांवर्धयन्कामदेवं॥ टीका॥ [illegible]॥ जनानां
प्राणिनांनिवासःस्थानंस्वरूपमितियावत् विश्वरूपत्वात् तएवचनिवासोयस्य सर्वगुहाशयत्वमितिश्रुतेः
नितरांवासःशरणंतेषांइतिवाक्यार्थः यद्वा जनेषुभक्तेषुनितरांअतिशयेनवसतीतिजनानांभक्तानां
नितरांवासोयत्रसः कृष्णत्वंस्पष्टयन्नाह देवक्यांजन्मेतिवादःप्रसिद्धिर्यस्यनतुनवास्तवंजन्मेतिभावः
अजत्वात् यदुवराःपरिषत्सभासेवकरूपायस्य अवतारप्रयोजनमाह दोर्भिर्बाहुभिःअधर्मंतन्मूलदुष्ट
दैत्यादिवधादस्यन्दूरीकुर्वन् चतुर्भुजत्वंइच्छाधीनमित्याह स्वैरिति यद्वा स्वैर्भक्तैरर्जुनादिभिरिवदोर्भिरित्य
र्थः एवमेवंसमर्थस्यमद्विघ्ननिवारणमीषत्करमितिदर्शितं संबंधमात्रेणसर्वतापनिवारकइत्याह स्थि
राःस्थावराःचराजंगमास्तेषांवृजिनंदुःखंहंतीति वृंदावनतरुलतापक्षिमृगादितापत्रयनिवारक

व

॥अथे॥ दूग्रथप्रतिपाद्य नाना [illegible] विधविघ्नु... के महिमानं दर्शयन्न नमस्कारमंगलमाचरति॥ वृत्तायश्लोकवाचं॥ श्रुय

विभिः॥ यति॥

इत्यर्थः॥ विलासंवेदध्यलावण्यादिनिरपेक्षत्वे मायीनत्वमाह वृजेति विषयांतरकामापेक्षया हृष्टविष
यकामः परमानंदप्रदत्वाद्वीव्यतीति देवः तं स्वविषयप्रीतिदाढ्यार्थं वर्द्धयन्नु एवं विशिष्टः कृष्णोजय
तिसर्वोत्कर्षेणवर्त्तते इत्यन्वयः॥ २॥ श्लो॥ यत्कीर्त्तनं यत्स्मरणं यदीक्षणं यद्वंदनं यच्छ्रवणं यदर्हणं
लोकस्य सद्यो विधुनोति कल्मषं तस्मै सुभद्रश्रवसे नमो नमः॥ ३॥ टीका॥ अथैतद्ग्रंथप्रतिपाद्य ना
नाविधविघ्नुनक्लिमहिमानं दर्शयन्नु नमस्कारमंगलमाचरति यत्कीर्त्तनमिति
ईक्षणं जगन्नाथप्रतिमादिषु अर्हणं पूजा एतानि सद्यः कल्मषं विधुन्वंतीत्यन्वयः लोकस्य मनुष्यमात्रस्य सुभद्र
वीयश्रोण्यस्य तस्मै यतो नान्येषां यज्ञदेवादीनां कीर्त्तनादिमात्रेण तथा सर्वस्य सद्यः सुमंगलं॥ ३॥ श्लो॥ भूयो नमः सद्
जिनच्छिदे सतामसंभवायाखिलसत्वमूर्त्तये पुंसां पुनः पारमहंस्य आश्रमे व्यवस्थितानामनुमृग्यदाशुषे
नमस्कारप्रपंचयन्नभिधेत्याह भूयो नमः इति सतां भक्तानां वृजिनं पापं छिनत्तीति तस्मै असतां अभक्तानां असंभवा
यविनाशकाय ननुअयमेव किमिति पुनः पुनर्नमस्क्रियते इत्याशंक्याह अखिलसत्वमूर्त्तये सर्वात्मनेतथा चान्यन
मस्कारोप्येतन्नमस्कार एवेति साक्षात्स एव किं न नमस्करणीय इति भावः शुद्धसत्वगुणाश्रयो वा तथा च ज्ञान
प्रदातृत्वात्स एव वंद्य इति भावः अत एव पारमहंस्ये प्रत्यक्निष्ठारूपे आत्ममुखे आश्रमे व्यवस्थितानां पुंसां अनु

नमस्कार
प्रपंचयन्नभि
धेत्याह भूयो
नमः इ
॥६॥

(3)

॥ सर्वेश्वरत्वमनुस्मरन्प्रार्थयते ॥ छ ॥ ३१

श्रियःपतिः

अथ भागवताचार्यं... प्रथमस्तवाकर्ण्य २

श्री

२

स्वरूपं पुनः पुनः स्वरूपं आत्मतत्त्वं दाशुषे दात्रे ॥ ३ ॥ श्लो ॥ श्रियः पतिर्यज्ञपतिः प्रजापतिर्धियां पतिर्लोकपतिर्धरा
पतिः । पतिर्गतिश्चान्धकवृष्णिसात्वतां प्रसीदतां मे भगवान्सतां पतिः ॥ ४ ॥ टी ॥ सर्वेश्वरत्वमनुस्मरन्प्रार्थयते
श्रियः पतिः [illegible] गतिः रक्षकः प्रसीदतां प्रार्थितसिद्धिर्यथा । अथ भागवताचार्यं शुकं प्रस्तौति ॥ ५ ॥ श्लो ॥ यः स्वा
नुभावमखिलश्रुतिसारमेकमध्यात्मदीपमतितितीर्षतां तमोऽन्धं । संसारिणां करुणयाह पुराणगुह्यं तं व्याससू
नुमुपयामि गुरुं मुनीनां ॥ ५ ॥ टी ॥ स्वनिजः असाधारणः सचासौ भगवद्भक्तिप्रदत्वादिरूपोऽनु
भावो महिमा यस्य तं तत एवाखिलश्रुतिसारं अत एवैकं श्रेष्ठं आत्मानं कार्यकारणसंघातं अधिकृत्य वर्त
मानमात्मतत्त्वमध्यात्मं तस्य दीपं साक्षात्प्रकाशकं अतः पुराणानां मध्ये गुह्यं गोप्यं श्रीभागवतं संसारिणां अंधं
तमः अतिदुर्गं संसाराख्यं अतितितीर्षतां तरितुमिच्छतां स तेभ्य आध्यात्मदीपं साक्षादात्मप्रकाशकं करुणया
यः आह तं तमेव मुनीनां गुरुं आश्रयामि ॥ ६ ॥ श्लो ॥ इत्यभिष्टूय महिमानमुपेत्य पार्श्वमतः प्रविरूपस्थेन भागवताम्
ताश्चैः पत्रपामिरक्षमकरुणां जननिर्मलेन ह्लद्योत्तनेन भगवद्भजनं हरित्वं ॥ ६ ॥ टी ॥ [illegible]
स्वमानानां तदुपायमनुस्मरंतं भगवद्भक्तिमेव परमोपायत्वेन स्वतः पुरुषार्थत्वेन च श्री[illegible] भगवान्वेदव्या
सः [illegible] निबद्धं अन्यनिबन्धेन भक्तिनिरासप्रोपकरणमेवेत्याभिप्रायेणाह तत्प्र[illegible]श्लोकसंग्रहं [illegible] चतुर्भिः प्र

सकल

[illegible]नैपुरुषार्थमर्थयमानानां तदुपायमनुस्मृत्य तां च भगवद्भक्तिमेव परमोपायत्वेन स्वतः पुरुषार्थत्वेन च श्रीभागवते भगवान्वेदव्यासना
[illegible]भक्तिनिरू[illegible]कोपकरणमेवेत्यभिप्रायेणाह । तत्प्र[illegible]श्लोकसंग्रहं स्वयं चतुर्भिः प्रतिजानीते । तत्र स्वज्ञानमाह । ग्रंथकारः इति

५

स्वग्रंथप्रयोजनं कैमुतिकन्यायेनाह। कंठेस्तेति ४=

तिजानीते तत्र स्वग्रंथप्रयोजनमाह ॥ ६ ॥ टी ॥ कविरुक्तिः पार्श्वे उपेत्य अधीनोऽस्त्यर्थः। अंतः प्रविस्फूर्तः स्पृहस्पंकु ...श्राप्रतिजानीते तदिदमतिमहार्घं भक्तिरत्नं मुरारेरहमधिकसयत्नः प्रीतये वैष्णवानां हृदि गत जगदीशादेशमासाद्य माद्यन्निधिवरमिव तत्स्माहारिधैरुद्धरामि ॥ ७ ॥ टी ॥ अंतर्यामि प्रेरणं दर्शयन्नुक्त्वा ... स्वपम् विहरति हृदिशैति ॥ तस्मात् भगवतः स्वामात्॥ ८ ॥ श्लो ॥ कंठे रत्नाकुलमपि सुखमलंकरोति वेश्मस्थितानिरिवित्तमेवतमोपहंति। नामुज्वलां गुणवतीं जगदीशभक्तिरत्नावलीं सुकृतिनः परिशीलयंतु ॥ ८ ॥ टी ॥ स्वग्रंथप्रयोजनं कैमुतिकन्यायेनाह। कंठेस्तेति ॥ गुणवतीगुणो भगवति प्रेमपदत्वादिरूपः तद्युक्ता पक्षे गुणः सूत्रं यस्याः। कंठे वेश्मधारणेनापि ताहक्षं हितं तत्र श्रवणविचारणादिना परिशीलनेन हितं भगवतीति किं वाच्यं ॥ ९ ॥ श्लो ॥ निखिलभागवतश्रवणालसा वकाथ निरथानवकाशिनः। अयमयं ननु तानुसार्थको भवतु विष्णुपुरी ग्रथनग्रहः ॥ १० ॥ टी ॥ ननु च भागवतमेवास्ति इष्टार्थे ... ... ॥ अनलसा अपि आवरूपककुटुंबपोषणव्यवसायादिकथाभिः अवकाशमावो येषां ते नवकाशिनः। तान्ननु लक्षीकृत्य अयमयमिति वदनं मानसान्निध्यं दर्शयति विष्णुपुरीति भक्तः सन्यासी अहमेव तस्य ग्रंथनग्रहः नानाप्रकरणस्थश्लोकानामेकवाक्यतया ग्रथनप्रयत्नः सार्थको भवतु भविष्यतीत्यर्थः ॥ १० ॥ श्लो ॥ सवै पुंसां परो धर्मो यतो भक्तिरधोक्षजे। अहैतुक्यप्रतिहता ययात्मा संप्रसीदति ॥ ११ ॥ टी ॥ ९४

॥ ननु च भागवतमेवास्ति इष्टार्थं तल्लक्ष्यप्रयत्ने न किं तत्राह। निखिलेति ६=

...वं स्वयं चतुःश्लोक्यामभिधेयप्रयोजनसंबंधानुदर्शयित्वा सामान्यतो विशेषतश्च ससाधनां भक्तिं निरूपयिष्यन्। प्रथमं तावत्तं भक्तिसामान्य ...अपि तं सर्वस्वधर्मा भक्तिमयं च निरीक्षका इत्याह। अथ भ(स)स्य चा... मोनकादीन् प्रति

सवै पुंसां परो धर्म इति ११=

भक्ति
३

स्यं च तु:श्लोक्या अभिधेयप्रयोजनसंबंधाधिकारिणो दर्शयित्वा सामान्यतो विशेषतश्च ससाधनां भक्तिं निरूप
यिष्यन् प्रथमं तावत् भक्तिं सामान्यविरचनमवतारयितुं सर्वे धर्मा भक्तिमुखनिरीक्षका इत्याह स वै इति
पंचभिः॥ ॥११॥ अहैतुकी फलाभिसंधिवर्जिता अप्रतिहता निरंतरा आ
त्मा मनः संप्रसीदति सत्वप्रधानं भवति ततश्च तत्वज्ञानोदय इति भावः अत एवाह परइति तद्देवाह वासुदेव
इति ॥११॥ श्लो॥ वासुदेवे भगवति भक्तियोगः प्रयोजितः जनयत्याशु वैराग्यं ज्ञानं च यदहैतुकम् ॥१२॥ टी
भक्तिरेव योगः प्रयोजितः कृतः वैराग्यं विषयेषु शून्यं ज्ञानं आत्मतत्वविषयं अहैतुकं हेतुः स्वल्पं शुष्कतर्कोतद
गोचरं औपनिषदमित्यर्थः तथा च श्रेयोर्थिभिर्वासुदेवभजनमेव कर्तव्यं इति भावः ॥१२॥ श्लो॥ सत्वं रजस्त
म इति प्रकृतेर्गुणास्तैर्युक्तः परः पुरुष एक इहास्य धत्ते स्थित्यादये हरिविरंचिहरेति संज्ञाः श्रेयांसि तत्र खलु
सत्वतनोर्नृणां स्युः ॥१३॥ टीका॥ ननु वासुदेवस्य किमिति भजनीयत्वमत आह सत्वमिति
यद्यपि इहस्य जगन्मार्गे एक एव विष्णुर्हर्यादिसंज्ञात्रयं धत्ते इति त्रयोपि तुल्यमुपास्याः तथापि श्रेयांसि
सत्वतनोः केवलसत्वशरीराद्वासुदेवतः स्युः श्रेयसो ज्ञानसाध्यत्वात् ज्ञानस्य च सत्वसाध्यत्वात् सत्वात्संजा
यते ज्ञानमिति भगवद्गीतासु विरंचिहरयोरपि सत्वसंबंधित्वात् अत्र सत्वस्यैव कैवल्यं अन्तर्विशेष इति द्र
नो वायुभेद१
ननु वासुदेवः किमिति भजनीय इत्यत आह॥ सत्वं

॥तस्मात्सकामेष्ठकामो वा विषया

॥अनसदा चारं प्रमाणयति॥ अतो वै श्रुति ॥१= गीतेत्याह [illegible] अकामः

व्यं तस्मात्वैतत्साधु नियमितं वासुदेवे भगवतीति ॥१३॥ श्लो॥ अतो वैकवयो नित्यं भक्तिं परममा मुदा वासुदेवे भ

गवति कुर्वन्त्यात्मप्रसादिनी ॥१४॥टी॥ [illegible] यतः वासुदेवादेव श्रेयो भवतीत्यतो

वै निश्चयेन तथा [illegible] मुमुक्षवो घोररूपान्हित्वा भूतपतीनथ नारायणकलाः शांता भजंति ह्यनसूयवः

॥१५॥टी॥ [illegible] घोररूपान् पिष्ट भूतप्रेतरुद्रादीन् भूतपतीनथ लोकपालादीनपि श्रौद्धिपूजाद्यंकरणेऽ

निष्टकारित्वात् व क्वायासे स्वल्पफलदातृत्वाच्च घोरास्ते कलाः अवतारा अनुसूयवः देवतांतरानिंदकाः मु

मुक्षवइत्यनेन च भक्तिसाध्यस्य ज्ञानस्य फलं मोक्षो दर्शितः तत्र मुमुक्षवइत्युपलक्षणं ॥१५॥श्लो॥ अकामः

सर्वकामो वा मोक्षकाम उदारधीः तीव्रेण भक्तियोगेन भजेत पुरुषं परं ॥१६॥टी॥ [illegible]

[illegible] कामइति [illegible] तीव्रेण भक्तियोगेन [illegible] चारादिदोषरहितेन ॥१६॥श्लो॥ वा

सुदेवपरा वेदा वासुदेवपरा मखाः वासुदेवपरा योगा वासुदेवपरा क्रिया ॥१७॥ वासुदेवपरं ज्ञानं वासुदेव

परं तपः॥ वासुदेवपरो धर्म्मो वासुदेवपरा गतिः॥१८॥ मखानां वासुदेवार्प्पणार्थत्वेन वासुदेवपर

त्वं तत्प्रदिपादका वेदाः वासुदेवतात्पर्यकाएव ॥१७॥ तेथा च गीतासु वेदैश्च सर्वैरिति [illegible]

[illegible] आसनप्राणायामादि

॥श्रेयो मार्गांतरमपि वासुदेवे च परमे वेत्या

॥ [illegible] वासुदेवइ

भक्ति
घ

अतः तपस्तत्परो एव अत्र तत्पराणामेवैतेषां असामर्थ्ये हेतुं दर्शयति यमादिभिरिति ।
क्रियमाणं न तत्तज्ज्ञानोपायत्वेन तत्परत्वेन योगशास्त्रमपि तत्परमेव ज्ञानस्य तद्विषयत्वेन तत्परत्वेन ज्ञानशास्त्रमपि
तत्परमेव ज्ञानस्य तद्विषयत्वेन तत्परत्वे ज्ञानशास्त्रमपि तत्परं तपःपदमत्र ज्ञानपरं प्रकरणात् तपो वा तज्ज्ञानस्यापि शुद्धि
हेतुत्वात् स्वर्गादीनां तद्दानेदांसरूपत्वात् तत्परत्वं तदर्थकधर्मशास्त्रमपि तत्परमागतिः गम्यत इति गतिः स्वर्गादिः
यद्वा वेदानां तत्परत्वेन तत्प्रतिपाद्यानां मखयोगादीनां च तत्परत्वे ॥१८॥ श्लो॥ यमादिभिर्योगपथैः कामलोभह
तो मुहुः मुकुंदसेवया यद्वत्तथात्माद्धा न शाम्यति ॥१९॥ अत्र तत्पराणामेवैतेषां असामर्थ्ये हेतुं दर्शयति यमादिभि
रि ॥ श्रीनारदवाक्येन प्रथमे व्यासं प्रति ॥ आत्मा मनः यद्वत् यथा मुकुंदसेवया शाम्यति तथा यमादिभिर्न शाम्यति
अद्धा साक्षात् यमादीनां मनःशोधकत्वेपि भक्तिमुखनिरीक्षकत्वादिति भावः योगपथैरित्युपलक्षणं कर्मादिपथै
रित्यपि द्रष्टव्यं ॥१९॥ श्लो॥ भक्तियोगेन मनसि सम्यक्प्रणिहितेऽमलेऽपश्यत्पुरुषं पूर्णमायां च तदपाश्रयाम्
॥२०॥ अत्रापि फलमेव भक्तिप्रमाणमिति॥ ... भक्तियोगेनेति भक्तियोगेन अमले शुद्धे अ
त एव प्रणिहिते निश्चले अपश्यदित्यद्व्यासः ॥२०॥ श्लो॥ देवानां गुणलिंगानामानुश्रविककर्मणां सत्व एवैकम
नसो वृत्तिः स्वाभाविकी तु या ॥२१॥ अनिमित्ता भागवती भक्तिः सिद्धेर्गरीयसी जरयत्याशु या कोशं नि
गीर्णमनलो यथा ॥२२॥ एकं अद्वंमनोयस्य पुंसः तस्य प्रासंगिकी मुक्तिर्भवत्येव
केवलं चिरेण साक्षात्फलाभक्तिः किंतु शीघ्रफला अपि निरन्तरां भक्तिं लक्ष्य नाह देवानामित्यादि ॥ तृतीये कपिलवचनेन दशम्यां ॥ २३ =
देवानामिति

अत्रापि फलमेव भक्तिप्रमाणमिति ... नाह
२५ =
प्रथमे भक्तिस्तुति

(४)

देवानां इन्द्रियाणां तत्तद्देवानां च वासस्तेविशेषवेवस्वाभाविकी वृत्तिः अन्यविषयेष्विवायत्नसिद्धा [illegible]

[illegible] अनिमित्ता निष्कामा या

सा सती भागवती भक्तिः इत्यन्वयः कथंभूतानां देवानां आनुश्राविककर्मणां गुरोरुच्चारणमनुश्रूयते इत्यनुश्र

वो वेदः तेनोक्तान्येव कर्माणि येषां गुणलिंगानां गुणाः रूपादयः लिंगानि ज्ञापकानि येषां रूपाद्युपलब्धिकार

णत्वेन तत्तत्कल्पनात् एतदुक्तं भवति विषयाभिमुखानामपि इन्द्रियाणां वेदोक्तविषयमात्रग्रहणात् तदुक्तं भ

गवदाराधनार्थक्रियाकरणाद्वा सा एतेनिर्भगवती निर्हेतुकथनं सत्वेविशेषोयावृत्तिरिति सा च भक्तिलक्षणं सा च वा

णीगुणानुकथने श्रवणौ कथायां हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्नः इत्यादि वक्ष्यमाणक्रमेण द्रष्टव्या सिद्धेर्मोक्षाद

पि मोक्षस्य सुखरूपत्वे न कौतदनुभवात् गरीयस्त्वं शर्करा तज्ज्ञोजिनोरिव जरयतीति कोशं लिंगशरीरं आत्मावर

णं अज्ञानं निगीर्णं भुक्तमन्नादि यथा अनलो जठराग्निः भुक्तपरिणामवत् तत्कस्य असाधारणं यत्नं विनैव

मोक्षो भवतीति भावः पूर्वं दृष्टे मूलं द्रष्टव्यं [illegible] नैकात्मतां मे स्पृहयन्ति केचिन्मत्पादसेवाभिरता मदीहाः

येऽन्योन्यतो भागवताः प्रसज्य सभाजयन्ते मम पौरुषाणि [illegible] तेभागरीयस्त्वं [illegible]

[illegible] एकात्मतां सायुज्यमोक्षं भक्तिविरोधित्वात् तेन मत्पादसेवायां अभिसर्वतो भावेन रताः अत

श्रीकपिलवचनेनैवद्दृढयति पञ्चभिः नैकात्मतामिति ३३

तथा भक्तेर्गरीयस्त्वं ३२

9

भक्ति
५

ननुत्वत्प्रीत्यैरूपसेवाजनेन किं स्यात्तत्राह। पश्यंतीति द्वेर =

एवमदीहाः मदर्थाईहाचेष्टायेषां ते लौकिकीमपि तांईहां प्राधान्येन किं कुर्वेतीत्यपेक्षायामाह येऽन्योन्यतः इति प्रस
ंगप्रकर्षेण सक्तिंकृत्वामत्सेवाजयंते श्रवणकीर्त्तनादिनामानयंति ॥ २३ श्लो ॥ पश्यंतीति ते मे रुचिराण्यंब संतः प्रस
न्नवक्त्रारुणलोचनानि रूपाणि दिव्यानि वरप्रदानि साकं वाचं स्पृहणीयां वदंति ॥ २४ ॥ ३४ ॥ ननुत्वत्प्री
त्यैरूपसेवाजनेन किं स्यात्तत्राह पश्यंतीति रुचिरा मनोहराश्च वतंसाः कर्णपूराः प्रसन्नानि वक्त्राण्यरुण
निलोचनानियेषु तैर्मेरूपैः साकं सह एव यरमेभ्व रसाक्षाद्दर्शनानंदो मुक्तेऽनास्तीति तात्पर्यार्थः ॥ २४ ॥ श्लो ॥
तैर्दर्शनीयावयवैरुदारविलासहासेक्षितवामसूक्तैः हृतात्मनो हृतप्राणांश्च भक्तिरनिच्छतो मे गतिम
ण्वीं प्रयुंक्ते ॥ २५ ॥ ३६ ॥ [illegible] तैः रूपैर्हेतुभिर्हृतात्मनः हृतांतःकर
णान्हृतप्राणान्हृतबहिरिंद्रियान् अनिच्छतोपि भक्तान् मे भक्तिः अण्वींसूक्ष्मां मोक्षरूपां गतिं द्रां
अथगायासचल्स्पत्वाद्धघुतरां गतिं वा मुक्तिं सुखादण्वीमिति वा भारंग्रामं प्रापयती [illegible] प्रयुंक्ते प्रापयती
त्यर्थः कथं भूतैः रूपैर्हेतुदारो विलासः लीला तथा हासस्तथा ईक्षितं तैर्वामं मनोहरं सूक्तं येषु तैः
अथो विभूतिं मम मायावनस्तामैश्वर्यमष्टांगमनुप्रवृत्तं श्रियं भागवतीं वास्पृहयंति भद्रां परस्य ते मेऽश्नुवते तु
लोके ॥ २६ ॥ ३७ ॥ [illegible] ॥ अथो अविद्या निवृत्त्यनंतरं तां

ननु एवं तर्हि लोकान्तरविशेषात् स्वर्गादिवत् भोक्तृणां भोग्यानां कदाचिद्विनाशः स्यादित्याशंक्याह न कर्हिचिदिति ॥

विभूतिं सत्यलोकादिगतां भोगसंपत्तिं अणिमाद्यष्टांगं ऐश्वर्यं च अनुवृत्तां भक्तिमनुसृतत एव प्रवृत्तां भागवतीं
वैकुंठस्थां श्रियं संपत्तिं अस्पृहयंति यद्यपि एवं तथापि मे लोके वैकुंठाख्ये अश्नुवत एव प्राप्नुवंत्येव ॥२४॥ श्लो०
न कर्हिचिन्मत्पराः शांतरूपे नंक्ष्यंति नो मे निमिषो लेढि हेतिः येषामहं प्रिय आत्मा सुतश्च सखा गुरुः सुहृदो दैवमि
ष्टं ॥२५॥ ननु तर्हि लोकान्तरविशेषात् स्वर्गादिवत् भोक्तृणां भोग्यानां वा कदाचिद्विनाशः स्यादित्याशंक्याह न क
र्हिचिदिति हे शांतरूपे देवहूति मत्पराः शांतं शुद्धं एव सत्त्वं तद्रूपे वैकुंठाख्ये वा मत्पराः कदाचिदपि न नंक्ष्यं
ति नष्टभोगा हीना न भविष्यंति न नश्यंतीत्यर्थः यत्र तत्र कालोपि न प्रभवतीत्याह अनिमिषः निमेषरूपः
परयासेन सर्वदा जाग्रद्रूपः मे हेतिः अस्त्रं कालचक्रमित्यर्थः तान् नो लेढि न ग्रसति कुतः येषामिति सुतवत् स्ने
हविषयः सखेव विश्वासास्पदं गुरुरिव हितोपदेष्टा यतः सुहृदिव हितकारी यतः इष्टं दैवं इष्टदेवता पूज्यः वि
षयवत् आत्मा देहः तद्वत् न ग्रसतीत्यर्थः ननु आत्मस्वरूपं साधारणं तद्रूपेति चेत् तदभिमानस्य चात्र विव
क्षितत्वात् एवं सर्वभावेन ये मां भजंति तान् कालचक्रं न ग्रसतीत्यर्थः अयं प्रकरणार्थः यः सकामः भक्तो
प्रवृत्तः पश्चात् तैर्भावैरंतर्लब्धात् कामान् विहाय भक्तिमेवेच्छति करोति तस्य पूर्वकामानां कदाचिद्भगवान् पूरय
त्येव भक्तकामनार्थप्रदातृत्वस्वभावात् तदिदमुक्तं मनिच्छतोपीति यस्तु अश्रद्धावान्प्रसंगादनुवृत्या भक्ति

...पमुक्तामुक्तएकांतभक्तस्यादद्यातिनान्यस्येत्यर्थः तिद्वाक्येनैवाहद्वाभ्यां इमंलोकमिति॥ ६२ =

स्वादं निःकामस्यैवममेभजतेतस्यभक्तिसुखंसुदा भवत्येव अधिकंतुवैकुंठलोकेतत्रऐश्वर्यादिसुखमसाधारणमितिभक्तिःप्रसिद्धासिद्धेरप्यधिकेतिदर्शितं २३॥ श्लोक॥ इमंलोकंतथैवामुमात्मानमुभयायिनंआत्मानमनुयेचेरायःपशवोगृहाः॥ २१॥ विसृज्यसर्वानन्यांश्चमामेवंविश्वतोमुखं॥ भजंत्यनन्ययाभक्त्यातान्मृत्योरतिपारये॥ २२॥ तिभयायिनंलोकद्वयगामिनं आत्मानंसोपाधिकं आत्मानमनुयेपुत्रकलत्रादयःयेचपश्चादयोरायोधनानि॥ २३॥ [illegible] मुख [illegible] ॥ टी॥ अन्यांश्चपरिग्रहान् विसृज्यमांभजंतितान्मृत्योःसंसारात् अतिपारयेअतिपारयामितान्भक्तिदानेनसंसारपारंनयामीत्यतिपदस्यार्थः अन्यस्यतुनिर्वाणंहिददातिभावः अतोनकेवलंमुक्तमुमुक्षोरनक्तयोरप्यविशेषइतिस्वतः पुरुषार्थोभक्तिरितिद्रष्टव्यं॥ २४॥ श्लोक॥ नान्यत्रमद्भगवतःप्रधानपुरुषेश्वरात् आत्मनःसर्वभूतानांभयंतीव्रंनिवर्त्तते॥ २५॥ टीका॥ अनक्तानांतुनकथंचिन्मोक्षइत्याह तद्वाक्येनैवद्वाभ्यां नान्यत्रेति मत्तःभगवतोन्यत्रविनासर्वभूतानामात्मनःभगवतःऐश्वर्यप्राधानपुरुषयोरीश्वरादितिनिरपेक्षत्वंआत्मनइतिहितकारित्वं तीव्रंसंसारलक्षणं॥ २६॥ श्लो॥ तस्मात्त्वंसर्वभावेनभजस्वपरमेष्ठिनं तद्गुणाश्रययाभक्त्याभजनीअभक्तानांतुनकथंचिन्मोक्षइत्याह। तद्वाक्येनैवद्वाभ्यां। नान्यत्रेति ६४=

६

...पायैर्ध्रुवेनात्तमुनीतिवाक्येनाहद्वाभ्यां चतुर्थी तमेव वत्सा...
...सर्वोत्तमत्वं प्रपंचयति। नान्यं तत इति ३६

यपदांबुजं ॥ ३५ ॥ टी० ॥ परमाष्टनमामेव तांस्तानुगुणान् मत्कृवात्सल्यादीनधिकृत्य प्रवृत्तया ॥ ३५ ॥ श्लो० ॥ तमेव वत्सा
श्रयेन्नन्यवत्सलं मुमुक्षुभिर्मृग्यपदांबुजपद्धति । अनन्यभावे निजधर्मभाविते मनस्यवस्थाप्य भजस्व पूरुषं
टी० ॥ [illegible] मुपसंहरत्यनान्यवेति तं रोचार्थं ध्रुवेंद्रति [illegible]
मृग्यपक्षं न्वेषणीयापदांबुजयोः पद्धतिर्मार्गो यस्य तमेव आश्रयं शरणं व्रज ततो भजस्वेत्यन्वयः यथा लोकेऽपि जीतः
शरणं प्रविश्य सेवां करोति नान्यस्मिन् भावो यस्य तस्मिन् निजधर्मैर्भाविते शोधिते मनसि संस्थाप्य नित्यं स्मरन् भ
जस्व नान्यथा हि तत्सिद्धिरिति वाक्यार्थः ॥ ३६ ॥ श्लो० ॥ नान्यं ततः पद्मपलाशलोचनात् दुःखच्छिदं ते मृगयामि किंचि
चन यो मृग्यते हस्तगृहीतपद्मया श्रियेतरैरंग विमृग्यमानया ॥ ३६ ॥ टी० ॥ [illegible]
[illegible] ॥ हस्तेन गृहीतं पद्मं यया [illegible] अंग हे ध्रुव इतरैर्ब्रह्मादिभिः
॥ ३६ ॥ श्लो० ॥ श्रियोऽनजेनाखिलपूरुषोत्तमं गुणालयं पद्मकरेव लालसः अप्यावयोरेकपतिस्पृधोः कलिर्न स्यात्
कृतत्वच्चरणैकतानयोः ॥ ३७ ॥ टी० ॥ [illegible] ॥ अथ स्वप्रकरणोक्तहेतोः त्वाद्गुनितमामेव भजन्तु इति सावधारणं [illegible]
तेन स्पष्टयति पद्मकराल्लक्ष्मीरिव यथान्यवरत्यागेन लक्ष्मीस्त्वां भजते तद्वत् अहमपीति नन्वेवं तर्हि तया सह क
ननु लक्ष्मीरिव कथं त्वमेव भजते सकल्योः स्पर्धा [illegible] लिंगेन सर्वोत्तमत्वादिति ॥ पृथुवचनेनाह द्वाभ्यां चतुर्थी ॥ श्रियो इति ३४=

13

नक्रि ७

लहः स्यात् न त्वाह एकस्मिन्नेव पत्यौ वयि स्पर्द्धमानयोः आवयोः कर्म्मिणिमिंद्रादिनैव कलिर्न स्यात् तत्र हेतुः
तत्र त्वच्चरणयोरेवैकस्तानः मनो विस्तारो याभ्यां त्वच्चरण[illegible] हेम्नाः कलिर्न स्यादिति भावः यद्यप्यत्र द्वेवि
नकीर्थः तया सह कलिः किं न स्यादिति वितर्कयन्ति क[illegible]तुः एकेन तेन नुपर्य्यायेण सेवायां न स्यात् नेत्या
हकृतेति अविरोधाद्युगपदिति शेषः ॥ [illegible] [illegible]ज्ञानन्यां अमादीश्वं वै वासं स्यादेवयत्कर्म्मणिनः समी
हतं करोषि फल्गु पुरुदीनवत्सलः स एव विषे[illegible]तस्य किं तया ॥ [illegible]
[illegible] ॥ यत्कर्म्मणि हतं सेवारूपेन [illegible]हतं नोस्माकं इच्छा भवति अत्र नये हेतुमाह फल्गु तुच्छमपि
गुरुकरोषि यतो दीनवत्सलः एवं प्रकटस्येव भगवतो भक्तवात्सल्यं दर्शितं वस्तुतस्तु विष्णुभक्तानमात्रेवानु
गृहीतो न वलक्ष्मीः तदुक्तं जगद्भ्रान्त्यामिति ॥ [illegible] ॥ यः परं रहसः साक्षात्त्रिगुणाज्जीवसं[illegible]ज्ञितात् । भगवं
तं वासुदेवं प्रपन्नः स प्रियो हि मे ॥ [illegible]
[illegible] ॥ यः साक्षाद्वासुदेवं प्रपन्नः स हि स एव मे प्रियः न त्वमदपराधेनापि प्रिय इति
वा कथं भूतं रहसः सूक्ष्मात् त्रिगुणात् प्रधानात् जीवसंज्ञितात् पुरुषात् परं प्रकृतिपुरुषयोर्नियंतारमित्यर्थः
[illegible] ॥ अथ भागवताः यूयं प्रियास्तथा भगवान्यथा नमद्भागवतानां च प्रियो नान्योस्ति किं चित् ७
एवं विविच्य मे कोस्तद्यस्यापि प्रियो भवतीत्यर्थः ॥ [illegible] ॥ यः परमिति ३५ =

तथापि मे भयं नास्ति त्याह जग ज्जानेन्या मिति ३४ =

अत एव यूयं मेवि याइत्याह [illegible]तीत्ये ॥

करोषि

पदवांतरोपासनमपिभगव... ...न्नायूहः॥ ...। यस्यास्तीत्रिते ४=

एवंसद्वाक्यमुदाहृत्यसर्वेषुसाधनेषुभक्तेः सर्वोपायानांभगवत्परत्वयुक्तमेवेत्याह॥ ततिते २=

॥ अथभागवतनांवाच्यूयंमेप्रियास्यभवद्भक्तिरपिमयिप्रीतिःकार्येत्याग्रायेनाह

महत्भक्तोन्योभागवतानांश्रेयान्नास्ति। उ०।श्लो०। तत्कामेहरितोषंयत्सावियातन्मतिर्यया हरिर्देहभृतामा

त्मास्वयंप्रकृतिरीश्वरः। उ०।टी०॥ ...संपरेषु... सर्वोपायानां भगव

॥ हरेस्तोषोयेनतस्मिन्हरौमतिर्ययाअत्रहेतुः हरिरिति। उ०।श्लो०। यस्य यस्यास्तिभक्तिर्भ

गवत्यकिंचनासर्वैर्गुणैस्तत्रसमासतेसुराः हरावभक्तस्यकुतोमहद्गुणामनोरथेनासतिधावतोबहिः

॥ अकिंचनानिष्कामामनःशुद्धौहरेर्भक्तिर्भवति ततश्चतत्प्रसादेसतिसर्वेदेवाःसर्वैर्गुणैर्धर्मज्ञाना

दिभिःसहतत्रसम्यगासतेनित्यंवसंति गृहाद्यासक्तस्यतुहरिभक्तिसंभावात्कुतोमहतांगुणाः ज्ञानवैरा

ग्यदयोभवंतिअसतिविषयसुखेमनोरथेनबहिर्धावतः। उ०।श्लो०। हरिर्हिसाक्षाद्भगवान्शरीरिणामात्मा

झषाणामिवतोयमीप्सितं हित्वामहांस्तंयदिसज्जतेगृहेतदामहत्त्ववयसादंपतीनां। उ०।टी०। ननुहरिविमु

॥ यथा। झषाणांमीनाना

निखिलरूपा

मीप्सितंतोयमेवात्मातेनविनाजीवनाभावात् महानितिप्रसिद्धोपियदिगृहेसज्जतेतदादंपतीनांमिथु

ननुहरिविमुखस्यगृहाद्यासक्तस्यापिलोकेमहत्त्वंदृश्यतेतत्राह। हरिर्हीति ४=

भक्ति
८

तदेवं सर्वात्मना भगवानेव भजनीयो न त्वन्ये देवादयोऽपि स्वरक्षायामप्यक्षमत्वादित्याशयेनाह [illegible] ॥ सर्वे
नानेश्वरत्वादिष्वपि च सिद्धं वयसैव केवलं यन्महत्त्वं तद्दैवतस्य भवति नतु ज्ञानादिना मिथुनेष्वपूज्यमा
नेष्वस्त्रीन्यः पुंसां महत्त्वं चाल मिथुने न्यग्भवद्वृद्धमिथुनानां महत्त्वं यथेत्यर्थः तन्महत्त्वमुपहासास्पदमि
ति भावः ॥ ३४ ॥ श्लो ॥ सर्वैषपतिः स्यादज्ञानो नयः स्वयं समं तत्तः स्याति मयानुरंजनं स एक एवेतरथा मिथो
नयं नैवात्मत्वामादधिमन्यते परं ॥ ३५ ॥ टी ॥ तदेवं सर्वात्मना भगवानेव भजनीयो न त्वन्ये देवादयो
ऽपि स्वरक्षायामप्यक्षमत्वादित्याशयेनाह सर्वेति [illegible] ॥ सर्वे एवं भूयो भगवानेक ए
व सेव्यो नान्यः यतः यो भगवानात्मत्वात् परमन्यत् अधिकं न मन्यते इतरथा अन्याधीनसुखस्य न
सतं च तास्वतंत्राणां नानात्वेवमडलेश्वराणामिव मिथो नयं स्यात् अतः श्रीभगवानेव सर्वैः सेव्य एव
॥ ३५ ॥ श्लो ॥ सुरोऽसुरो वाप्यथवा नरो नरः सर्वात्मना यः सुकृतज्ञमीश्वरं भजेत्तरामं मनुजाकृतिं हरिं या
उत्तराननयत्कोशलान् दिवं ॥ ३६ ॥ टी ॥ ननु सत्कुलजन्मादिकं तस्य तोषहेतुरित्यत्र [illegible] मु
[illegible] सुरो देवं असुरो दैत्यः नरो मनुष्यः अनरः मनुष्यादन्यः यः कोऽपि हरिं
भजेत् स एव तत्तोषभाक् नान्य इति शेषः मनुजाकृतिमित्युपासनाभिप्रायं सुकृतज्ञं अल्पीयस्यपि भजने
बहुमानिनं यः उत्तरान् कोशलान् अयोध्यावासिनः दिवं वैकुंठं ॥ ३६ ॥ श्लो ॥ न जन्म नूनं महतो न सौभगं न
ननु सत्कुलजन्मादिकं तस्य तोषहेतुरित्यत्राह ॥ [illegible] ॥ तेत्रात्मानमेव दृष्टान्तयति । नेति ॥ ३७ ॥ ५ =

श्लो: सुर इति पंचमं ९

॥ नेच्छापिनिःकामाः दत्तार्थीदृत्याह ॥ नारायणं प्रति देववाक्यं पंचमं ॥ सत्यमिति ३४ ॥

चो...नुद्भिर्नीकृतिस्तोपहेतुः तैर्यैर्विसृष्टान पितोवनौकसंश्रकर्म सर्व्यैर्वनलक्ष्मणाग्रजः
...मानमेव दृष्टां नयतिनेति ॥ महतः पुरुषाद्धन्म महतो रामस्य वासोत्तंगं सौंदर्यैश्राकृतिर्ज्योतिः य
दृश्मात्तैर्ज्जैन्मादिभिः विसृष्टान् त्यक्तानपि । वनौकसः वनचरान् वत अहो लक्ष्मणाग्रजोपि सखि
त्वेकृतवान् अनुगृहीतवानित्यर्थः ॥ ३३ ॥ सत्यं दिशत्यर्थितमर्थितो नृणां नैवार्थदो यत्पुनरर्थिता
यतः स्वयं विधत्ते भजतामनिच्छतामिच्छापिधानं निजपादपल्लवम् ॥ ३४ ॥ नेच्छापि निःकामाः दत्ता
इत्याह सत्यमिति देववाक्यं ॥ प्रार्थितः सन्नर्थितं ददाति सत्यं तथा परमार्थदो न भवति यत् यस्मा
द्यतो दत्तानंतरं पुनरप्यर्थिता भवति ननु नार्थितश्चेत् किमपि ददातीत्याशंक्याह अनिच्छतां निःकामानां तु
इच्छापिधानं आच्छादकं सर्वकामपरिपूरकं निजपादपल्लवं स्वयमेव संपादयति यद्वा कामेनापि भजतां कृ
पया परमहितमेव विधत्त इत्याह सत्यं दिशतीति अर्थितः सन् अर्थितं दिशति ददातीति सत्यं तु नरार्थितो नैव ददा
ति कुतः यतः अर्थदः विषयाश्चानर्थाः तर्हि किं ददातीत्यपेक्षायामाह निजपादपल्लवं इच्छापिधानं
तेषामनिच्छतामिति विधत्ते यतः कोपि कामो नोदेति यथा माता बालानां मुखात् मृदमपनीय रुदिता
नामप्यनिच्छतां शर्करां ददाति तातेरसे बालो मृदं विहाय शर्करायामनुरज्यते तद्वत् अर्केकामकणिकलावा
अनर्थप्रार्थनेपि परमार्थद एव ॥ ३५ ॥

(17)

ननु महांतोपि कामयंते । गांधैर्यजंते सत्यं । न ते महांतः किंतु विषयभोगत्यागे साधुकारित्वमित्यत्र [illegible] तत्साधितिं २=

नोक्ति यतो भक्तिद्वारा तेषां तत्परत्वं भक्तेस्तु कृत एवेत्याह ॥ [illegible] ॥ एतावानिति ३६=

यमिति ॥ [illegible] ॥ तत्साधु मन्ये सुरवर्य देहिनां सदा समुद्विग्नधियामसद्ग्रहात् । हित्वात्मपातं गृहमंधकूपं वनं ग

तो यद्धरिमाश्रयेत ॥ [illegible] टी ॥ ननु महांतोपि कामयंते [illegible] न ते महांतः किंतु विषयभोगत्यागेन साधु

[illegible] मुदाहरति तत्साधिति ॥ हे असुरवर्य हिरण्यकशिपो असद्ग्रहात् अहं ममेति

मिथ्याभिनिवेशात् हेतोः सम्यगुद्विग्ना धीर्येषां सदा सर्वस्मिन् काले देहिनां वनं गतः सन् हरिमाश्रयेत् तजेदपि

यत्तदेवाहं साधु मन्ये अर्थे भक्तं गृहे हित्वा आत्मनः पातं अधःपाते निमित्तं कुतः यतः अंधकूपवन्मोहावहं वनं ग

मनं संसारस्नेहपरित्यागो वोढव्यः तस्मात् साधूक्तं सर्वेषु सामिति ॥ [illegible] श्लो ॥ एतावानेव लोकेस्मिन् पुंसां धर्मः

परः स्मृतः । भक्तियोगो भगवति तन्नामग्रहणादिभिः ॥ [illegible] टी ॥ यतो भक्तिद्वारा तेषां परत्वं [illegible]

ह [illegible] ॥ परः उत्कृष्टः अक्षयफलत्वात् एतावानेव यो भक्तियोगः ॥ [illegible]

[illegible] अविस्मितेन परिपूर्णकामं स्वेनैव लाभेन समं प्रशांतं विनोपसर्पत्यपरं हि बालिशः श्वलांगुलेनातितितर्ति

सिंधुं ॥ [illegible] टी ॥ [illegible] ॥ अविस्मितेन निरहंकारेण कुतः समं कुतः शांतं रागा

दिशून्यं तत्र कुतः स्वेनैव लाभेन परिपूर्णकामं तच्च कुतः उपाधिपरिच्छेदशून्यं समुद्रमतितितर्ति अतितर्तुमिच्छति

यथा तेन समुद्रतरणं न भवति तथा निरीश्वराश्रयेण व्यसनार्णवतरणं न भवतीति ॥ [illegible] श्लो ॥ नारायणपराः स

॥ नन्वेवं पित्रादिभ्यो भजने भयं स्यादित्याह [illegible] नारायणपराऽनि ३०

देव

[illegible]

अथवृति रेकेनित्त माहअवि स्मितमिति ३४

इ सर्वे भगवानेव किमिति ~~न~~ सेव्यते तत्राह ॥ मत्तिर्नैति ॥ ३६ =

॥ अतो भागवतानां निःस्पृहत्वमुचितमेवेत्याह ॥ वासुदेव इति ३ =

वै न कुतश्चन बिभ्यति स्वर्गापवर्गनरकेष्वपि तुल्यार्थदर्शिनः ॥

नारायणपराः ॥ सर्वे स्त्रीशूद्रादयोपि कुतश्चन कस्मादिति न बिभ्यति नकापि नुरज्यंते चेति भावः यतः स्वर्गादौ एवं तुल्योर्थः प्रयोजनमिति दृष्टुं शीलं येषां ते तथा ॥ वासुदेवे भगवति भक्तिमुद्वहतां नृणां ज्ञानवैराग्यवीर्याणां नेह कश्चिद्व्यपाश्रयः ॥

॥ ज्ञानवैराग्ययोर्वीर्यं बलं येषां तेषां व्यपाश्रय विशिष्टबुद्ध्या आश्रयणीयोर्थो नास्ति भगवंतं विनेति शेषः ॥ मतिर्न कृष्णे परतः स्वतो वा मिथोभिपद्येत गृहव्रतानां अदांतगोभिर्विशतां तमिस्रं पुनः पुनश्चर्वितचर्वणानां ॥

॥ परतः गुरोः स्वतो वा मिथो वा अन्योन्यतः वा नाभिपद्येत न संपद्येत तेषां गृह एव व्रतं संकल्प इति सत्यचिंता येषां अत एव अदांतैरनुपरतैर्गोभिरिंद्रियैर्हेतुभूतैः तमिस्रं संसारं विशतां तत्र चर्वितस्यैव चर्वणं येषां तस्माद्विषयसंगदोषात्सर्वेन तं भजंत इति भावः ॥ न ते विदुः स्वार्थगतिं हि विष्णुं दुराशया ये बहिरर्थमानिनः अंधा यथांधैरुपनीयमानावाचीशतंत्यामुरुदाम्नि बद्धाः ॥

॥ दुराशयाः विषयवासितांतःकरणाः ते हि विष्णुं न विदुः ॥ ननु श्रीकृष्णस्य परमानंदरूपत्वात्तेपि तन्निष्ठा एव किं न भवंति तत्राह ॥ न त इति ३२ =

तत्र हेतुः स्वस्मिन्नेवार्थः पुरुषार्थो येषां तेषां गतिं गम्यं ननु तेपि गुरूपदेशादिमुक्षास्यंतीति तत्राह बहिर्विषयेष्वर्थो
येषां ते बहिरर्थाः तानेव गुरुत्वेन मतं शीलं येषां ते नित्यं विषयासक्तचित्ताः अत्र अश्रद्धालवइत्यर्थः अतः अंधे
रुपनीयमाना अंधाः यथा पंथानं न विंदुः किं तु गर्ते पतंति तथा तेपि ईशस्य तंत्यां दीर्घरज्वां वेदलक्षणायां नाम्नि
दाम निबंधनेन दीनामानियम्याः तस्यां काम्यैः कर्मभिर्बद्धा एव भवंतीत्यर्थः तदुक्तं विषयाविष्टचित्तानां वि
ष्ण्वावेशः सुदूरतः वारुणीदिग्गतं वस्तु व्रजन्नैंद्रीं किमाप्नुयादिति ॥५०॥ तस्माद्भावद्विषयवासनाक्रांतमतिता यावद
तदे वाहं कौमारइति
रन्यसर्वोत्तमवस्थासु भगवानेव भजनीयः सैव भक्तिसमुदायोर्थः ॥ अष्टौ ॥ कौमार आचरेत्प्राज्ञो धर्मान्भाग
वतानिह दुर्लभं मानुषं जन्म तदप्यध्रुवमर्थदं ॥५१॥टी॥ तदेवाह कौमार इति ॥ इह एवं मानुषजन्मनि धर्मान्नाचरे
त् यतोर्थदमेतत् तत्र च कौमार एव यतस्तदप्यध्रुवं न चैवं नु तं जन्मांतरे यतो दुर्लभं तत्र धर्मा नैवाचरेत् न तु
सुखार्थप्रयासात् तत्र भागवता नैव नकाम्यान् कौमार एव कौमारमारभ्येत्यर्थः ॥५१॥ श्लो॥ नह्यच्युतं प्रीणयतो ब
ह्वायासोसुरात्मजाः आत्मत्वात्सर्वभूतानां सिद्धत्वादिह सर्वतः ॥५२॥टी॥ न च बालत्वा [illegible] नम [illegible]
[illegible] ॥ श्लो॥ नहीति ॥ हे असुरात्मजाः नह्यच्युतं भजने प्रयासोस्ति न च दुर्लभं दुर्लभत्वादिह सिद्धेति तथा
हेत्वंतरमप्याह कोतीति छिद्रवत् आकाशवत्सदा वर्तमानस्य विषयाणां उपपादनैः अर्जनैः किं तत्र हेतुः सर्वदे
॥ न च बालत्वादज्ञानात्तद्भजनमशक्यमिति ॥ अत्र श्रीप्रह्लादस्य [illegible] नहीति ॥४॥
श्लो॥ कोतिप्रयासोसुरबालका हरेरुपासने स्वे हृदि छिद्रवत्सतः । स्वस्यात्मनः सख्युरशेषदेहिनां सामान्यतः किं विषयोपपादनैः ॥५३॥

१० छिद्र-

द्वयं यदचिन्त्यमस्य चानुमीस्पया जिनः सुकृतं भवतीत्यादिनाक्षुते: स्वर्गादयोऽपि न सेवार्हा इत्याह। एवं हीति॥७॥=

॥निःफलं विषयार्जनमित्याह। राय इति

हिनां सामान्यतः सामान्यं साम्यं तस्माद्विषयाणां शूकरादिसाधारणत्वात् तन्निष्ठत्वेन नैरविशेषापत्तेः

रायः कलत्रं पशवः सुतादयो गृहा मही कुञ्जरकोशभूतयः सर्वेऽर्थकामाः क्षणभङ्गुरायुषः कुर्वन्ति मर्त्यस्य कि

यत्प्रियं चलाः॥ [illegible] ॥रायः अर्थाः क्षणभङ्गुरमायुर्यस्य मर्त्यस्य येषामर्थी

दीनां वा अत एव ते चलाः तदुक्तम् इतिहासे धने हि स्वर्गे लोके पुत्रः स्वं धनमेव च अचरमेकं त्यजतीति तस्मात्किं ध

नत्वरमया॥ [illegible] ॥ एवं हि लोकाः क्रतुभिः कृता अमी क्षयिष्णवः सातिशया न निर्मलाः तस्माददृष्टश्रुतदूषणं

परं भक्त्यैकयेशं भजतात्मलब्धये॥ [illegible] ॥ [illegible] जिनः सुकृतं भवतीत्यादि श्रुतेः स्वर्गादयो

ऽपि न सेवार्हा इत्याह एवं हीति॥ अमी लोकाः स्वर्गादयः क्षयिष्णवो हेतुः क्रतुभिः कृतत्वादित्यर्थः कर्मसञ्चितो लोकः

क्षीयत एवमेवामुत्र पुण्यजितो लोकः क्षीयते इति श्रुतेः अत एव पुण्यतारतम्येन सातिशयाः न्यूनाधिकभावाप

न्नाः तस्मात् न च निर्मलाः स्पर्धादिमत्त्वात् न विद्यते दृष्टं श्रुतं च दूषणं यस्मिन् तमीशं नक्वापि क्रियानच विधया

भजत आश्रयत॥ [illegible] ॥ तस्मादर्थाश्च कामाश्च धर्माश्च यदपाश्रयाः भजतानीहयात्मानमनीहं हरिमीश्व

रं॥ [illegible] ॥ तस्मादर्थकाममेवार्तं भजेत न च धर्मोऽर्थमपि पृथक्कर्तव्य इत्याह तस्मादिति॥ यदपाश्रयाः यदधीनाः

अनीहया योगनिष्ठया॥ [illegible] ॥ नालं द्विजत्वं देवत्वमृषित्वं वासुरात्मजाः प्रीणनाय मुकुन्दस्य न वृत्तं न बहु

॥तस्मादर्थकाममेवार्तं भजेमन च धर्मोऽर्थः पृथक्कर्तव्य इत्याह तस्मादिति॥३॥=

॥न चैवं दैत्यानामस्माकं कथं ब्राह्मणादिवत्त्वेन भगवद्भजनेऽधिकार इति चेन्न भगवद्भजनेऽधिकारनियमाभावादित्याह द्वाभ्यां नालमित्या

[illegible]

ततः नदानं न तपो न चेज्या न शौचं न वृत्तानि वियते ऽमलया भक्त्या हरिरन्यद्विडंबनं ॥५७॥ अमलया निष्कामया विडंबनं नटस्येवाभिनयमात्रं तमेवार्थं सदृष्टांतमाह ॥५७॥ [illegible] [illegible] स्पष्टार्थः श्लोकः मन्ये धना

भिजनरूपतपःश्रुतौजस्तेजःप्रभावबलपौरुषबुद्धियोगाः नाराधनाय हि भवंति परस्य पुंसो भक्त्या तुतो

ष भगवान् गजयूथपाय ॥५८॥ टीका ॥ तमेवार्थं सदृष्टांतमाह [illegible] ॥ अभिजनः सत्कुले जन्म रूपं सौं

दर्यं श्रुतं पांडित्यं तेजः इंद्रियनैपुण्यं तेजः कांतिः प्रभावः प्रतापः पौरुषं उद्यमः बुद्धिः प्रज्ञा योगोऽष्टांगः ए

ते धनादयो द्वादशापि गुणाः परस्य पुंसः आराधनाय न भवंति हि यतः केवलया भक्त्यैव गजेंद्राय तुतोष धर्म

हीनायापि तुष्टो भवत् तस्मात् साधूक्तं कौमार इत्यादि ॥५८॥ श्लोक ॥ चित्रं तवेहितमहोऽमितयोगमायाली

लाविसृष्टभुवनस्य विशारदस्य सर्वात्मनः समदृशो विषमः स्वभावो भक्तप्रियो यदसि कल्पतरुस्वभा

वः ॥५९॥ टीका ॥ [illegible] योऽयं पापान् [illegible] [illegible] कथमिति चेत्तत्रा

[illegible] भवति [illegible] तवेहितं अहो चित्रं किं तत्

सर्वात्मनः समदृशश्च विषमस्वभावः कुतः यत् सर्वात्मत्वेऽपि चित्रचरित्रत्वे हेतुः अमितानाचिंत्या योगमाया त

ननु अभिजनादिगतो मोक्षे योग्यतां विहाय तद्रहिते भक्तिमात्रे गजेंद्रे तोषः कथमिति चेद्भक्तिमात्रग्राह्यस्वभावत्वात् भगवतः तत्र वामन

[illegible] वचनमुदाहरति ॥ चित्रमिति ॥५९=

न केवलं भक्तिप्रियो भगवान् किंतु भक्तवश्योपीति ॥ कृपयासीदिति नाहस्वेतु र्भिः दशमे। स्वमातुरित्यादि ॥ १८ ॥

स्वात्मलीलानया विसृष्टानि निगूढेन नियेन तत्स्वरूपोहे स्वस्य संधिरादिः समदृक्तेहेतुः विशारदस्य सर्वज्ञस्य अ
थवा भक्तप्रियत्वेपि तव वैषम्यं नास्त्येव यतः कल्पतरुस्वभावः सन् भक्तप्रियोसि न हि कल्पतरुराश्रितानां
मेव कामान्पूरयन् विषमो भवतीत्यर्थः तस्माद्भगवद्भक्तौ सर्वेधिकारिणस्तत्प्रसादे च भक्तिरेव कारणं न त
जन्मादीनि इति सिद्धं ॥ ५८ ॥ श्लो ॥ स्वमातुः स्विन्नगात्राया विस्रस्तकबरस्रजः दृष्ट्वा परिश्रमं कृष्णः कृप
यासीत्स्वबंधने ॥ १८ ॥ एवं संदर्शिता ह्यङ्ग हरिणा भृत्यवश्यता। स्ववशेनापि कृष्णेन यस्येदं सेश्व
रं वशे ॥ १९ ॥ [illegible] ॥ स्वमातुर्यशोदायाः स्वबंधनेन खिन्नगात्रायाः अत एव विस्रस्ताकबरस्रजः विस्र
स्ताः कबरेभ्यः केशेभ्यः स्रजो यस्याः कबरस्रजो वा विस्रस्ता यया तस्याः परिश्रमं पश्यतीति कृपया स्वबंधने स्वबंधना
येमासीत् तत्र लक्षणे बंधने कारयामासेत्यर्थः ॥ १८ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ अङ्गेति राजसंबोधनं स्ववशेन स्वतंत्रेण इदं जगत्
श्लोक नेमं विरिंचो न भवो न श्रीरप्यङ्गसंश्रया प्रसादं लेभिरे गोपी यत्तत्प्राप विमुक्तिदात् ॥ २० ॥ [illegible]
[illegible] ॥ विरिंचिः ब्रह्मा पुत्रोपि भवः
स्वात्मा श्रीर्जायापि [illegible] लेभिरे गोपी यशोदा यत्प्रसादरूपं तत्पूर्वोक्तं बंधनं ततः श्रीकृष्णाद्वा

नगा... १शाद... पिल... दंलति... त्रमिति... ति

ननु कथमेवं भक्त्यस्वरूपत्वादेवेत्याह। नायमिति ३१ =
॥ननु मास्तु ज्ञानिनां सुखापः ज्ञानेनैव तेषां मुक्त्वारः स्यादिति चेन्न भक्तिं विना ज्ञानमपि न सिद्ध्येदित्याह। पूर्ववाक्येन दशमे। श्रेयः श्रुतिमि

नभक्ति १२

नायं सुखापो भगवान् देहिनां गोपिकासुतः ज्ञानिनां चात्मभूतानां यथा भक्तिमतामिह ॥ इध

कथमेवं भक्तिरिदरूपत्वादेवेत्याह। नायमिति ॥ देहिनां देहाभिमानिनां तापसादीनां ज्ञानिनां च निवृत्ताभिमाना नामपि ॥ द्वि॰ स्क॰॥ श्रेयः श्रुतिं भक्तिमुदस्य ते विभो क्लिश्यन्ति ये केवलबोधलब्धये तेषामसौ क्लेशल एव शिष्यते नान्यद्यथा स्थूलतुषावघातिनां ॥ दी॰ पा॰ टी॰॥ ननु मास्तु ज्ञानिनां सुखापः ज्ञानेनैव तेषां मुक्त्वारः स्यादिति चेत् न भक्तिं विना ज्ञानमपि न सिद्ध्येदित्याह। पूर्ववाक्येन दशमे। श्रेयः श्रुतिमिति ॥ श्रेयसामभ्युदया पवर्गलक्षणानां श्रुतिः श्रवणं यस्याः सरसस्रवनिर्झराणां तां भक्तिं उदस्यत्यक्त्वा श्रेयसां मार्गभक्तामिति वा तेषां क्लेश एवावशिष्यते अयं भावः यथा अल्पप्रमाणं धान्यं परित्यज्य अत्र तः करा हीनास्थूलधान्याभासा स्तुतुषानवघ्नन्ति तेषां न किंचित्फलं एवं भक्तिं तुच्छीकृत्य ये केवलबोधाय प्रयतन्ते तेषामपीति ॥ द्वि॰ स्क॰॥
पुरेह भूमन् बहवोऽपि योगिनस्त्वदर्पितेहा निजकर्मलब्धया। विबुध्य भक्त्यैव कथोपनीतया प्रपेदिरेऽञ्जोऽच्युत ते गतिं पराम् ॥ दी॰ टी॰॥ हे भूमन् अपरिच्छिन्न अत्र सदाचारं प्रमाणमिति तेनैव वाक्येन दशमे पुरेहेति ॥ इह लोके पूर्वं योगिनोऽपि संतः योगैर्ज्ञानमप्राप्य पश्चात् त्वदर्पितेहाः त्वदर्पिता ईहा लौकिक्योऽपि चेष्टा यैः निजकर्म लब्धया त्वदर्पितैर्निजैः कर्मभिर्लब्धया त्वय्यर्पिता ईहा निजानि कर्माणि च तैर्लब्धया इत्येकं पदं वा कथो

॥हे भूमन् अपरिच्छिन्न अत्र सदाचारं प्रमाणमिति। तेनैव वाक्येन दशमे॥ पुरेहेति ३५ =

१२

२५

एवं भक्तस्य न किंचिदन्यत्समवशिष्यते इत्यत्र नंदप्रतिविघ्नवचनमुदाहरति ॥ तस्मिन्निति ॥ २ ॥

पनीतया कथया तत्समीपं प्रापितया तत्कथाश्रवणप्रसादाद्भक्त्यजन्यया भक्त्यैव विबुध्य आत्मानं ज्ञात्वा अंगजः
सुखेनैव परां गतिं प्राप्ताः ॥ ९९ ॥ श्लो ॥ तस्मिन् नवं नंदावखिलात्महेतौ नारायणे कारणमर्त्यमूर्तौ भावं विधत्तां
नितरां महात्मन् किंवावशिष्टं युवयोस्तु कृत्यं ॥ ९९ ॥ टी ॥ एवं भक्तस्य न किंचिदन्यत्समवशिष्यते [illegible]
[illegible] ॥ अखिलानां आत्मा हेतुश्च हे महात्मन् हे नंद युवयोः यशोदायाः

वु अत्र हेतु माहादानव्रुतेति

स्त्वं च ॥ ९९ ॥ श्लो ॥ दानव्रततपोहोमजपस्वाध्यायसंयमैः श्रेयोभिर्विविधैश्चान्यैः कृष्णे भक्तिर्हि साध्यते ॥ ९६ ॥
टीका ॥ [illegible] ॥ भक्तौ सिद्धायां किं तत्कारणानुष्ठानेन तस्मात्साधु कृतं सर्वे पुंसामिति भावः
९८ ॥ श्लो ॥ [illegible] ॥ नवीयो व्रजसुंदर्यः भवंता श्रुतयः किल नाहं श्री
वश्च रोषश्च श्रीश्च ता निरस्मरेत् कचित् ॥ श्लो ॥ १ ॥ केमाः स्त्रियो वनचरीर्व्यभिचारदुष्टाः कृष्णे क्व चैष परमात्मनि रू
ढभावः नन्वीश्वरोनुभजतो विदुषोपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्तः ॥ ९९ ॥ टी ॥ एवं [illegible]
[illegible] ॥ वनचरीः वन
चर्यो गोप्यः अन्याः स्त्रियः क्व व्यभिचारदुष्टाः कृष्णविमुखाः स्त्री कृष्णे धिक्करणे एष गोपी विषयः निरंतरत्वात्क
ल्पना सुस्नेहस्त्यर्थः यद्वा श्रीकृष्णे विषये एषः यद्दृढात्कृष्णोपि तासां वशोऽस्त्यर्थः ननु कथमेवं तत्रा
एवं च जातिव्यापारनिरपेक्षेण भगवदनुग्रहेण विहितापि भक्तिरेव कारणमित्याह ॥ उद्धववाक्येनाह ॥ केमा इति ॥ ५ ॥

२४

च भगवत्प्राप्त्युपायो दोषापगुण एवेति दर्शयन्नेवास्तां तावद्गोपीनां भाग्यं मम त्वेतावत्प्रार्थ्यमित्याह । आसामिति त्रिभिः ॥

क्रै ॥ ईश्वरो भक्तान् भजत इत्युक्तं तद्देवाह । नायमिति त्रिभिः ॥

१२ ह साक्षाद्भजतः पुंसः श्रेयो उपयुक्तः सेवित अगदराजः औषधश्रेष्ठं अमृतं यथेति ॥ ६० ॥ श्लो ॥ नायं श्रियोऽङ्ग उ नि

तान्तरतेः प्रसादः स्वर्योषितां नलिनगन्धरुचां कुतोऽन्याः रासोत्सवेऽस्य भुजदण्डगृहीतकण्ठलब्धाशिषां य उद

गाद्व्रजसुन्दरीणाम् ॥ ६० ॥ टी ॥ ईश्वरो भक्तान् भजत इत्युक्तं तद्देवाह । नायमिति ॥ अङ्गे वै [illegible] अहो नितान्तरतेः

श्रियोऽपि नायं प्रसादोऽनुग्रहोऽस्ति नलिनस्येव गन्धः रुक् कान्तिश्च यासां तासां स्वर्योषितामपि नास्ति अन्याः

पुनस्तादृक्प्रसादयोग्याः कुतः श्रीकृष्णभुजदण्डाभ्यां गृहीतः आलिङ्गितः कण्ठः तेन लब्धा आशिषो याभिस्तासां गोपी

नां प्रदुगाद् आविर्बभूव तस्माद्भक्तिरेवैकं फलम् अन्यो भगवानित्यर्थः ॥ ६० ॥ श्लो ॥ आसामहो चरणरेणुजुषामहं स्यां

वृन्दावने किमपि गुल्मलतौषधीनां या दुस्त्यजं स्वजनमार्यपथं च हित्वा भेजुर्मुकुन्दपदवीं श्रुतिभिर्विमृ

ग्यां ॥ ६१ ॥ टी ॥ [illegible]

[illegible] ॥ आसां गोपीनां यश्चरणरेणुस्तं जुषन्ते ये गुल्मादीनां मध्ये यत्किमप्यहं स्यां इत्या

शास्ते कथं भूतानां गोपीनां याः गोप्यः आर्याणां मार्गं धर्मं च हित्वा ॥ ६१ ॥ श्लो ॥ न ब्राह्मणः स्वपरभेदमतिस्त

व स्मिन् सर्वात्मनः समदृशः स्वसुखानुभूतेः संसेवतां सुरतरोरिव ते प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न विपर्ययोऽ

त्र ॥ ६२ ॥ टी ॥ [illegible] ... मपि निरसितुं [illegible] १३

अत भगवतो भक्तिमात्रग्राह्यत्वे विपर्ययशङ्कामपि निरसितुं युधिष्ठिरवाक्येनाह दत्त्वा मेऽग्रराज्ञी न ब्रह्मणः इति ३ ॥

किंच भक्तिमात्रग्राह्यत्वे भगवानेव प्रमाणमिति बुध्या ॥ भगवद्वचनमाह द्वाभ्याम् ॥ मयीति ॥ ४ ॥

टी० सः परः इति भेदबुद्धिः अयं अनुग्राह्यो नानुग्राह्यः इति तव नास्ति कुतः ब्रह्मणः निरुपाधिः किंच सर्वात्मनः अत एव समदृशः किंच स्वसुखानुभूतेः अत एव रागाद्यभावादिति भावः परं तु भजतां ते प्रसादो नान्येषां तत्रापि सेवानुरूपमुदयः फले न तत्र भक्तेषु सेवानुरूप ते प्रसादो न्यूनत्वादि विपर्ययो न्यथा भावना यथा कल्पद्रुमस्य रागादिराहित्येपि सेवकेष्वेव फलजनकत्वं नान्येषु ॥ ७ ॥ श्लो० ॥ मयि भक्तिर्हि भूतानाममृतत्वाय कल्पते दिष्ट्या यदासीन्मत्स्नेहो भवतीनां मदापनः ॥ ७ ॥ टी० ॥ किंच भक्तिमात्रग्राह्यत्वे भगवानेव प्रमाणमिति बुध्या ॥ भगवद्वचनमाह द्वाभ्याम् ॥ मयीति ॥ मयि भक्तिर्हि भक्तिमात्रमेव तावदमृतत्वाय कल्पते यत्तु भवतीनां मयि स्नेह आसीत् तद्दिष्ट्या अतिभद्रं कुतः मदापनः मत्प्रापण इति ॥ ७ ॥ श्लो० ॥ ये वै भगवता प्रोक्ता उपाया ह्यात्मलब्धये अंजः पुंसामविदुषां विद्धि भागवतान् हितान् ॥ ७ ॥ टी० ॥ ननु ज्ञानशास्त्रं विना न ज्ञानं न च तेन विना अमृतत्वं स च ज्ञानस्य भक्तेरीषत्करत्वादित्यत्र [illegible] ॥ ये वै इति ॥ मन्वादिमुखेन वर्णाश्रमादिधर्मानुक्त्वा अतिरहस्यतया स्वमुखेनैव भगवता भागवतं शास्त्रं अविदुषामपि पुंसामंजः सुखेनैवात्मलब्धये ये वै उपायाः प्रोक्तास्तान् भागवतान् धर्मान् [धर्मान्] विद्धि ॥ ७ ॥ श्लो० ॥ यानास्थाय नरो राजेन्द्र प्रमाद्येत कर्हिचित् धावन्निमील्य वा नेत्रे न स्खलेन्न पतेदिह ॥ ७ ॥ टी० ॥ अंजः पदे नोक्तं [illegible] ॥

अंजपदेनोक्तं अंजस्त्वं विवृणोति यानिति ॥ २ ॥

ननु ज्ञानशास्त्रं विना न ज्ञानं न च तेन विना अमृतत्वं ज्ञानस्य भक्तेरीषत्करत्वादित्यत्र काविवचनमाह चतुर्भिः एकादशे ॥ ये वै इति ॥ ६ ॥

(२७)

भक्ति

॥ननु के ते भागवतधर्माः ईश्वरार्पितानि सर्वाणि कर्माणीत्याह। कायेनेति ३५=

धावन्निति॥ यानास्थाय नर आश्रित्य योगादिभिर्न प्रमाद्येत न विघ्नैर्विहन्येत किंच निमील्य नेत्रे धावन्नपि इह एषु भागवतधर्मेषु न स्खलेत् । निमीलिते नाम अज्ञानं यथोक्तं श्रुतिःस्मृतिश्च नेत्रे विप्राणां परिकीर्तिते एकेन विकलः काणो द्वाभ्यामंधः प्रकीर्तित इति अज्ञात्वापीत्यर्थः । यथा पादन्यासस्थानमतिक्रम्य शीघ्रं प्लुतः पदन्यासेन गतिर्धावनं तद्वदत्रापि किंचित्किंचिदतिक्रम्यातिक्रम्य शीघ्रमाचरणं धावनं तत्र यावदपि न स्खलेत् न प्रत्यवायी स्यात् तथा न पतेत् फलाच्च भ्रश्येत् ३५॥ श्लो॥ कायेन वाचा मनसेंद्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावात् करोति यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयेत्तत् ३६॥ टी॥ ननु के ते भागवतधर्माः ईश्वरार्पितानि सर्वाणि कर्माणीत्याह कायेनेति॥ आत्मना चित्तेनाहंकारेण वा अनुसृतो यः स्वभावस्तस्मात् अयमर्थः न केवलं विहितमेवेति नियमः स्वभावानुसारि लौकिकमपि कर्तव्यं तथा भगवद्गीतासु यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणमिति यद्वा कायादीनामेव कर्मेनात्मन इत्यात्रोक्ताह अन्यासेनानुसृतात् ब्राह्मणत्वादिस्वभावात् यत्करोतीत्यर्थः तत्सर्वं परस्मै परमेश्वराय नारायणायेति समर्पयेत् तथा सति सकलमपि कर्म भागवतो धर्मो भवतीत्यभिप्राय ३६॥ श्लो॥ इष्टं दत्तं तपो जप्तं वृत्तं यच्चात्मनः प्रियं दारा

त्मदेवार्पं चयति। इष्टमिति ३७=

त्रयुक्तिमाह॥ ननु किमेवं परमेश्वरभजनेन अज्ञानकल्पितस्य ज्ञानेनैक निवर्त्तित्वादित्याशंक्य तद्भजनान्मायापि भयं न करोतीत्याह॥ भय तिनेद द्वा०१

नःश्रवणान्सुतान्प्राणान्न्यस्य परस्मै निवेदनं ॥७०॥ ...न देवमदेयमिति इष्टमिति ॥ इष्टं यागं दत्तं मित्तिमा
वेनिष्टा वृत्तं सदाचारः आत्मनः प्रियं गंधपुष्पादि दारादीन् अपि तत्सर्वं परस्मै परमेश्वराय निवेदनं तत्सेवक
तया समर्पणं यत्तद्भिक्षुवेदितिशेषः तस्मादेवं नूनं तया नतान्पाज्ञानं स्याद्देवेति न किंचिदनुपपन्नमिति भावः
॥७१॥ श्लो० भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यादीशादपेतस्य विपर्ययोऽस्मृतिः तन्माययातो बुध आभजेत्तं भक्त्यै
कयेशं गुरुदेवतात्मा ॥७२॥ टी० अत्र युक्तिमाह ननु किमेवं परमेश्वरभजनेन अज्ञानकल्पितस्य ज्ञानेनैक
निवर्त्तित्वादित्याशंक्य तद्भजनान्मायापि भयं न करोतीत्याह भयमिति ॥ यतो भयं संसाररूपं तस्मान्मा
यया भवेत् अतो बुधो बुद्धिमान् तमेव भजेत् अभिव्याप्तौ आ समंतादित्यर्थः ननु भयं देहाद्यभिनिवेश
तो भवति स च देहेऽहंकारतः स च स्वरूपासंस्मरणात् किमत्र तस्य माया करोति अत आह ईशादपेतस्य
ईशाद्विमुखस्य तन्मायया अस्मृतिः भगवतः स्वरूपास्फूर्त्तिः ततो विपर्ययो देहोऽस्मीति ततो द्वितीयाभिनिवे
शाद्भयं भवति एवं हि प्रसिद्धं लोके किं कीदृग्विमायासु उक्तं भगवता दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरंति ते इति एकया अव्यभिचारिण्या भक्त्या भजेत् किंच गुरुरेव देवता ईश्व
र आत्मा प्रेष्ठो यस्य तथा दृष्टिः सन्नित्यर्थः तस्मात् साधूक्तं ये वै भगवता प्रोक्ता इति भावः ॥७२॥ श्लो० त्वां सेवतां सुर
यदुक्तं न प्रमाद्येत तदुपलक्षणं न क्षान्त्रतितो विघ्नहेतून्यभिभवंतीत्यत्र कामादिभिश्च न मुह्यतीति ॥ त्वामिति ॥ १

एवं भक्तानामभिमतप्राप्तिमुक्त्वाऽभक्तानामधोगतिमाह द्वाभ्यां एकादशे योगेश्वरचमसवाक्येन मुखेति ॥८॥

भक्ति
११
टी॰

कृतावकाशोऽन्तरायाः स्वौको विलंघ्य परमं व्रजतां पदं ते नान्यस्य बर्हिषि बलीन् ददतः स्वभागान् धत्ते पदं त्वमविता यदि विघ्नमूर्ध्नि [illegible] ॥ त्वां सेवतां सेवमानानां सुरैरिंद्रादिभिः कृता बहवोऽन्तराया विघ्ना भवंतीति कुतः स्वौकः स्वस्थानं स्वर्गमतिक्रम्य परमं वैकुंठरूपं तव स्थानं व्रजतां नान्यस्य त्वामसेवमानस्य यज्ञादिपरस्य सुरकृता विघ्ना न भवंतीत्यर्थः कुतः बर्हिषि यज्ञे स्वभागान् पुरोडाशादीन् बलीन् कृषिकारकवराश्चेंद्रादिभ्यो ददतः प्रयच्छतः तत्किं भक्तो विघ्नैरभिभूयते नेत्याह यदि त्वं अविता तदा विघ्नमूर्ध्नि पदं धत्ते यदीति निश्चये यतस्त्वं सर्वसुराधीश्वरोऽविता रक्षकः अतो सौ विघ्नानां मूर्ध्नि पदं संविधत्ते तस्मान्मोक्षार्थं मोक्षान्योमार्गो विघ्नदूषित एव भक्तिस्त्वप्रतिहतेति द्रष्टव्यं ॥ [illegible] मुखबाहूरुपादेभ्यः पुरुषस्याश्रमैः सह चत्वारो जज्ञिरे वर्णा गुणैर्विप्रादयः पृथक् ॥ [illegible] य एषां पुरुषं साक्षादात्मप्रभवमीश्वरं न भजंत्यवजानंति स्थानाद्भ्रष्टाः पतंत्यधः ॥८०॥ [illegible] मुखेः सत्वेन विप्रः सत्वरजोभ्यां क्षत्रियः रजस्तमोभ्यां वैश्यः तमसा शूद्र इति [illegible] ॥ [illegible] ये एषां मध्ये अज्ञानाद्येन न भजंति ये च ज्ञात्वाप्यवजानंति ते अधः पतंति अत्रा

१

अकवाक्येनाह घोरे

विशेषतश्च कलौ भक्ता एव कृतार्था इत्याशयेनाह घोर इति ॥ ३२ ॥

ज्ञानिनां संसारान्निवृत्तिरेव अधःपातः अवजानतां तु महान्नरकपात इति विवेकः आत्मनः प्रभवो जन्म य
स्मात्तद्भक्ता गुरुद्रोहिण इति भाव ईश्वरं पोषकं स्वामिनं तद्भक्ताः कृतघ्ना इति भावः स्वस्वाभावर्णाश्रम
भ्रष्टाः स्वधर्मस्थाश्चापि अभक्ता एवेति भावः ॥८०॥ श्लो॥ घोरे कलियुगे प्राप्ते सर्वधर्मविवर्जिता वासुदेवप
रा मर्त्यास्ते कृतार्था न संशयः ॥८०॥ टी॥ विशेषतश्च कलौ भक्ता एव कृतार्था इत्याशयेनाह घोर इति

॥ कलेर्वशेन सर्वे स्वधर्मभ्रष्टाः अपि यदि केचन केवलं वासुदेवपराः ॥८१॥ श्लो॥ संसारकूपे प
तितं विषयैर्मुषितेक्षणं ग्रस्तं कालाहिनात्मानं कोन्यस्त्रातुमीश्वरः ॥८१॥ टी॥ नदेवपर...

॥ आत्मानं जीवं माययोद्दीकृत्य अन्यो भगवतः इह कलावीश्वरः प्रभुः ॥८२॥ श्लो॥ बाध्य
मानोपि मद्भक्तो विषयैरजितेन्द्रियः प्रायः प्रगल्भया भक्त्या विषयैर्नाभिभूयते ॥८२॥ टी॥ ननु विषयाणां दु
र्जयत्वात्कथं तन्मुषितेक्षणो रक्षणीयः तत्रोत्तरं भक्तैवेत्यत्र भगवद्वचनमाह ॥ बाध्यमान इति ॥ प्रगल्भ
या समर्थया बाध्यमानोपि आकृष्यमाणोपि यतः अजितेन्द्रियः अजितेन्द्रियोपि मद्भक्तस्तरति किं पुनः पर
मभक्त इति भावः ॥८३॥ श्लो॥ कं ग्लान्यापहृतं चित्तं कोन्यो मोचयितुं क्षमः आत्मारामेश्वरमृते भगवन्तमधोक्ष
जं ॥८३॥

॥ ननु विषयाणां दुर्जयाणां दुर्जयत्वात्कथं तन्मुषितेक्षणो रक्षणीयः तत्रोत्तरं भक्तैवेत्यत्र भगवद्वचनमाह ॥ बाध्यमान इति ॥
॥ यस्त्वेणमपि मोचयति तस्य विषयान्तरलुब्धमोचने कः क्लेश इत्याह ॥ उत्तरवाक्येनाह कं ग्लानेति ॥ ३२ ॥

एतदेव स्पष्टयति लोकं ... रेति

भक्ति
१६

॥ तस्माद्भक्तिरेव भगवत्प्राप्त्युपाय इत्येतद्भगवद्वचनमाह अष्टभिः। भक्त्येति तेष॥ किंच भक्तस्य प्रायश्चित्तांतरापेक्षा नास्तीत्याह। यथेति त्रिभिः १

॥ पुंश्चल्याः असाध्वीकरूपया स्त्रिया यदा हृत्वा राहुपुराणे [illegible] स्थानं नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः तेन नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते। भगवंतं विना कोन्यः मोचयितुं क्षमः स एव क्षमः इत्यर्थः यतः अधोक्षजे अधः कृतं अक्षजं इंद्रियजं विषयसुखं येन तं जितेंद्रियमित्यावत्। कुतः यतः आत्मारामयोगिनो विशेषमाह। ईश्वरं सर्वनियंतारं ॥ १८ ॥ श्लो॥ भक्त्योद्धवानपायिन्या सर्वलोकमहेश्वरं सर्वोत्पत्त्यप्ययं ब्रह्म कारणं मोपयाति सः ॥ १८ ॥ टी॥ [illegible] ॥ अनपायिन्या अव्यभिचारिण्या सर्वलोकमहेश्वरमिति नियंतृत्वेन स्थितिकारणत्वं दर्शितं सर्वेषामुत्पत्त्यप्ययौ यस्मात् कुतः वेदस्य ब्रह्मणोपि वा कारणं मां ॥ १९ ॥ श्लो॥ यथाग्निः सुसमृद्धार्चिः करोत्येधांसि भस्मसात्। तथा मद्विषया भक्तिरुद्धवैनांसि कृत्स्नशः ॥ १९ ॥ टी॥ [illegible] ॥ पाकाद्यर्थमपि प्रज्वालितोप्यग्निर्यथा काष्ठानि भस्मीकरोति यथा रागादिनापि कथंचिन्मद्विषया सती भक्तिः समस्तपापानीति भगवानपि स्वभक्तिमहिमाश्चर्येण संबोधयति हे उद्धवेति ॥ २० ॥ श्लो॥ न साधयति मां योगो न सांख्यं धर्म उद्धव न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो यथा भक्तिर्ममोर्जिता ॥ २० ॥ टी॥ [illegible] ॥ न साधयति

अत एवं भूतश्रेयोनान्यदस्तीत्याह ॥ न साधयतीति त्रिभिः

१६

नभक्त्या भावेनु अन्यत्साधनं स्वनुष्ठितमपि व्यर्थमित्याह द्वाभ्यां धर्मइति ॥१९॥ ॥सर्वपावनत्वाच्चोर्जितेत्याह ॥ भक्तेर्वशी

नवशीकरोति यथा भक्तिः साधयति अतएव ऊर्जिता योगादिभ्योपि उत्कृष्टा ॥२०॥ श्लो० ॥ भक्त्याहमेकया ग्राह्यः

श्रद्धयात्मा प्रियः सतां भक्तिः पुनाति मन्निष्ठा श्वपाकानपि संभवान् ॥२१॥ टी० ॥

॥श्रद्धया भक्तिर्यतः तया संभवात् जातिदोषादपि यत्र मद्भक्तो जातिचांडालत्वं जहाति तत्र कर्मचांडालत्वं जहातीति किंचवक्तव्यं ॥२१॥ श्लो० ॥ धर्मः सत्यदयोपेतो विद्या वा तपसान्विता मद्भक्त्यापेतमात्मानं न सम्यक् प्रपुनाति हि ॥२२॥ टी० ॥

॥विद्यात्र न्यदेवोपासना आत्मना विद्या वा आत्मानमंतःकरणं पुनाति न तु संम्यक् सावशेषमित्यर्थः ॥२२॥ श्लो० ॥ कथं विना रोमहर्षं द्रवता चेतसा विना विनानंदाश्रुकलया शुध्येद्भक्त्या विनाशयः ॥२३॥ टी० ॥

॥रोमहर्षादिकं विना कथं भक्तिर्गम्यते भक्त्या च विना कथमाशयः शुध्येत ॥२३॥ श्लो० ॥ वाग्गद्गदा द्रवते यस्य चित्तं हसत्यभीक्ष्णं रुदति क्वचिच्च विलज्ज उद्गायति नृत्यते च मद्भक्तियुक्तो भुवनं पुनाति ॥२४॥ टी० ॥ किंच

॥वाग्गद्गदा प्रेमभरेण चित्तं द्रवः तत्र भूरामहिमा श्रवणेन स्वतंत्रेपि भक्तपराधीनइति हसति एतावंतं कालं तत्सेवां विना वंचितोस्मीति रोदिति अत्रुटितं जितमि

किंच एवांभूतो मद्भक्तिः स्वाश्रयं पुनातीति किं च वक्तव्यं यतो गद्गदवागा । १ संगाद्भक्तो लिंगं दर्शयन्नेतदेव निर्धारयितुमाह ॥ क

दिलक्षणो मद्भक्तियुक्तः सर्वलोकं पुनातीत्याह ॥ वागिति ॥२४॥

भक्ति
१७

अपि च भक्तैवात्मशुद्धिर्नान्यदिति सदृष्टांतमाह। यथेति ३१ =

एवं भावद्वचनमुपसंहृत्य विशेषं भक्तिरेव पुरुषार्थस्तत्र मार्कंडेयमुदाहरति। अत एव विश्वं शोधयति॥ वरमेकमिति ३४ =

तिगायति नृत्यते च वितन्वन् भवेत् सर्वत्र बोद्धव्यं। टी०श्लो॥ यथाग्निना हेममलं जहाति ध्मातं पुनः स्वं भजते च रूपं

पं आत्मा च कर्मानुशयं विधूय मद्भक्तियोगेन भजत्यथो मां। टी०श्लो॥ अपि च भक्तैवात्मशुद्धिर्नान्यदिति

सदृष्टांतमाह यथेति॥ यथाग्निना ध्मातं तापितमेव हेम सुवर्णं अंतर्मलं जहाति न तु क्षालनादिभिः स्वं

निजं रूपं भजते तथा आत्मा मनः कर्मानुशयं कर्मवासनां विधूय मां भजते मद्रूपतामापद्यते टी०श्लो

वरमेकं वृणेऽथापि पूर्णात्कामाभिवर्षणात्। भगवत्युत्तमां भक्तिं तत्परेषु तथा त्वयि ४४। टी०॥

...उपसंहृत्य विशेषं भक्तिरेव पुरुषार्थ इति तस्य च ... अत एव विश्वं पाति ...

॥ पूर्णात्कामाभिवर्षणात् सर्वदातृत्वात् विश्वेश्वरात् त्वयि च वैष्णवत्वात् तत्परेषु भगवद्भक्तेषु अत्र साक्षात्त्वं

परया वा भगवत्संबंधित्वेन एकत्वं द्रष्टव्यं यद्वा भगवत्युत्तमां भक्तिं त्वत्तो वरः तथा तद्भक्तेषु

त्वयि चेति क्रमद्वयं तस्मात्साधूक्तं सर्वसाधनश्रेष्ठा भक्तिरिति टी०श्लो॥ तथापरे चात्मसमाधियोगबलेन

जित्वा प्रकृतिं बलिष्ठां त्वामेव धीराः पुरुषं विशंति तेषां श्रमः स्यान्न तु सेवया ते ...पा। टी॥ ननु बहुषु मोक्षो...॥

...सत्सु कथं भक्तिरेव गरीयसीत्याशंक्य ... तथेति॥ तथा अपरे योगिनोऽपि त्वामेव

विशंति आत्मनो मनसः समाधिः संयमः स एव योगः तद्बलेन त्रिगुणात्मिकां प्रकृतिं मायां जित्वा बलिष्ठां दुर्जयां न हि को

ननु बहुषु मोक्षोपायेषु सत्सु कथं भक्तिरेव गरीयसीत्याशंक्य दैवं वाक्यमुदाहरति। तथेति ३६ =

१

तर्हि सर्वे किमिति भगवद्भक्तिमेव न कुर्वंतीत्याशंक्य विपरीतं भजनकारणं वक्तुं पूर्ववचनमाह द्वाभ्यां अह्नीति ३२ //

विशेषमाह तेषां योगिनां भक्त्या विना निःफलो योगाभ्यासः उभयकारणे च गौरवं न भक्तिस्तु निरपेक्षसा
धनमिति भावः ॥२४॥ श्लो॰ ॥ अह्न्यापृतार्तकरणा निशि निःशयाना नानामनोरथधिया क्षणभग्ननिद्राः दै
वाहतार्थरचना मुनयोपि देव युष्मत्प्रसंगविमुखा इह संसरंति ॥२५॥ टी॰ ॥ तर्हि सर्वे किमिति भगवद्भक्ता
न भवन्ति इत्याशंक्य विपरीतभजनकारणं वक्तुं पूर्ववचनमाह द्वाभ्यां अह्नीति ॥ अह्नि आपृतानि व्या
पृतानि च आर्तानि क्लिष्टानि करणानि इंद्रियाणि येषां ते रात्रौ विषयतुच्छसुखलवोपि नास्ति यतो
निःशयाना नानामनोरथधिया स्वप्नदर्शनेन क्षणे क्षणे भग्ननिद्राः दैवेनाहताः सर्वतः प्रतिहताः अर्थरचनाः
अर्थार्थोद्यमा येषां अत एव युष्मद्भजनविमुखाः अत एव संसारिणो भवंति मुनयोपि किं वक्तव्यमन्ये इ
त्यपि ॥२६॥ श्लो॰ ॥ येभ्यर्थितामपि च नो नृगतिं प्रपन्ना ज्ञानं च तत्त्वविषयं सहधर्म यत्र नाराधनं भगवतो वित
रंत्यमुष्य संमोहिता विततया बत मायया ते ॥२७॥ टी॰ ॥ अथ मुमुक्षुसाधारणं हेतुं वक्तुं देवैर्वचनम् ॥ येभ्य
र्थितामिति ॥ नो अस्माभिर्ब्रह्मादिभिः अभ्यर्थितां प्रार्थनीयां नृगतिं मनुष्यजातिं प्रपन्नाः प्राप्ताः संतोपि ये इह आराध
नं भक्तिं न कुर्वंति कीदृशीं नृगतिं यत्र यस्यां नृजातौ धर्मसहितं तत्त्वज्ञानं भवति कुतः यतः तदुभयसाधक
त्वात् ते अमुष्य भगवतो विस्तृतया मायया संमोहिता बतेति खेदे ॥२८॥ श्लो॰ ॥ विश्वस्य यः स्थितिलयोद्भवहेतु

अथ मुमुक्षुसाधारणं हेतुं वक्तुं देववचनमाह येभ्यर्थितामिति ३४ =

नन्वेवं भक्त्या विना मायया तर्जीयते तया मुग्धानां भक्तिर्दुर्लभेति क
थं निस्तारः भगवद्रूपयेत्यत्र पूर्ववचनमाह विश्वस्येति ३१

(35)

एवं भगवदनुग्रहं प्रार्थयमानेनत्वयात्माभिमानं भगवान्कदाचिदनुगृह्णातियतो भक्तिमेवतिष्ठतित्याह॥ प्रचेतसः प्रतिनारदवाक्येन यदा

भक्ति० १८

यदात्मयोगेश्वरैरपिदुरत्ययो योमामायः दैवीमविद्यास्यति सनो भगवांस्त्वधीशस्तत्रास्मदीयविमर्शेनकियानि हार्थः॥२८॥टी॥ न तु देवं भगवत्वविना मायानजीयते तथापुंसांगुणानां नमतिकिं लेनेनिभिनपांकर्यविस्तार: भगव त्कायसे सर्व

॥ अधीशः ऋयाणांगुणानामीशः विमर्शेन विचारेण ॥२८॥

॥ टी ॥ यदायस्यानुगृह्णातिभगवानात्मभावितः सजहातिमतिंलोकेवेदेचपरिनिष्ठितां ॥२९॥ टी॥

एवंभगवदनुग्रहं प्रार्थयमानेन त्वयात्माभिमानं भगवान् कदाचिदनुगृह्णाति भक्तिमेवेत्याह

॥ यस्यायंभगवान् अनुग्रहे हेतुः आत्मभावितः आत्मनि सम्यक्कर्तृत्वेन भावितः स नरस्तदा लोके लोकव्यवहारे वेदे च कर्ममार्गे परिनिष्ठितां मतिं त्यजति एवं विधस्त त्कृपया सर्वं विहाय सेवादिनातं भजत इति भावः॥२९॥ श्लो॥ श्रियमनुचरतींतदर्थिनश्चद्विपदपती न्विबुधांश्चयःस्वपूर्णः नभजतिनिजभृत्यवर्गतंत्रःकथममुमुद्विसृजेत्पुमान्रसज्ञः॥३०॥टी०

॥ अनुचरतीमनुवर्तमानांश्रियंतदर्थिनःसकामान्द्विपदपतीन्नरेंद्रान्विबुधान्देवानपियोनभ जतिनानुवर्तते यतःस्वेनैवपूर्णःतथापिनिजभृत्यवर्गतंत्रःस्वभक्तगोष्ठ्यधीनोयतःकिंतुयःरसज्ञःपु

एवंप्रसंगमुपसंहृत्य भगवतो भक्तिवश्यतां दर्शयन्नश्यवश्यं भजनीयतामाह॥ प्रचेतसं प्रतिनारदवाक्येचतुर्थे श्रियमिति

भगवतो भक्तवश्यतां प्रपंचयन्नेव तत्तादृशभक्तेर्दुर्लभत्वं दर्शयितुं श्रीशुकवचनमाह॥ राजन्निति ॥२॥

मा स्म कथममुं भगवंतं विसृजेत् तत्त्यज्येदित्यर्थः। अयं भावः पतित्वेन श्रियं राजत्वेन राज्ञः देवत्वेन देवान्नूनं भजते अनुचरत्वेन तु सर्वानेव भक्तान् स्वात्मत्वेनातिप्रियत्वेन च भजत इति ॥१००॥ श्लो॥ राजन्पतिर्गुरुरलं भवतां यदूनां दैवं प्रियः कुलपतिः क्व च किंकरो वः। अस्त्वेवमंग भजतां भगवान्मुकुंदो मुक्तिं ददाति न कर्हिचित्स्म भक्तियोगं ॥१०१॥ टी॥ भगवतो भक्तिवश्यतां प्रपंचयन्नेव [illegible] भक्तेर्दुर्लभत्वं दर्शयितुं [illegible] राजन्निति ॥ पंचमे राजन् परीक्षित् पतिः प्रभुः गुरुः हितोपदेष्टा भवतां पांडवानां यदूनां च दैवं आराध्यः मुक्तिं ददाति परं तु प्रेमसहितं भक्तियोगं न ददाति तत्कृपां विना साधनांतरैरपि भक्तिर्दुर्लभेति भावः ॥१०१॥ श्लो॥ सध्रीचीनो ह्ययं लोके पंथाः क्षेमोऽकुतोभयः। सुशीलाः साधवो यत्र नारायणपरायणाः ॥१०२॥ टी॥ [illegible] सध्रीचीन इति [illegible] ॥ अयं पंथाः विष्णुभक्तिमार्गः सध्रीचीनः सम्यक् सध्रीचीनत्वे हेतुः क्षेमः नाशरहितः यतः अकुतोभयः न कुतश्चिदपि विघ्नादेर्भयं यस्मिन् यत्र यस्मिन् पथि ये वैष्णवाः वर्तंत इति शेषः तदेवाह सुशीलाः कृपालवः साधवो निष्कामाः न तु सकामा इत्यर्थः ॥१०२॥ श्लो॥ ते देवसिद्धपरिगीतपवित्रगाथा ये साधवः समदृशो भगवत्प्रपन्नाः। तान्नोपसीदत हरेर्गदयाभिगुप्तान्नैषां वयं न च वयः प्रभवाम दंडे ॥१०३॥ टी॥ [illegible] ते देवेति [illegible] ये भगवंतं

अकुतोभयत्वमेव दर्शयितुं यमवाक्यमाह॥ ते देवेति ॥३॥

तस्मात्पर्यवसितमाह॥ षष्ठे श्रीशुकवाक्यमाह सध्रीचीन इति ॥६॥

भक्ति॰
१९

ननु भगवान् भक्तानेव रक्षतीति भगवतो वैषम्यं नेत्याह। न तस्ये

प्रपन्नाः ते देवैः सिद्धैश्च परिगीतपवित्रगाथाः वर्णितपवित्रकथाः अतस्तान्नोपसीदति तत्समीपमपि न ग
च्छति वयः कालोपि न प्रभवति यत्र य भकालास्यामपि न भयं तेषां कुतोऽन्यस्मादित्यर्थः कुतो भयं तं ॥१०३॥
श्लो॥ न तस्य कश्चिद्दयितः सुहृत्तमो न चाप्रियो द्वेष्य उपेक्ष्य एव वा तथापि भक्तान् भजते यथा तथा सुरद्रु
मो यद्वदुपाश्रितोऽर्थदः ॥१०४॥ टी॥ [illegible] ॥ तस्य
भगवतः दयितो वल्लभः सुहृत्तमो निरपेक्षोपकारकः प्रियं सखा द्वेष्यः शत्रुः उपेक्ष्यः उदासीनश्च यद्यपि
तस्य कोपि नास्ति समत्वात् तथापि स्वभावात् यद्वत् यथा सुरद्रुमः उपाश्रितस्यैवार्थदः दाता तथा भक्तान् भ
जते अनुगृह्णाति तेषां यथावत् ॥१०४॥ श्लो॥ केवलेन हि भावेन गोप्यो गावो नगा मृगाः येन्ये मूढधियो नागाः सि
द्धा मामीयुरञ्जसा ॥१०५॥ टी॥ [illegible] ॥ सत्सं
गलक्षणेन केवलेनैव भावेन प्रीत्याह। नगाः यमलार्जुनादयः नागाः कालियादयः सिद्धाः तदानीं तत्क्षणं तरु
लतागुल्मादीनामपि भगवति भावो गम्यते तदुक्तं भगवतैव अहो अमी देववरामरार्चितं पादाम्बु
जं ते सुमनः फलार्हणं नमन्त्युपादाय शिखाभिरात्मनस्तमोपहत्यै तरुजन्म यत्कृतमिति। तादृशं सि
द्धाः कृतार्थाः सन्तः मामीयुः प्रापुः ॥१०६॥ श्लो॥ भजन्ति ये विष्णुमनन्यचेतसस्तथैव तत्कर्मपरायणा जनाः

शेषा॥
१९
मं१

॥ भक्तान् भजते इत्युक्तं ॥ [illegible] ॥ केवलेनेति ३६
॥ तस्मात्साधूक्तं तेषां श्रमः स्यात्तत्र तु सेवयाऽत्याह। भजन्तीति ३१

38

किंच भक्तिहीनं कर्मैव बंधनमेवेति कैमुतिकन्यायेनाह। नारदोक्तिं व्यासं प्रति प्रथमे। नैःकर्म्यमिति तेउ२

विनष्टरागादि विमलमनसां नराणां तत्तेति संसारसमुद्रमग्नं ॥१०८॥टी॥ [illegible]

[illegible] ॥ तथैव योगेऽत्र नन्यचैस स्तेनदर्प्यणं यथ श्रौतं स्मार्तं च कर्म कुर्वन्तीति तत्कर्मपरायणाः अत एव वि
नष्टरागादिदोषाः अत एव विमलमनसः आश्रमं संन्यासयोगादि परिश्रमं विनापि ॥१०८॥श्लो॥ नैःकर्म्यमप्य
च्युतभाववर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरंजनं कुतः पुनः शश्वदभद्रमीश्वरे न चार्पितं कर्म यदप्यकार
णं ॥१०७॥टी॥ [illegible]
॥ नैःकर्म्यं ब्रह्म तदेकाकारत्वान्निःकर्मतारूपं नैःकर्म्यमत्र ज्यते येनेति तत्पंजनं उपाधिः तन्निवर्तकं निरंज
नं एवंभूतमपि ज्ञानं अच्युते भाववर्जितं अच्युते भावो भक्तिस्तद्वर्जितं चेदलमत्यर्थं न शोभते सम्यगपरो
क्षायनकल्पते इत्यर्थः यदा ज्ञानमलं तन्नैःकर्म्यं अथवा अलं महदज्ञानं तथा शश्वत्साधनकाले फ
लकाले च अभद्रं दुःखरूपं यत्काम्यं कर्म यदप्यकारणं अकाम्यं तच्चेत् चकारस्यान्वयः तदपि कर्मेश्व
रेनार्पितं चेत् कुतः पुनः शोभते बहिर्मुखत्वेन सत्वशोधकत्वाभावात् ॥१०७॥श्लो॥ आत्मारामाश्च मुनयो नि
र्ग्रंथा अप्युरुक्रमे कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्थंभूतगुणो हरिः ॥१०८॥टी॥ [illegible]

[illegible]

॥ एतावता निरपेक्षसाधनत्वादिना भक्तिर्गरीयसीत्युक्तं इदानीं सिद्धेर्मोक्षादपि गरीयस्त्वं दर्शयति। प्रथमस्कंधेन सूतवाक्यं आ
त्मारामाश्चेति तेउ

—एवं च पुरुषार्थेभ्योपि भक्तिरुत्तमा आत्मारामोपि भक्तिरुत्तमा इत्याशयेन दृष्टान्तरवचनमुदाहरति न नाकपृष्ठमिति त्रिभिः

तदत्र प्रकरणार्थे भगवद्वचनं प्रमाणमुपसंहरन्त्यो समाप्तेः एकादशे तस्मादिति त्रिभिः

भक्ति० २०

निर्ग्रन्थाः ग्रन्थेभ्यो निर्गताः तदुक्तं गीतासु यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य चेति यद्वा ग्रन्थिरेव ग्रन्थः निरस्तहृदयग्रन्थय इत्यर्थः ननु मुक्तानां किं तेनेत्यादि सर्वाक्षेप परिहारार्थमाह इत्थंभूतगुण इति यतः वस्तुस्वभाव एव तथा च यतः विवेकी तद्भक्तिमेवाश्रयत इति भावः ॥१०८॥ श्लोक ॥ न नाकपृष्ठं न च सार्वभौमं न पारमेष्ठ्यं न रसाधिपत्यं न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा समंजस त्वा विरहय्य कांक्षे ॥१०८॥ टी ॥ [illegible] न नाकपृष्ठं ध्रुवपदं ब्रह्मलोकादिकं च हे समंजस निखिलसौभाग्यनिधे त्वा त्वां विरहय्य पृथक्कृत्य त्वद्भक्तिं हित्वा न नेच्छामि ॥१०९॥ श्लो ॥ तस्मान्मद्भक्तियुक्तस्य योगिनो वै मदात्मनः न ज्ञानं न च वैराग्यं प्रायः श्रेयो भवेदिह ॥११०॥ टी ॥ [illegible] समाप्तेः [illegible] तस्मादिति मदात्मनः मयि आत्मा चित्तं यस्य तस्य श्रेयः साधनं च ॥११०॥ श्लो ॥ यत्कर्मभिर्यत्तपसा ज्ञानवैराग्यतश्च यत् योगेन दानधर्मेण श्रेयोभिरितरैरपि ॥१११॥ टी ॥ तत्र हेतुः यत्कर्मभिरिति [illegible] इतरैः तीर्थयात्राव्रतादिभिः श्रेयोभिः श्रेयःसाधनैः यद्भाव्यं सत्त्वशुद्ध्यादि तत् ॥११२॥ श्लो ॥ सर्वं मद्भक्तियोगेन मद्भक्तो लभतेऽञ्जसा स्वर्गापवर्गं मद्धाम कथंचिद्यदि वांछति ॥११२

सर्वमिति

तत्र हेतुः [illegible] यत्कर्मभिरिति त्रिभिः

(४०)

एतत्सहेतुकं स्पष्टयति। नकिंचिदिति ३२॥

॥टीका॥ ...॥ अंजसा अनायासेनैव स्वर्गमपवर्गं च मद्धाम वैकुंठं लभते एव वांछा तु नास्ति। सुखं यदि वांछति तदा प्राप्नुयादेवेत्यर्थः॥११२॥श्लो॥ नकिंचित्साधवो धीरा भक्ता ह्येकांतिनो मम। वांछंत्यपि मया दत्तं कैवल्यमपुनर्भवं॥११३॥टी॥ एतत्सहेतुकं स्पष्टयति नकिंचिदिति॥ धीराः धीमंतः यतो मम एकांतिनः मय्येव प्रीतियुक्ताः अतो मया दत्तमपि न गृह्णंति किं वक्तव्यं न वांछंतीत्यर्थः अपुनर्भवं यत्कैवल्यं तत्रापि ऐकांतिकमपि कैवल्यं॥११३॥श्लो॥ नैरपेक्ष्यं परं प्राहुर्निःश्रेयसमनल्पकम्। तस्मान्निराशिषो भक्तिर्निरपेक्षस्य मे भवेत्॥११४॥टी॥ एतदुपपादयति नैरपेक्ष्यमिति॥ निरपेक्षमेव परं उत्कृष्टं अनल्पकं महत् निःश्रेयसं सकलं तत्साधनं च प्राहुः मे भक्तिः निराशिषः प्रार्थनाशून्यस्य निरपेक्षस्य प्रार्थनाकारणभूतापेक्षारहितस्य पुंसो भवेत् यद्वा मे निरपेक्षस्य या भक्तिः सा निराशिषो भवेदित्यर्थः॥११४॥श्लो॥ न मय्येकांतभक्तानां गुणदोषोद्भवा गुणाः। साधूनां समचित्तानां बुद्धेः परमुपेयुषां॥११५॥टी॥ अनेन प्रकारेण भक्तिसिद्धानां गुणदोषाकृतिविरोधपरिहारमुपसंहरति नमयीति॥ गुणदोषैः विहितप्रतिषिद्धैरुद्भवा ये गुणाः पुण्यपापादयः साधूनां निरस्तरागादीनां अतः समचित्तानां अत एव बुद्धेः परं ईश्वरं उपेयुषां प्राप्तानां॥११५॥श्लो॥ एवमेतान्मया दिष्टाननुतिष्ठंति मे पथः। क्षेमं विंदंति मत्स्थानं यद्ब्रह्म परमं विदुः

॥ अनेन च प्रकारेण भक्तिसिद्धानां गुणदोषाकृतिविरोधपरिहारमुपसंहरति। नमयीति ३५॥

(margin:) एतदुपपादयति नैरपेक्ष्यमिति ३४॥

(margin:) तदेवमुपसंहरति भगवान् एवमिति ३१॥

२१ भक्ति०

६ः॥२१॥इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य ... विवेकतीरभुक्तपरमहंस ... श्रीमद्भागवतामृताब्धिलब्धश्रीभगवद्भक्तिरत्नावल्यां प्रथमं विरचनं॥ अथ ...

[illegible] श्रीमन्नारायण ... [illegible]

... मिथाय ः अतस्तमेव दर्शयतु प्रथमं तावत्क ... [illegible] ... संग ...

... वीर्यसंविदो ... [illegible] ... अपवर्गवर्त्मनि श्रद्धारतिर्भक्तिः ... वीर्यस्य

सम्यग्वेदनं यासु ताः वीर्यसंविदः हृत्कर्णयोः रसायनाः सुखदाः तासां जोषणात् सेवनात् अपवर्गो विद्यानिवृत्ति

र्वर्त्म यस्मिन् तस्मिन् अविद्यानिरत्याय ः प्राप्यत इत्यर्थः यद्वा मोक्षदो यः तस्मिन् हरौ प्रथमं श्रद्धा ततो रतिः ततो

भक्तिः अनुक्रमिष्यति क्रमेण भविष्यतीत्यर्थः॥ ... सत्सेवयादीर्घयापि यातामयि दृढां मतिः हित्वाचद्य

मिमं लोकं गंतामज्ञानतामसि॥ ... [illegible] ...

... सत्सेवयेति॥ अदीर्घयापि सत्संसेवया अवद्यं निंद्यं दासीप्रसूतत्वाख्यो

कं देहं हित्वा अज्ञानतो मत्याषेदत्तां गंतासि भक्तो भविष्यस्येव मत्याषेदस्तु दिव्येन नारदरूपेण भविष्यसीति भा

वः॥ ... तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवं भगवत्संगिसंगस्य मर्त्यानां किमुताशिषः॥ ... २१

॥न केवलं प्रकृष्टं एव तथा किं तु स्वल्पोपि सत्संगः भक्तिं दत्वा तारयतीति भगवदीको शावा

एषा प्रथम स्कंधे दर्शयति॥ सत्सेवयेति॥ ॥अत एव स्वर्गादिभ्योपि सत्संगः श्रेयानिति ... प्रथमे शौनकवाक्ये न॥ ...

(Left margin, vertical:) ... भक्ति ... तस्मिन् ... [illegible]

(Right margin:) ... रनु ... मिष ... ति॥१

अत्र तात्पर्यं ... मादृ प्रथमस्कंधे यत्पा
श्रया

मार्गादिष्वेव सत्संगश्रेयनिति [illegible] इति ॥ भगवत्संगिनो विष्णुभक्ताः तेषां संगस्य यो लवः अत्यल्पकालः तेनापि स्वर्गं स्वर्गसुखं न तुलयाम न समं पश्यामः न चापवर्गं भक्तिशून्यत्वात् संभावनायां लोट् मर्त्यानां तुच्छा आशिषो राज्याद्याः न तुल्या इति किमुत वक्तव्यं तस्मात्सर्वतः सत्संग श्रेयानिति भावः ॥ ३ ॥ श्लो ॥ यत्पादसंश्रयाः सूत मुनयः प्रशमायनाः सद्यः पुनंत्युपस्पृष्टाः स्वर्धुन्यापोऽनुसेवया ॥ टी ॥ [illegible] प्रथमस्कंधे ॥ यत्पादसंश्रयाः इति ॥ यत्पादः यस्य भगवतश्चरणः संश्रयो येषां ते अत एव प्रशमस्य रागादिरहितस्यायनमाश्रयो येषु यद्वा प्रशमो अयनं वर्त्म येषां ते मुनयः उपस्पृष्टाः संनिधिमात्रेण सेविताः सद्यः पुनंति भक्तिप्रतिबंधकं पापं नाशयंतीत्यर्थः स्वर्धुनी गंगा तस्याः आपः तत्पादाद्भिः स्रुताः न तु तत्रैव तिष्ठंति अतस्तत्संबंधेन पुनंत्योऽपि अनुसेवया पुनंतीति न तु सद्यः यतः सतां हृदि सर्वात्मना भगवान्वर्तत इति सतामुत्कर्ष एवं सदा सत्संगस्य विष्णुभक्तिप्रदत्वं तत् युक्तमुक्तं सत्सेवया दीर्घयापीति भावः ॥ ४ ॥ श्लो ॥ नष्टप्रायेष्वभद्रेषु नित्यं भागवतसेवया भगवत्युत्तमश्लोके भक्तिर्भवति नैष्ठिकी ॥ टी ॥ एवं च सदा सत्संगस्य विष्णुभक्तिप्रदत्वे व्यतिरेकशंकापि रोध्या नास्ति ॥ [illegible] अभक्तस्वभावं म्लेच्छादिशरीरारंभकं विद्यमानमपि अभद्रं पापं सत्संगे सति भक्तिप्रतिबंधकमित्यभिप्रेत्याभिप्रायग्रहणं भक्तिप्रतिबंधकेषु नष्टेष्वित्यर्थः भागवतानां वै सत्संगस्तु महता पुण्येन लभ्यत इति भक्तिप्रदत्वे व्यतिरेकशंकाशाद्यं नास्तीत्याह

प्रा

भाग्ति
२२

आस्तामभिधानयोगादिसंबंधः सतां स्मरणमपि शुद्धिहेतुरित्याह प्रथमे परीक्षितः श्लोकेन । येषामिति ॥ ३३ ॥

सोयं सत्संगः अधमानप्युद्धरतीत्याह सूतवाक्येन प्रथमस्कंधे अहो वय

धवानां नित्यं सदा सेवया संगेन नैष्ठिकी निश्चला विक्षेपकाभावात् ॥ ५ ॥ श्लो ॥ अहो वयं जन्मभृतोऽद्य हास्म वृद्धा

नुवृत्त्यापि विलोमजाताः दौष्कुल्यमाधिं विधुनोति शीघ्रं महत्तमानामभिधानयोगः ॥ ६ ॥ टी ॥ सोयं सत्संगः अध

मानप्युद्धरतीत्याह सूतवाक्येन प्रथमस्कंधे ॥ अहो वयमिति ॥ अहो इत्याश्चर्ये हृदि इति हर्षे वयमिति श्लाघायां वक्तृ

वचनं प्रतिलोमजाता अपि अद्य जन्मभृतः सफलजन्मानः आसम जाताः वृद्धानां महत्तमानुवृत्त्या आदरेण ज्ञान

वृद्धः शुकस्तस्य सेवयेत्यर्थः यतो दुःकुलत्वं तन्निमित्तमाधिं च मनःपीडां महत्तमानामभिधानयोगः लौकिकोपि

संभाषणलक्षणः संबंधः विधुनोति अपनयति ॥ ६ ॥ श्लो ॥ येषां संस्मरणात्पुंसां सद्यः शुध्यंति वै गृहाः किं पुन

र्दर्शनस्पर्शपादशौचासनादिभिः ॥ ७ ॥ टी ॥ आस्तामभिधानयोगादिसंबंधः सतां स्मरणमपि शुद्धिहेतुरित्याह

प्रथमे परीक्षितः श्लोकेन ॥ येषामिति ॥ कर्तृत्वेन विषयत्वेन वा स्मरणसंबंधः यान्साधवः स्मरंति साधून्वा ये स्मरं

ति तेषां पुंसां गृहाः शुध्यंति किं पुनः सन्निहिते देहे क्रियादि पादशौचं चरणक्षालनं ॥ ७ ॥ श्लो ॥ दुरापा ह्यल्पतपसः

सेवा वैकुंठवर्त्मसु यत्रोपगीयते नित्यं देवदेवो जनार्दनः ॥ ८ ॥ टी ॥ ननु तर्हि किमिति सर्वे साधून्नेव न भजंते त

त्राह दुरापेति तृतीये विदुरवाक्येन ॥ अल्पतपसः भगवतानुगृहीतस्येत्यर्थः दुरापा दुर्लभा वैकुंठस्य वि

ते स्फलमाहासत्त्ववर्येति

ष्णोर्वर्त्मसु मार्गभूतेषु महत्सु यज्ञेषु ॥ ८ ॥ श्लो ॥ सत्संगेन यात्रावता कूटस्थस्य प्रमुक्षिपः रतिरासीन्मवेतीव्र २

ननु तर्हि किमिति सर्वे साधून्नेव न भजंते तत्राह तृतीये विदुरवाक्येन ॥ दुरापेति नेध=

दीर्घ्य पादि ३१=

(६६)

सगात्साधूनां लक्षणं दर्शयन्नत्र मुमेवाह्यर्थी कपिलवचनेनाह चतुर्भिः। तितिक्षव इति ७५ ॥

ननु संगस्याविशेषात् दे सत्संगवत्सत्संगोपि श्रेयोर्थिभिर्हेय एवेत्याह। प्रसंगमिति ७२ ॥

पादयोर्व्यसनार्दनः ॥ ९ ॥ टी ॥ ... ॥ सत्सेवयाहरिकथाश्रवणादिना ततो मधुद्विषः पादयोः रतेरासः प्रेमोत्सवः तीव्रः दुर्वारः स्वाभाविकं व्यसनं संसारं भंक्ष्यतीति तथा ॥ ९ ॥ श्लो ॥ प्रसंगमजरं पाशमात्मनः कवयो विदुः। स एव साधुषु कृतो मोक्षद्वारमपावृतं ॥ १० ॥ टी ॥ ननु संगस्याविशेषात् ... ॥ अजरं दृढं पाशं बंधनं आत्मनो जीवस्य स एव संगः अपावृतं निरावरणं मुक्तिद्वारं नायासेन मोक्षप्रदमित्यर्थः ॥ १० ॥ श्लो ॥ तितिक्षवः कारुणिकाः सुहृदः सर्वदेहिनां अजातशत्रवः शांताः साधवः साधुभूषणाः ॥ ११ ॥ टी ॥ प्रसंगात्साधूनां लक्षणं दर्शयन्नत्र मुमेवार्थं ... तितिक्षव इति ॥ साधवः आत्मानुवर्तिनः साधुसुशीलं भूषणं येषां ॥ १२ ॥ श्लो ॥ मय्यनन्येन भावेन भक्तिं कुर्वंति ये दृढां मत्कृते त्यक्तकर्माणस्त्यक्तस्वजनबांधवाः ॥ १२ ॥ टी ॥ ... ॥ अनन्येन निःकामेन दृढां अव्यभिचारिणीं मत्कृते मत्प्रीत्यर्थं ॥ १२ ॥ श्लो ॥ मदाश्रयाः कथा मृष्टाः शृण्वंति कथयंति च तपंति विविधास्तापा नैतान्मद्गतचेतसः ॥ १३ ॥ टी ॥ ... ॥ एतान् साधून् आध्यात्मिकादयः तापा न तपंति न व्यथयंति यतो मद्गतचित्ताः नु यद्वा येतापे नाभिभूयंते ते साधव इत्यर्थः ॥ १३ ॥ श्लो ॥ त एते साधवः साध्वि सर्वसंगविवर्जिताः संगस्तेष्वथ ते प्रार्थ्यः संगदोषहरा हि ते ॥ १४ ॥ टी ॥ ... ॥ अंतर्बहिः संगशून्याः अत

एवं साधु ... विता देव ... इति भी ... ... तदुक्तिः ७२ ॥

भक्ति
२२

॥ कथामृतपानस्य माहात्म्यमाह । तेनेति ॥

॥ एवं सत्संगः प्रार्थ्य इत्युक्तमिदानीं विशेषः प्रार्थितोऽपीति । क्वचवाक्येनाह द्वाभ्यां चतुर्थी । भक्तिमिति ते २ =
एवाह प्रार्थ्य इति । कास्तीकस्य भावत्मात् तेऽरूपयिष्यंतीतिभावः । तस्मात्संगत्वाविशेषादित्यपि शून्यं वच १
॥ श्लो ॥ भक्तिं मुहुः प्रवहतां त्वयि मे प्रसंगो भूयादनंत महताममलाशयानां येनांजसोल्बणमुरुव्यसनं भ
वाब्धिं नेष्ये भवद्गुणकथामृतपानमत्तः ॥ १५ ॥ टी ॥ एवं सत्संगः प्रार्थ्यः इत्युक्तमिदानीं विशेषः प्रार्थितोऽपीति
क्वचवाक्येनाह द्वाभ्यां चतुर्थी । भक्तिमिति ॥ भक्तिं त्वयि प्रवहतां सातत्येन कुर्वतां ननु मोक्षं किमिति न याचसे
इत्यत आह येन महत्प्रसंगेन अंजसाऽनायासेन त्वत्कथामृतपानेन उरु अतिव्यसनानि यस्मिन् तं नेष्ये पारं गमिष्यामि । भगव
द्गुणकथैवामृतं तत्पानेन मत्तः सन् मोक्षे तु त्वत्कथामृतपानं नास्तीति भावः ॥ १५ ॥ श्लो ॥ ते न स्मरंत्यति
तरां प्रियमीश मर्त्यं ये चान्वदः सुतसुहृद्गृहवित्तदाराः ये त्वब्जनाभ भवदीयपदारविंदसौगंध्यलुब्धहृ
दयेषु कृतप्रसंगाः ॥ १६ ॥ टी ॥ कथामृतपानस्य माहात्म्यमाह तेनेति ॥ हे ईश ते अतितरां प्रियमपि मर्त्यं देहं न स्म
रंति नानुसंदधते ये च सुतादयः अदः मर्त्यमनुबंधास्तानपि के ते न स्मरंति ये कृतप्रसंगाः केषु भवदीयप
दारविंदसौगंध्ये लुब्धहृदयं येषां तेषु तत्संगेन हरिकथामृतपीतामत्ताः संतो न स्मरंतीति । तु शब्देन अ
न्येषां केवलं योगयागादिनिष्ठानां देहाभिमानानां निवृत्तिं दर्शयति ॥ १६ ॥ श्लो ॥ तेषां महत्पादसरोजरेणु
मार्य्य विहेमाधिकिरीटमायुः नित्यं यदा विश्रुतं आस्तपापेन अपत्यमुं सर्वगुणान्न जंति ॥ १७ ॥ टी ॥ २
आस्तां सत्संगः तच्चरणरेणुरपि श्लाघ्य इति । प्रथुवचनेनाह चतुर्थी । तेषामिति ते २ =

हे अनघाः ऋषिनः अस्माकं साधूनां संगमः स्यात् एष एव तव अनुग्रहः कथंभूतानां साधूनां ॥ तममुं सत्संगमभिनंदति ॥ अथ यथार्थस

सोयं सत्संगः प्रार्थ्य इत्युक्तं परेभ्योपि सत्संगप्रार्थ्यनमुपदेष्टव्यमिति प्रचेतसः प्रतिरद्वोपदे मारवाक्येन चतुर्थी ॥ संगम इति ३

अथेति ३८

॥ हे आम्प्यो आयुः यावज्जीवं अघिकीर्

टमुकुटस्योपरि वहेथा इति प्रार्थनायां लिङ् यत्संगेन विज्ञनः पुरुषस्य अंहः (शौघं) पापं न स्पृशति किंतु नित्यमाविश्रुतः।

किंवा मुरेणुं सर्वैगुणाम जंति यद्वा अमुरेणुवाहकं रेणुवाहकः पुरुषः गुणाश्रयो नवतीत्यर्थः ॥१७॥ श्लो

संगमः खलु साधूनां मुनयेषां च संमतः यत्संभाषणः संप्रश्नः सर्वेषां वितनोति शं ॥१८॥ टी ॥ तमिमं स

त्संगमभिनंदति संगम इति ॥ मुनयेषां इच्छकानां चक्षुरणां येषां संभाषणसहितः

संप्रश्नः सर्वेषां श्रोतृणां अपि शं सुखं विस्तारयति ॥१८॥ श्लो ॥ अथाऽनघांघ्रे ते तव कीर्तितीर्थयोरंतर्बहिःस्ना

नविधूतपाप्मनां भूतेष्वनुक्रोशसुसत्वशीलिनां स्यात्संगमोनुग्रह एष नस्तव ॥१९॥ टी ॥

त्युक्तं परेभ्योपि सत्संगप्रार्थ्यमनुपदेष्टव्यमिति अथेत्युपदेष्टो भगवान्

वे परमेश्वरादपि प्रार्थ्यमित्यर्थः अनघो अघहरा वं क्रियस्प (तस्य) तव कीर्तिर्यशः तीर्थं गंगा तयोः क्रमेणांतर्बहि

स्नानात् ये विधूताः पाप्मानो येषां अत एव भूतेषु अनुक्रोशः कृपा सुसत्वं च रागादिरहितं चित्तं शीलं चार्जे

वादि (धि) विद्यंते येषां तेषां संगमोऽस्माकं स्यात् एष एव नः (अस्माकं) तवानुग्रह इति ॥१९॥ श्लो ॥ यत्रेड्यंते कथा मृष्टास्त

ष्णायाः प्रशमो यतः निर्वैरं सर्वभूतेषु नोद्वेगो च कश्चन ॥२०॥ टी ॥ तस्मात् युक्तमुक्तं संगदोषहरः सत्संगः

तस्मात् युक्तमुक्तं संगदोषहरः सत्संगः प्रार्थनीय इति प्रचेतसां वाक्येन सप्रपंचमाह त्रिभिः यत्रेति ३२

57

नन्वेवं सत्संगः श्रेयानस्तु असत्संगेन किं अपराध्यते न स न प्रार्थ्यते इति अत्र सत्संगस्य असत्संगस्य च फलं दर्शयन् परिचर्यार्थं साधू

भक्ति २४ न् लक्षयति ॥ भगवान् ऋषभदेवः पुत्रान् ... महत्सेवामित्यादि पंचमे ३ ३

[illegible] ॥ यत्र येषु यतः यान्यः कथान्यः निर्वैरं वैराभावः साम्या

विकमपि तस्मात् असत्संगात् दूर्वाहृत्ते सत्संगात् तु ईहय इत इति ॥२०॥ श्लो॥ यत्र नारायणः साक्षात् न्यासिनां (सं न्यासिनां) परमा गतिः

संस्तूयते सत्कथासु मुक्तसंगैः पुनः पुनः ॥२१॥ टी॥ तथा साक्षात् संस्तूयते अत्र एवंतः सत्कथाः ॥२१॥ श्लो॥

तेषां विचरतां पद्भ्यां तीर्थानां पावनेच्छया भीतस्य किं न रोचेत तावकानां समागमः ॥२२॥ टी॥ पद्भ्यां तीर्थानां पाव

नेच्छया यत्पदसंगात् तीर्थान्यपि शुद्ध्यन्ति इत्यर्थः भीतस्य संसारात् तस्मात् सत्संगं विना न संसारनिस्तार इति भा

वः ॥२२॥ श्लो॥ महत्सेवां द्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारं योषितां संगिसंगं महान्तस्ते समचित्ताः प्रशान्ता विमन्य

वः सुहृदः साधवो ये ॥२३॥ ये वा मयीशे कृतसौहृदार्था जनेषु देहंभरवार्तिकेषु गृहेषु जायात्मज

रातिमत्सु न प्रीतियुक्ता यावदर्थाश्च लोके ॥२४॥

[illegible] मित्यादि पंचमे ॥ तमसः संसारस्य द्वारं योषितां ये संगिनः तेषां संसर्गं महतां लक्षणमाह साईन महान्त इति

साधवः सदाचाराः ॥२३॥ [illegible]

[illegible] ॥टी॥ मयि ईश्वरे कृतं सौहृदमेवार्थः पुरुषार्थो येषां वा शब्देनान्यनिर

पेक्षस्यैवास्य लक्षणत्वं दर्शयति देहंभराः विषयवार्तिकेषु चन धर्मं विषयेषु जनेषु जायादियुक्तेषु २४

नगृहादिष्वनुपकारकत्वम
धीतिवीजमाह। गुरुर्नेति २ ॥ न स स्यात् २ ॥ अथ दैवार्थे श्रीपद्मनाभदेववचनमाह पंचमे ॥ मागारेति ३ १॥

च गृहे श्रुतानि मित्रं धनं वा यावदर्थमेवार्थो येषामिति मध्यमपदलोपी समासः देहनिर्वाहाधिकस्य हास्यन्याः
॥२४॥ श्लो॥ गुरुर्न स स्यात्स्वजनो न स स्यात्पिता न स स्याज्जननी न सा स्यात् दैवं न तत्स्यान्न पतिश्च स स्यान्न मोचयेद्यः
समुपेतमृत्युं ॥ २४॥ टी॥ अथ गृहादिष्वनुपकारकत्वमपि तत्रैव बीजमाह गुरुर्नेति। श्रीऋषभदेववचनेन पंचमे ॥ स
मुपेतः संप्राप्तो मृत्युः संसारो येन तं ततो भक्तिमार्गोपदेशेन यो न मोचयेत् स गुर्वादिर्न भवतीत्यर्थः यद्वा यस्तं मो
चयितुं न शक्नुयात् तस्य गुर्वादित्वं स्यादिति निषेधः तेन गुरूणां गुरुत्वेन भाव्यमित्यादि तत्रापि पिता न स स्या
दिति पुत्रोत्पत्त्यै यत्नो न कार्य इत्यर्थः दैवं देवता न स्यादिति तेन पूजा न ग्राह्येत्यर्थः एवमन्यदपि ज्ञेयं भ
गवद्भक्तिमनुपयुक्तं गृहादिषु तरामनुपकारकमिति भावः ॥२५॥ श्लो॥ मागारदारात्मजवित्तबंधुषु संगो यदि स्या
द्भगवत्प्रियेषु नः यः प्राणवृत्त्या परितुष्ट आत्मवान्सिद्ध्यत्यदूरान्न तथेन्द्रियप्रियः ॥२५॥ टी॥ अत्रैव श्रीप्रह्लाद
वचनमाह मागारेति पंचमे ॥ यदि नाम गृहादिषु संगो भगवत्प्रियेष्वेव संगः स्यान्नान्यत्र यतः यः भगवत्प्रियसंगी प्राण
धारणमात्रेण परितुष्टः यथा शीघ्रं सिध्यति न तथा इन्द्रियप्रियो गृहाद्यासक्तः सन् सिद्ध्यत्येवेति भावः
श्लो॥ अहो नृजन्माखिलजन्मशोभनं किं जन्मभिस्त्वपरैरप्यमुष्मिन् न यद्धृषीकेशयशःकृतात्मनां महात्म
नां वः प्रचुरः समागमः ॥२६॥ नैव ह्यनुतं तत्र चरणेन ... हि तान्हरिसेवनभक्तिरधोक्षजे मत्वा ... नीतिका
मनुष्यसंभावनादिकृतं केवलं ... कथं सत्संगः प्रभविष्यतीत्याशंक्य किं वक्तव्यं स्वल्पोपि सत्संगः श्रेयानिति।
येन ना ... अहो नृ इति ३ २

नैषांमतिस्तावदुरुक्रमांघ्रिं॥ स्पृशत्यनर्थापगमोयदर्थः॥ महीयसांपादरजोभिषेकं॥ निष्किंचनानांनवृणीतयावन्॥२९॥ +३१
तस्मात्तच्चरणरेणुप्रसादादेव भगवद्भक्तिर्नान्यथेत्याह ज्ञानादपि प्रीतिवाक्येन सप्तमे नैषामिति ॥३१=
भक्ति ३५

व्यसुसंगमात्रात्मत्वमेऽकृत्स्नमूलोपमनो विवेकः ॥२८॥ वामं ॥ अहो इति ॥ अखिलजन्मसु श्रेष्ठं जन्म नै
व न पश्यते यस्ये न्यो देवादिजन्मभ्यः तैरपि किं अमुष्मिन् स्वर्गे जन्मभिः किं न किंचित् यतः ये तु जन्मसु यत्र स्व
र्गे वा महात्मनां समागमः प्रचुरो न भवति हृषीकेशस्य यशसा कृतः शोधित आत्मा मनो ये स्तेषां वः जन्म जड
भरतादीनां युष्माकं ॥२७॥ श्लो॥ नहं ... धुनेयचरणरेणुभिर्हतांहसो भक्तिर्यो ... मनोमा ...
संसारगमार्गमात्सगंनिर्मूलो ... विवेकः ॥२८॥ टी॥ संगफलमाह सततमुपासितैः सत्पदाब्जरेणुभिर्हत
मंहः सोयस्य नस्य अधोक्षजे निर्मलानन्दभक्तिर्भवतीति नैवाद्भुतेयस्य न तव मुकुन्दमात्रसेवनात् समागममात्रा
दपिकृत्स्नकर्मेण बद्धमूलो पिममा विवेको नष्टः॥२८॥ श्लो॥ नैषां मतिस्तावदुरुक्रमांघ्रिं स्पृशत्यनर्थापगमो य
दर्थः॥ महीयसां पादरजोभिषेकं॥ निष्किंचनानां न वृणीत यावत्॥२९॥ तच्चरणरेणुप्रसादादेव भगवद्भ
क्तिर्नान्यथेत्याह नैषामिति ज्ञानादपि वाक्येन सप्तमे ॥ एषां भगवद्भक्तिमतीप्सतां अनर्थापगमः दुःखनिवृत्ति
र्भवतीय दर्थः यस्य भगवच्चरणस्पर्शोर्थः फलं न वृणीते नो सत्ते ॥२९॥ तथा च जडभरतवाक्येनाह॥ इतिस
त्संगं विना नान्योपायः समर्थः अतो महत्संगः परमफलरूपः॥३०॥ श्लोक॥ नस्मादमूस्तनुभृतामहमाशि
षोज्ञः आयुः श्रियं विभवमैन्द्रियमाविरिंच्यात् नेच्छामि ते विलुलितानुरुविक्रमेण कालात्मनोपनयमां २
लोक॥ रहूगणैतत्तपसा न याति न चेज्यया निर्वपणाद्गृहाद्वा॥ नच्छंदसा नैव जलाग्निसूर्यैर्विना महत्पादरजोभिषेकं॥३०॥ ३२ टीका
॥ एवं प्रकरणार्थः सविशेष ज्ञानादपि वचनेनापि सहरागिदोष्या ॥ तस्मादिति ॥३२=

50

नात्मसात्कुर्वाणेन भगवतानुगृहीतः सोहं कथं नु विसृजेयं तव भृत्यसेवां ॥ ३ ॥ यस्मादेवं
निजभृत्यपार्श्वे ॥ ३० ॥ एवं जनं निपतितं प्रभवाहिकूपे कामाभिकाममनु यः प्रपतन्प्रसंगात् कृ तस्मात्
आशिषः भोगानृत्रः तत्परिपाकं विद्वानहं ऐन्द्रियं इन्द्रिये नैष्पं ब्रह्मणो भोगमजिघ्याप्य किमपि ने
च्छामि ते कालात्मना उरुविक्रमेण विलुलितान् विध्वस्तान् अणिमादीनपीत्यर्थः ॥ १६ ॥ एवं जनं नि
[illegible] कृत्वात्मसात्सुरर्षिणा भगवन्गृहीतः [illegible]
[illegible] ॥ १८ ॥ यथा त्वयानुकंपितोस्मि एवं नारदेनात्मसात्कृत्वा पूर्वमनुगृहीतः सो
हं कथं पुनः त्वद्भृत्यसेवां विसृजामि कथं भूतोनुगृहीतोस्मि प्रभवरूपो व्याहियुक्तः कूपः तस्मिन्कामानभि
तः कामयमानं जनं निपतितं मनु तत्प्रसंगात् प्रपतन्तं योऽहं तं देवं त्वद्भृत्यस्य श्रीनारदस्यानुग्रहेण त्वया
त्यंतमनुकंपितोस्मि अयमेव च मम परमोनुग्रहः न पुनरिदं अत्यंतं तुच्छं मत्प्राणरक्षणादि ॥ १९ ॥ यत्संगा
लब्धं निजवीर्यवैभवं तीर्थं मुहुः संस्पृशतां हि मानसं हरत्यजोऽन्तः श्रुतिभिर्गतो गजं को वै न सेवेत मुकुंदवि
क्रमं ॥ २० ॥ [illegible] इति येषां भगवत्प्रियाणां संगात् लब्धं मुकुंदविक्रमं श्रुतिभिः श्र
वणादिभिः संस्पृशतां सेवमानानां पुंसां अहो श्रीप्रीतोऽजो मानसं मलं कर्मवासनां हरति किंभूतं विक्रमं निजमसाधा
रणं वीर्यवैभवं प्रभावो यस्य तीर्थं तु गंगादि मुहुः संस्पृशतां अंगजं केवलं पापं हरति तान् भगवत्तान्को वै न सेवे

ननु किं अंतरा साधुसेवया भगवानेव साक्षात्किमिति न सेव्यते स्वतंत्रो हि स इति चेन्न तस्य भक्तपराधीनत्वाद्भक्तानुग्रहैकलम्पटत्वाच्चेति । तत्र श्रीवैकुंठनाथवचनमाह षड्भिः । अहमित्यादि ॥ १ ॥

२६

नेत्यन्वयः ॥ ६३ ॥ श्लो ॥ अहं भक्तपराधीनो ह्यस्वतंत्र इव द्विज । साधुभिर्ग्रस्तहृदयो भक्तैर्भक्तजनप्रियः ॥ ६३ ॥ टी ॥

[illegible]

॥ हे द्विज कश्चीसः पराधीनः क्रा
येन तदधीनक्रियः इति वच सा अस्वतंत्रः तदधीनवरदानादिः ग्रस्तहृदयः वशीकृतचित्तः तदनुरूपसंकल्पा
दिः साधुभिर्भक्तैः ये भक्तास्त एव साधव इत्यर्थः ॥ ६३ ॥ श्लो ॥ नाहमात्मानमाशासे मद्भक्तैः साधुभिर्विना । श्रियं
चात्यंतिकीं ब्रह्मन् येषां गतिरहं परा ॥ ६४ ॥ टी ॥ तथा नाशासे नेच्छे इत्यर्थः ॥ ६४ ॥ श्लो ॥ ये दारागारपुत्राप्तप्राणा
न्वित्तमिमं परं [illegible] हित्वा मां शरणं याताः कथं तांस्त्यक्तुमुत्सहे ॥ ६५ ॥ टी ॥ [illegible] ॥
इमं च परं लोकं हित्वा ॥ ६५ ॥ श्लो ॥ मयि निर्बद्धहृदयाः साधवः समदर्शनाः । वशे कुर्वंति मां भक्त्या सत्स्त्रियः सत्प
तिं यथा ॥ ६६ ॥ टी ॥ [illegible] ॥ स्वार्थं प्रवृत्ता अपि स
त्स्त्रियः सत्पतिं अन्यथा तु तस्यापि कुपतित्वप्रसंगादित्यर्थः ॥ ६६ ॥ श्लो ॥ मत्सेवया प्रतीतं च सालोक्यादिचतु
ष्टयं नेच्छंति सेवया पूर्णाः कुतोऽन्यत्कालविप्लुतं ॥ ६७ ॥ टी ॥ [illegible] ॥ प्रतीतं प्रा
प्तमपि अन्यत् स्वर्गादि किं बहुना ॥ ६७ ॥ श्लो ॥ साधवो हृदयं मह्यं साधूनां हृदयं त्वहं । मदन्यत्ते न जानंति नाहं तेभ्यो

ननु स्वहितार्थं शरणमागतानां कथं लेवत्रपः इत्यत्र सदृष्टांतमाह । मयीति ॥ ५ ॥
किं च निष्कामा एव ते इत्याह । मत्सेवयेति ॥ ३ ॥

देवताराधनापेक्ष्या सद्यः फलत्वात् सत्संगमस्त्वश्रेयानिति ॥ ... ॥ नवापवर्गादृत्तिः ॥ ५ ॥
ननु देवतान्तरमाराध्यैर्भगवानेव प्राप्तव्यः किं मनुष्यैरिति नेत्याह ॥ ... भवद्विधाद्भुतिः ॥ २ ॥
मनागपि ॥ उ० टी० ॥ ... ॥ महतां मम तस्मात्साधूनां अनुग्रहं विना भगवानुकूल्यं न भवतीति समुदायार्थः ॥ उ० ॥
भवद्विधा महाभागा निषेव्या अर्हसत्तमाः । श्रेयस्कामैर्नृभिर्नित्यं देवाः स्वार्था न साधवः ॥ उ० टी० ॥ ननु
... ॥ श्रेयस्का
मैर्मुमुक्षुभिः स्वार्थाः स्वकार्य्यसाधनपराः देवाः साधवस्तु केवलं परानुग्रहपराः परमार्थतश्च साधवः एव से
व्याः न एव देवाः भुक्तिनित्यं भक्तौ प्राप्तायामपि ॥ उ० टी० ॥ नवापवर्गो भ्रमतो यदा भवेज्जनस्य तर्ह्यच्युत सत्स
मागमः सत्संगमो यर्हि तदैव सद्गतौ परावरेशे त्वयि जायते मतिः ॥ ४७ टी० ॥ ...
... नवापवर्गेति ॥ भो अच्युत भ्रमतः संसरतो जनस्य त्वदनुग्रहे
ण यदा भवस्य बंधस्यापवर्गः अन्तो भवेत् प्राप्तकालस्य तदा सतां संगमो भवेत् यदा च सत्संगमो भवेत् तदा
तदैव न तु विलंबेन सर्वसंगनिवृत्त्या कार्यकारणनियन्तरि त्वयि भक्तिर्भवति ततो मुमुक्षुर्मुच्यते तस्मात्सत्सं
गं विना न सद्यो भक्तिरिति तात्पर्यार्थः ॥ ४७ ॥ मू० ॥ नह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ते पुनन्त्युरुकाले
न दर्शनादेव साधवः ॥ ४८ ॥ टी० ... ॥ अम्मयानि तीर्थानि किं न हि अपि तु भ
वन्त्येव तथा देवा अपि किं तु विलंबेन शीघ्रं वै विशेषं दृष्ट्वा पुनन्तीति तथा च दर्शनात् पापस्य ... न भक्तिः सुलभैवेति
एतदेव सद्यः फलत्वं स्पष्टयति । नहीति ॥ २ ॥

53

भक्ति
२७

किंचाल्पदेवसत्संगयोः कथमपि साम्यमस्त्विं कयापि यतो देवानामपि दुर्लभेन[illegible]इति श्रीकृष्णवचनेन [illegible] अहो इति
ननु पापं नास्ति प्रतिबंधकं पापनाशकास्त्व[illegible] आदयो देवाः प्रसि[illegible] इति तत्राह नाग्निरिति ॥२॥

अहो वयं जन्मभृतो लब्धं कार्त्स्न्येन तत्फलं देवानामपि दुष्प्रापं यद्योगेश्वरदर्शनं ॥ ॥ किं स्वल्पत
पसां नृणामर्चायां देवचक्षुषां । दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्वपादार्चनादिकं ॥ ॥

जन्मभृतः सफलजन्मानः तत्फलं जन्मफलं तत्किं यद्योगेश्वरदर्शनं यत्र येषां ईश्वराणां सतां युष्माकं द
र्शनादिकं ॥ ॥ यतो युष्माकं दर्शनमेव तावत् देवानामपि दुःप्रापं अस्माकं तु स्वल्पतपसां तीर्थस्नानादिमात्रेण तपो बुद्धि
मतां यथा अर्चायां प्रतिमायां देवचक्षुषां स्पर्शनादिकमपि घटितमित्यहो भाग्यं ॥ ॥ नाग्निर्न सूर्यो न
च चंद्रतारका न भूर्जलं खं श्वसनोऽथ वाङ्मनः । उपासिता भेदकृतो हरंत्यघं विपश्चितो घ्नंति मुहूर्तसेवया ॥ ॥

॥ वाङ्मनसो
रूपासनादि विषयत्वं तु सविषयत्वेनश्रोतं अघं नास्ति प्रतिबंधकं सर्वं पापमेव अत्र हेतुः यतो भेदकृतः स्वार्थप
स्वपरभेदकर्तारः
रलोककाले भेदकर्तारः स्वपरभेददर्शिनो वा विपश्चितस्तु सर्वमात्मीयत्वेन पश्यंतो निरस्तभेदाः मुहूर्तमा
त्रसेवयैव पापं घ्नंति अतोऽपि तत्र एव श्रेष्ठाः ॥ ॥ यस्यात्मबुद्धिः कुणपे त्रिधातुके स्वधीः कलत्रादिषु भौम इ
ज्यधीः यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचिज्जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोखरः ॥ ॥ किं च तान्विहाय [illegible]
किं च तान्विहायान्यत्रात्मादिबुद्ध्या सज्जमानो नितिमंदइत्याह यस्येति ॥१२॥

ननुसतांसर्वपापनाशकत्वेकिंसामर्थ्यंतत्रांगांगाइति [illegible] साधवइति०४=

[illegible] ॥ आत्मबुद्धिरहमितिबुद्धिर्यस्यधातवोवातपित्तश्लेष्माणः प्रकृतयोयस्यतत

स्मिन्कुणपेशववत्तुल्येशरीरेस्वधीः स्वयमितिबुद्धिः भौमेभूविकारेइज्यधीः देवताबुद्धिः यत्रयस्यजलेतीर्थबु

द्धिः अभिज्ञेषुतत्त्ववित्सुतीर्थबुद्धिर्योनसंति सएवगोषुखरः दारुणः अत्यंतविवेकीगवांतृणादिभारवाहकः

खरोगर्दभइतिभावः ॥ ८४ ॥ श्लो ॥ साधवोन्यासिनःशांताब्रह्मिष्ठालोकपावनाः हरंत्यघंतेंगसंगात्तेष्वास्तेह्यघ

भिद्धरिः ॥ ८४ ॥ टी ॥ [illegible] ति

तवअघंहरंति स्वांगसंगाद्धरिष्यंतीत्यर्थः हियतः सत्संगिनामपिअघभिद्धरिस्तेषुभक्तेष्वास्तेतेषामंतःकरणे

षुप्रकटत्वात् ॥ ८५ ॥ श्लो ॥ भूतानांदेवचरितंदुःखायचसुखायच सुखायैवहिसाधूनांत्वादृशामच्युता

त्मनां ॥ ८५ ॥ टी ॥ [illegible] नारद

[illegible] ॥ भूतानांप्राणिनांदेवानांचरितंवृत्तिः त्वादृशांनारदादी

भजंतीति

नांअत्रहेतुः ॥ ८६ ॥ श्लो ॥ भजंतियेयथादेवान्देवाअपितथैवतान् छायेवकर्मसचिवाःसाधवोदीनवत्स

लाः ॥ ८६ ॥ टी ॥ भजंतीति देवाअपितथैवभजंतिफलंप्रयच्छंतीत्यर्थः अनुकरणेनदृष्टांतः छायेवेति यत

तःकर्मसचिवाः तत्तत्कर्मानुरोधिनः साधवस्तुदीनभावेनवत्सलाः तद्दुःखपरिजिहीर्षवः ॥ ८६ ॥ श्लो ॥

किंचदेवादुःखहेतवोपिसाधवस्तुकेवलंसुखहेतवएवातोपिदुःखितेनःसत्संगइति [illegible] ॥ भूतानामि

तस्मात् [illegible] ऽद्गौभेत्ति७१=

अपिचाधिकारनियमाभावात्सर्वसाधनेभ्यः श्रेयान्सत्संग इति सदृष्टान्तमुद्धवं प्रति भगवद्वचनेनाह सप्तभिः। नरोधयतीति ३४

भक्ति

२८

दुर्लभो मानवो देहो देहिनां क्षणभंगुरः तत्रापि दुर्लभं मन्ये वैकुंठप्रियदर्शनं ॥ ४८ ॥ टी० ॥ तत्स्मात् ... ॥
...॥ मुपसंहरति दुर्लभेनेति ॥ विह देवो देहा भवन्ति येषां ते वै देहिनो जीवाः तेषां क्षणभंगुरोपि मानुषो देहो दु
र्लभं परमपुरुषार्थसाधनत्वात्. वैकुंठः प्रियो येषां ते वैकुंठप्रियाः तेषां दर्शनं वैकुंठस्य प्रियाः वा येषां दर्श
नं तच्चायो मानुषं देहं प्राप्य साधूपासनया मां न गतः किंतु न साधयति स दुर्मतिरिति भावः ॥ ४८ ॥ श्लो० ॥ नरो
धयति मां योगो न सांख्यं धर्म एव च न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो नेष्टापूर्तं न दक्षिणा ॥ ४९ ॥ टी० ॥ अपि चाधिका
रनियमाभाव सर्वसाधनेभ्यः श्रेयान्सत्संग इति सदृष्टान्तमुद्धवं प्रति भगवद्वचनेनाह ॥ सप्तभिः ॥ नरोध
यतीति ॥ मां न वशीकरोति योगः आसनादिः सांख्यं तत्त्वानां विवेकः धर्मः सामान्यतो हिंसादिः स्वाध्यायो
वेदजपः तपः कृच्छ्रादि त्यागः संन्यासः इष्टापूर्ते इष्टं च पूर्तं च तत्रेष्टं अग्निहोत्रादि पूर्तं कूपारामादि निर्मा
णं दक्षिणा स्वाद्येन सामान्यतो दानं लक्ष्यते ॥ ५० ॥ श्लो० ॥ व्रतानि यज्ञश्छंदांसि तीर्थानि नियमा यमाः यथा
वरुंधे सत्संगः सर्वसंगापहो हि मां ॥ ५१ ॥ टी० ॥ किंच व्रतानि एकादश्यादीनि यज्ञो देवपूजा छंदांसि रह
स्यमंत्राः अवरुंधे वशीकरोति ॥ ५१ ॥ श्लो० ॥ सत्संगेन हि दैतेया यातुधाना मृगाः खगाः गंधर्वाप्सरसो ना
गाः सिद्धाश्चारणगुह्यकाः ॥ ५२ ॥ टी० ॥ सत्संगेति ॥ यातुधाना राक्षसाः ॥ ५२ ॥ श्लो० ॥ विद्याधरा मनुष्येषु वै

२

तेषां साधनांतराभावमाह । तेनेति ३ प =

रणाश्चदैतेयोंत्यजाः रजस्तमः प्रकृतयस्तस्मिंस्तस्मिन्युगेयुगे ॥ श्लो॥ मव

दृवो मत्पदं प्राप्तास्त्वाष्ट्रकायाधवादयः वृषपर्वा बलिर्बाणो मयश्चाथ विभीषणः ॥पद्य॥टी॥ त्वाष्ट्रो

वृत्रः कयाधवः कयाधुपुत्रः प्रह्लादः ॥पद्य॥श्लो॥ सुग्रीवो हनुमानृक्षो गजो गृध्रो वणिक्पथः व्याधः कुब्जा व्र

जेगोप्यो यज्ञपत्न्यस्तथापरे ॥पद्य॥टी॥ ॥ ऋक्षो जांबवान् गृध्रो जटायुः वणिक्पथः तुलाधारः व्याधो ध

र्मव्याधः यज्ञपत्न्यो दीक्षितभार्याः ॥पद्य॥श्लो॥ तेनाधीतश्रुतिगणा नोपासितमहत्तमाः अव्रतातप्ततपसः

सत्संगान्मामुपागताः ॥पद्य॥टी॥ ॥ नअधीताश्रुतिगणायैः नचउपासिता

महत्तमा अध्यापकाद्यैः तैस्तथा किंच अव्रता अतप्ततपसः नव्रतानि येषां न तप्तानि तपांसि यैः ते च ते च ते तथा सत्सं

गादिति सद्भिः संगो नाम ममैव संग इति सत्संगादित्युक्तं यद्वा स्वसंगस्यापि सत्संगत्वं विवक्षितं यद्वा मदीयसंगा

दित्यर्थः तत्र वृत्रादीनां भवतु नाम कथंचित्साधनांतरं गोपीप्रभृतीनामन्यद्नास्तीत्यर्थः तत्र तत्रांतर्दृष्ट्यानुसंधे

यं ॥पद्य॥श्लो॥ ततोऽदुःसंगमुत्सृज्य सत्सु सज्जेत बुद्धिमान् संत एवास्य छिंदंति मनोव्यासंगमुक्तिभिः ॥ मनोव्यासंगं भक्तिप्रतिबंधकां

वासनां उक्तिभिर्भक्तिमहिमाप्रतिपादकैर्वचनैः ॥पद्य॥श्लो॥ यद्यसद्भिः पथि पुनः शिश्नोदरकृतोद्यमैः आस्थि

॥ एवं सत्संगमभिष्टूय प्रसंगादसत्संगनिंदामुपसंहरति चतुर्भिः । ततइति ४ =

57

नेक्ति
२९

एवं संगात् सत्संगं निंदित्वा मत्तामुपदेशापेक्षा पितृष्यापि नास्ति केवलं तैः सह संनिधिरेव तारयति इत्याह । यथेति ॥२६॥
अतः असत्सु संगं न कुर्यादित्याह । तेष्विति ॥२४॥ यतः सत्यादिनाशः स्यादित्याह ॥२२॥

तो रमते जंतुस्तमो विरज्यते पूर्ववत् ॥ पटाटी ॥ असद्भिः सह तेषां पथि आस्थितो विषयेषु रमते तमो वि

रतिः संसार सत्यादि युक्तोपि नासत्संगं कुर्यात् ॥ प० ॥ श्लो० ॥ सत्यं शौचं दया मौनं बुद्धिः श्रीर्ह्रीर्यशः क्षमा

शमो दमो भगश्चेति यत्संगाद्याति संक्षयं ॥ पटी ॥ टी० ॥ ... भगो भाग्यं येषां अस

तां संगात् ॥ पटी ॥ श्लो० ॥ तेष्वशांतेषु मूढेषु खंडितात्मस्वसाधुषु संगं न कुर्याच्छोच्येषु योषित्क्रीडामृगेषु च

॥ टी० ॥ ... अशांतेषु क्रोधादिवशेषु योषितां क्रीडामृगेषु शोच्येषु

पापबुद्धिषु खंडितात्मसु देहाभिमानेषु सर्वं चैतत्प्रत्येकं असाधुलक्षणं तारतम्येन ज्ञेयं ॥ द्वि० ॥ श्लो० ॥ यथोप

श्रयमाणस्य भगवंतं विभावसुं शीतं भयं तमोप्येति साधून् संसेवतस्तथा ॥ द्वि० ॥ टी० ॥

... ॥ विभावसुमग्निं सेवमान

स्य अप्येति न श्यति तथा कर्म्मादिजाड्यं आगामि संसारभयं तन्मूलमज्ञानं च नश्यति प्राप्नोति न श्यतीत्यर्थः ॥ द्वि० ॥

श्लो० ॥ निमज्ज्योन्मज्जतां घोरे भवाब्धौ परमायनं संतो ब्रह्मविदः शांता नौर्दृढेवाप्सु मज्जतां ॥ द्वि० ॥ टी० ॥

... निमज्ज्योन्मज्जतां उच्चावचां योनिं गच्छतां परमायनं परमाश्रयः ॥ द्वि० ॥

श्लो० ॥ अन्नं हि प्राणिनां प्राण आर्तानां शरणं त्वहं धर्मो वित्तं नृणां प्रेत्य संतोर्वाग्बिभ्यतोरणं ॥ द्वि० ॥ टीका ॥

॥ किं बहुना साधवः संसारसमुद्रे नौरिवेत्याह । निमज्ज्येति ॥३२॥ २२
॥ एवमुक्तं प्रकरणार्थं ... ॥ अन्नं हीति ॥३३॥

...दृष्टिकल्पेभानि स्थूलसूक्ष्माणि भक्तिकर्तव्यतारानानि दिश्यंति वदिसंति संतः । अर्कः पुनः सम्यगुत्थितोपि वहिः स्थूलघटादि
जनयतीत्यर्थः । तस्मात्सत्संगेवयेव भगवद्भक्तिप्राप्तौ मूलं कारणमिति ॥ इति श्री० ॥ ३ ॥

भवमुक्तमुमुक्षूणां ॥ भगवद्भक्तिमेनोपसंहरन्निदृष्टान्तपूर्वकं हरिरिति ॥ यथा अन्नमेव प्राणिनां जीवनं अहमेव यथा
आर्तानां शरणं धर्म एव यथा प्रेत्य परलोके वित्तं तथा संत एव अर्वाक् संसारे पततां भिन्नतः (नरस्य) पुंसो शरणं त्राणं
दृश्यं श्लो ॥ संतो दिशंति चक्षूंषि बहिरर्कः समुत्थितः देवता बांधवाः संतः संत आत्माहमेव च ॥ ३४ ॥ इति श्रीम
द्रूपुरुषोत्तमचरणारविंदमकरंदविंदुप्रोन्मीलितविवेकनेत्रैरनुत्तमपरमहंसविष्णुपुरीग्रथितायां श्री
भागवतामृताब्धिलब्धश्रीभगवद्भक्तिरत्नावल्यां द्वितीयं विरचनं ॥ २ ॥ अथ भगवद्भक्तेर्विशेषानन्वक्तुं
विरचनमारभ्यते । तत्र नवविधानां भक्तीनां प्राधान्यमभिप्रेत्य तानेव दर्शयितुं प्रथमं
प्रह्लादवचनमाह । द्वाभ्यां श्रवणमित्यादि ...
... श्लोक ॥ श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनं अर्चनं वंदनं दास्यं सख्यमा
त्मनिवेदनं ॥ १ ॥ इति पुंसार्पिता विष्णौ भक्तिश्चेन्नवलक्षणा । क्रियते भगवत्यद्धा तन्मन्येधीत ॥
मुत्तमम् ॥ २ ॥ दर्शयितुं प्रह्लादवचनं द्वाभ्यां ॥ श्रवणमित्यादि ॥ श्रवणं तन्नामादिश्रुतानां पुरोक्तानां स्वो
क्तानां वा श्रोत्रेण ग्रहणं कीर्तनं तेषां स्वयमुच्चारणं तन्नामस्मरणादीनां पादसेवनं च परिचर्या प्रतिमादौ साधारणं
अर्चनं पूजा जलादिभिः वंदनं दंडवत्प्रणामादि संवीगैर निवेदने दास्यं कर्मार्पणं सख्यं तद्विश्वासस्य दं आत्म
विशेषानन्वक्तुं विरचनमारभ्यते । तत्र नवविधानां भक्तीनां प्राधान्यमभिप्रेत्य तानेव दर्शयितुं प्रथमं प्रह्लादवचनम् ॥ ६

भक्ते
श्रवणमित्यादि ॥ ५ ॥

॥अत्र शिष्टाचारोप्येवमेवेति श्रीमदंबरीषप्रस्तावे श्रीशुकवचने नाह ॥ त्रिभिः ॥ स वै इति त्रिभिः॥

निवेदनं देहसमर्पणं यथा विक्रीतस्य गवाश्वादेर्भरणपालनादिचिंता न क्रियते तथा देहं तस्मै समर्प्य तत्कार्ये चिंतावर्जनमिति ॥ १ ॥ श्लो॰ ॥ इति पुंसार्पिता विष्णौ भक्तिश्चेन्नवलक्षणा ॥ क्रियेत भगवत्यद्धा तन्मन्येऽधीतमुत्तमं ॥ टी॰ ॥ इति नवलक्षणानि यस्याः सा भक्तिर्या चेद्भगवद्भक्तिः क्रियते सा चार्पितैव सती न तु कृता पश्चात्समर्प्यते तत्कृतमं अधीतं मन्ये न त्वस्मानुरुरोरधीतं त्रिशिक्षितेवा तथाविधं किंचिदस्तीति भावः ॥ श्लो॰ ॥ स वै मनः कृष्णपदारविंदयोर्वचांसि वैकुंठगुणानुवर्णने करौ हरेर्मंदिरमार्जनादिषु श्रुतिं चकाराच्युतसत्कथोदये ॥ टी॰ ॥ अत्र शिष्टाचारोप्येवमेवेति नवमे ॥ श्रीमदंबरीषप्रस्तावे ॥ स वै इति ॥ श्रुतिं स्वोत्रं अच्युतस्य सत्कथानामुदयो श्रवणे च कारेति सर्वत्रान्वयेति ॥ श्लो॰ ॥ मुकुंदलिंगालयदर्शने दृशौ तद्भृत्यगात्रस्पर्शेंगसंगमं घ्राणं च तत्पादसरोजसौरभे श्रीमत्तुलस्या रसनां तदर्पिते ॥ टी॰ ॥ तथा च मुकुंदस्य लिंगानां आलयानि स्थानानि तेषां दर्शने दृशौ नेत्रे श्रीमत्तुलस्याः तत्पादसरोजेन यत्सौरभं तस्मिन् तदर्पिते तस्मै निवेदिते अन्नादौ ॥ तथा पादौ चेति ॥ श्लो॰ ॥ पादौ हरेः क्षेत्रपदानुसर्पणे शिरो हृषीकेशपदाभिवंदने कामं च दास्ये न तु कामकाम्यया यथोत्तमश्लोकजनाश्रयारतिः ॥ टी॰ ॥ तथा पादाविति ॥ कामं स्रक्चंदनादिसेवां दास्ये निमित्ते तत्प्रसादस्वीकाराय न तु काम्यया विषयेच्छया कथं चकार उत्तमश्लोकजनाश्रया रतिः यथा भवेत्तथा अनेन तत्तद्भक्तेषु परमभावप्राप्तिः स्फुटी

एवं फलमाह श्रुत्वा [illegible] श्रुत इति ३॥

श्रवणादिकमेव प्राधान्येन विवृण्वन्नित्याभिप्रेत्याह श्रीनारदः [illegible]

कृतं श्रुत्वा मंदिरमार्जनादिकं तस्योपेक्षा न हि तत्प्रसंगात्कृतं ॥५॥ श्लो॥ श्रवणं कीर्तनं चास्य स्मरणं महतां गते
सेवेज्या वंदनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनं ॥६॥ टी॥ [illegible]
[illegible] इज्या पूजा एतत्सर्वं कर्तव्यमिति शेषः ॥६॥ श्लो॥ श्रुतः संकीर्ति
तो ध्यातः पूजितश्चादृतोऽपि वा नृणां धुनोति भगवान्हृत्स्थो जन्मायुताशुभं ॥७॥ टी॥ [illegible]
॥ श्रुतश्चायुतपदमुपलक्षणं द्रष्टव्यं वाशब्दात् श्रवणादीनां प्रत्येकं पापनाशने सामर्थ्यं दर्शितं ॥७॥ श्लो॥
शृण्वंति गायंति गृणंत्यभीक्ष्णशः स्मरंति नंदंति तवेहितं जनाः त एव पश्यंत्यचिरेण तावकं भवप्रवाहो
परमं पदांबुजं ॥८॥ टी॥ [illegible] ईहितं लीलां वा नंदंति अन्यैः
कीर्त्यमानमपि नंदंतीति ये जनाः तावकं त्वदीयं पदांबुजं त एव पश्यंत्येव अचिरेणैवेति सर्वत्रावधारणं की
दृशं भवप्रवाहस्योपरमो निवृत्तिर्यस्मात्तत् ॥८॥ श्लो॥ अहं हरे तव पादैकमूलदासानुदासो भवितास्मि भू
यः मनः स्मरेतासुपतेर्गुणानां गृणीत वाक्कर्म करोतु कायः ॥९॥ टी॥ [illegible]
[illegible] ॥ अहं [illegible] ॥ तव पादावेव एकं मूलं आश्रयो येषां दासानां अनुदासो दासदासः
भूयः पुनः पुनः भवितास्मि भविष्यामि भवेयमिति प्रार्थने वा असुपतेः प्राणनाथस्य तव गुणानां गुण

ननु किंच श्रवणादिपराणां संसारोऽपि नष्टः स्यादेति। [illegible] वाक्यमाह। अहमिति ४॥

५ श्रव[illegible] मिति

एवंपू[illegible] तिनर्द[illegible] कुंती[illegible] केन[illegible] तीति

॥ अत्रापि कैमुतिकन्यायेनाह ... नौत्रमेति ॥

॥ ननु सांसारिकं दुःखं दृष्टस्यापि संभाव्यते एवं नेति कैमुतिकन्यायेनाह ॥ ... ॥ अशेषेति ३९ ॥

टि॰ ३१

न त्र मम मनः स्मरतु वागपि तान्नै कीर्तयतु कायः स्ते वैव कर्म करोतु ॥ ९ ॥ श्लो ॥ अशेषसंक्लेशप्रशमं विधत्ते गुणानु-

वादश्रवणं मुरारेः कुतः पुनस्तच्चरणारविंदपरागसेवारतिरात्मलब्धा ॥ १० ॥ टी ॥ ... ॥ अशेषाणां ऐहिकामुष्मिकाणां च

क्लेशानां शमनात्रां आत्मनि लब्धा मनसि तत्पन्नात्तत्सेवारतिः क्लेशं हंतीति किं वक्तव्यं ॥ १० ॥ श्लो ॥ नौत्तमश्लो-

कवार्तानां जुषतां तत्त्वकथामृतं तोस्यात्संभ्रमौ तकालेपि स्मरतां तत्यदांबुजं ॥ ११ ॥ टी ॥ ...

नोत्तमश्लोकस्य वार्ताकीर्तनं येषां संभ्रमः नयमुद्वेगो वा अंतकालेपि (मरण काले) किं पुनः स्वच्छतायां ॥ ११ ॥

मन्त्रीरतयान नु समेधितया मुकुंदं श्रीमत्कथाश्रवणकीर्तनचिंतयेति तद्धाम दुस्तरकृतांतजवापवर्गं ॥

ग्रामाद्वनं क्षितिभुजोपि ययुर्यदर्थाः ॥ १२ ॥ टी ॥ ...

श्रीमत्याः कथायाः श्रवणकीर्तनयुक्तया चिंतया संवर्धितया अनु-

रक्त्या नन्वीष्टवेन तस्य धाम लोकमेति लोकलेपि कालानाकलितमित्याह दुस्तजेति दुःखेन तरणसमर्थत्वमाह

ग्रामादिति ॥ १२ ॥ श्लो ॥ यानीह विश्वविलयोद्भववृत्तिहेतुकर्माण्यनंतविषयाणि हरिश्चकार यस्त्वंगगाय

तिश्रुणोत्यनुमोदते वा भक्तिर्भवेद्भगवति ह्यपवर्गमार्गे ॥ १३ ॥ टी ॥ ...

॥ तथैवं जीवन्मुक्तिपरमभक्तीफलेइति अभिधाय फलांतरमप्याह ... मत्योऽइति ३८

॥ किंचास्तां श्रवणादिमहिमा तदनुमोदनमपि तत्तुल्यमित्याह ... ॥ यानीति ३२

एवं च श्रवणादिपराणां निरयादियातनापि नोद्वेगायेत्याह । यद्यत्र तत्र वा निरि: (अपि) प्रार्थ्यमानत्वात् तत्र नास्ति स्यापि श्रवणादिकं मुक्तस्य ...
नो नादि चाक्यं नाह ॥ काममिति ३ ॥

[illegible] ॥ सृष्टिस्थिति:विलयादिहेतूनि कर्माणि अनंतविषयाणि विचित्रा
णीत्यर्थः । अंग हे परीक्षित् तस्यैव भक्तिर्भवति अपवर्गस्य प्रापके तस्मात्साधूक्तं न तेषां संसारतरणं दुःकरमिति

॥१३॥ श्लो॥ कामं न वः स्वर्गे नैर्निरयेषु नः स्याद्वे नौ त्तिवद्यदि नु ते पदयो रमेत वाचश्च नस्तुलसिवद्यदि ते ङ्घ्रिशो
भाः पूर्यैत ते गुणगणैर्यदि कर्णरंध्रः ॥१५॥ [illegible]
[illegible]

हि न गावत्रितः पूर्वमस्माकं दर्शनं नाभवत् इदानीं सर्वापि जाता नियतस्थं कौ प्राप्तौ अतस्तैः स्वर्ग
(निरय) नैर्निरये तुल्ये श्रुष्करादिभुनरकेष्वेव वा कामं नोस्माकं भवो जन्म स्यात् नु इति वितर्के यदि तु नश्चेतस्ते पदयो
रमेत अलिर्यथा कंटकैराविद्यमानोपि पुष्पेषु रमते तद्वदिद्यान वगणयत यदि रमेत अंघ्रिस्यांशो भायस्यां सा
यथा च तुलसी स्वगुणेरपेक्षेण त्वदंघ्रिसंबंधेनैव शोभते तथा यदि नो वाचः शोभेरन् यदि च ते गुणगणैः पूर्यैत
कर्णरंध्र इत्यल्पस्य पूरणमिव याचकरीत्या प्रार्थयते अयं गूढोभिप्रायः कर्णरंध्रस्याकाशात्मकत्वात् गुणगण
नां च मूर्त्तत्वात् न कदाचित्पूरणं अतो नित्यमेव श्रवणफलिष्यतीति ॥१५॥ श्लो॥ मनसो वृत्तयो नः स्युः कृ
ष्णपादांबुजाश्रयाः वाचोभिधायिनीर्नाम्नां कायस्तत्प्रह्वणादिषु ॥१६॥ [illegible]
अत्र तैर्द्विजैः श्रवणादिकमेव प्रार्थ्यत इति नंदं च ... मनस इति ॥२॥

नन्वेकमपि भगवान्कृष्णस्य जन्मायुक्तांश्च भवविधुनोतु तथापि न श्रवणादीनां असाधारणप्रवृत्तादिनापि शुद्धिः श्रवणाद्येत्याह ... केन

भक्तिः यथा यथोत्तरत्वात्तथैव फलव्याप्तिश्चाखं वदतां सद्यः फलं समुक्तं स्पष्टयति ... ॥ स्पष्टवत इति ॥७॥

३२ ... ॥ नाम्नामभिधायिनीः अभिधायिन्यः तत्पराः ... ॥ गुणानां स्ववतां

वीर्याणि पुण्यानि मा तिष्ठेरे मुक्तः यथा सुजातयो जन्मांश्च देवानां मां वृत्तादिभिः ॥१६॥ टी ॥ ...

मनःशुद्धि फलमाह ॥ सुजातयाश्रुत्या यान्ता कीर्तनानि स्मरणे चयथा यथात्मा मनः शुद्ध्यत्तितथा वृत्तादिना न

... यथा यथात्मा परिमृज्यते सौ मत्पुण्यगाथा श्रवणाभिधानैः तथा तथा पश्यति वस्तु सूक्ष्मं चक्षुर्यथै

यथेति ॥५॥ वांजनसंप्रयुक्तं ... ॥ आत्मा चित्तं परिमृज्यते शोध्यते

वस्तु मत्स्वरूपं दिव्यांजनेन संप्रयुक्तं चक्षुः यथा सूक्ष्मार्थं स्पष्टमेवादि पश्यति ॥१७॥ श्लो ॥ स्पष्टवत तः अन्द्

यानि त्वं शृणोतं आविविंचेष्टितं कालेन नातिदीर्घेण भगवान्विशते हृदि ॥१८॥ टी ॥ ...

... ॥ नातिदीर्घेण

स्वल्पेन विशते अकारात्त इत्यर्थः एवं चोपायान्तरे ऽप्यो पेषामुत्कर्षो द्रष्टव्यः ॥१९॥ श्लो ॥ संकीर्त्यमानो भगवा

ननंतः श्रुतानुभावो व्यसनं हि पुंसां प्रविश्य चित्तं विधुनोत्यशेषं यथा तमोर्कोभ्रमिवातिवातः ॥१७॥ टी ॥

... ॥ चित्तं प्रविश्य अशेषं व्यसनं दुःखं तदपि सवासनं

॥ एतत्फलमाह ... संकीर्त्यमान इति ॥३॥ ३

तुतस्तमोक्षादपि श्रवणादिसुखं गरीय इति स्तुतः पुरुषार्थोऽत्र यमेवैषां युक्तमिति [illegible] ॥ यानिर्वृतिरिति ॥४॥
अन्यथा व्यसनं शांतिर्नास्तीत्याशयेन पुरुषार्थोत्तरहेतुत्वमेषां [illegible] तस्मादिति ॥२॥

शृणोति नाशयति यथोदितोऽर्कोऽतमोऽधकारमिति प्रकाश सन्निधिमात्रे दृष्टांतः व्यापारे तु अतिवातः प्रबलो वा
युः अत्रैमेव मिवेति [illegible] तस्मात्तारतं सर्वात्मा भगवान् हरिरीश्वरः श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मर्तव्यश्चेत्
नोनयं [illegible] पुरुषार्थोत्तरहेतुत्वमेषां
तस्मादिति ॥ हे भारत परीक्षित् अनयं सर्वतो व्यसनं शांतिं तृष्णा पुरुषेण ॥ २ ॥ यानिर्वृतिस्तनुभृतां तव
पादपद्मध्यानाद्भवज्जनकथाश्रवणेन वा स्यात् सा ब्रह्मणि स्वमहिमन्यपि नाथ मा भूत् किं त्वंतकासिलुलिता
त्पततां विमानात् [illegible] युक्तमि
ति [illegible] ॥ निर्वृतिः सुखं तव ज्ञानैः कथ्यमानायास्त्वत्कथायाः श्रवणेन समं
हिमनिजस्वरूपं न तेऽब्रह्मणि मोक्षावस्थायामपि अस्ति अर्थः सा निर्वृतिर्मा भूत् न भवत् यदि तदांतकः काल एव
असिखड्गः तेन लुलिताः अपद्गताद्विमानात्स्वर्गादैपततां जनानां तत्सुखं न भवतीति किं वाच्यमिति ॥ २ ॥ [illegible]
श्रवणं तु सुनन्दादिशरीरयांगपार्षदजन्मादिकं ज्ञानिकर्मणिं चयानि लोके गीतानि नामानि तदर्थकानि गायन्न विलज्जो
विचरेदसंगः [illegible] ॥ सुनन्दादि
यत्र्यांसिजन्मादीनि सुनन्दान्युत्कृष्टानि तदर्थकानि जन्मादि विषयाणि गीतानि नामानि तदर्थकानि जन्मा
अतएवात्र च लज्जादिकं न कर्तव्यमित्याह [illegible] शृण्वन्निति ॥४॥

(65)

नक्ति
३२

व्यतिरेकेणनिंदामाह [illegible] नयत्वेतितिं २= एवंचपरलोकेपिनयमिति [illegible] जिह्वेति

च्यनुरुक्तानिवासुदेवकंसारीत्यादीनिगायन् श्रयांश्चविचरेदावसरेत् यथासुखंतिष्ठेदित्यर्थः सचविलज्जो

ऽस्मात् अनयश्चसन्निन्यादिद्रष्टव्यं ॥ २४ ॥ नयत्वंश्रवणादीनिरुद्धोघ्राणिस्वकर्मसु कुर्वंतिसाह्नतोन

तुयातुधान्यश्चेन्नतेहि ॥ आदौ ॥ व्यतिरेकेणनिंदामाह [illegible] ॥ यत्रगृहेसाहतोनहिः श्रवणा

दीनिनसंति तत्रयातुधान्यः राक्षस्यः चकारादन्येपिविघ्नहेतवः स्वकर्मसुकुर्वंतिप्रवर्तंतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

जिह्वांनवक्तिभगवद्गुणनामधेयंचेतश्चनस्मरतितच्चरणारविंदं कृष्णायनोनमतियच्छिरएकदापितानानो

नयध्वमसतोऽकृतविष्णुकृत्यान् ॥ २९ ॥ आदौ ॥ [illegible] परलोकेपिनयमिति [illegible] जिह्वेति ॥ यत

येषांजिह्वामनः येषांशिरस्च एकदापीतिसर्वत्रान्वेति अकृतानिविष्णुविषयाणिपूजादीन्यपियैस्ताना

नयध्वंनरकेतिशेषः कीर्तनादिपरात्मकनद्रष्टव्याइतिभावः ॥ २६ ॥ विलेबतोरुक्रमविक्रमान्येनशृ

ण्वतः कर्णपुटेनरस्य जिह्वासतीदार्दुरिकेवसूत नचोपगायत्युरुगायगाथाः ॥ २७ ॥ आदौ ॥ [illegible]

[illegible] विलेत्यादि ॥ बतेतिखेदेनष्टएव

तः अशृण्वतोनरस्ययेकर्णपुटेजेतेविलेछिद्रमात्रे नवेउपगायतितस्यजिह्वाअसतीदुष्टादार्दुरीभेकस्तद्वी

यजिह्वेव यथा स्वार्थेणदार्दुरिकाभेकीवदत्यर्थः यथा हृषीकेशंनवदतीतिअसतीव्यभिचारिणी ३३ स्मृति

किंचश्रवणादिविमुखस्यदेहेंद्रियादिसर्वंव्यर्थमितिआह शौनकउवाच [illegible] ॥ विलेइत्यादि ३५=

गीयते इत्युक्तगाथो भगवान् तस्य गाथाः लौकिकीः पितामहाः ॥ २५ ॥ श्लो ॥ भारः परं पट्टकिरीटजुष्टमप्युत्तमांगं
न चेन्मे मुकुंदं शावौ करौ नो कुरुतः सपर्यां हरेर्लसत्कांचनकंकणौ वा ॥ २६ ॥ किंच पट्टवस्त्रोष्णीषेण किरीटेन
जुष्टमपि उत्तमांगं शिरः मुकुंदं यदि न नमेत् तर्हि केवलं भार एव शावौ मृतकौ तत्करतुल्यौ लसंतौ कांचनकंकणे
ययोः तौ वा इत्यप्यर्थः ॥ २६ ॥ श्लो ॥ बर्हायिते ते नयने नराणां लिंगानि विष्णोर्न निरीक्षतो ये पादौ नृणां तौ द्रुमजन्म
भाजौ क्षेत्राणि नानुव्रजतो हरेर्यौ ॥ २७ ॥ टी ॥ किंच येन नयने विष्णोर्लिंगानि श्रीजगन्नाथादिमूर्तीर्न निरीक्षते
ते बर्हायिते मयूरपिच्छतुल्ये नृणां पादौ तौ द्रुमवज्जन्म भजतः द्रुममूलतुल्यावित्यर्थः ॥ २७ ॥ श्लो ॥
जीवन् शवो भागवतांघ्रिरेणुं न जातु मर्त्योऽभिलभेत यस्तु श्रीविष्णुपद्या मनुजस्तुलस्याः श्वसन् शवो यस्तु
न वेद गंधं ॥ २८ ॥ टी ॥ नाभिलभेत् न धारयेत् श्रीविष्णुपद्या श्रीविष्णुपदलग्नायाः तुल
स्याः गंधं मनुजो मनुष्यः न वेद न जिघ्रति प्रसंगाद्वा अवघ्राय नाभिनंदेदित्यर्थः न केवलमेतानि व्यर्थानि अत्र
सद्विषयत्वात् प्रतिकूलान्यपीति भावः ॥ २८ ॥ श्लो ॥ सा वाग् यया तस्य गुणान् गृणीते करौ च तत्कर्मकरौ मन
श्च स्मरेद्वसंतं स्थिरजंगमेषु शृणोति तत्पुण्यकथाः स कर्णः ॥ २९ ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ यातस्य कृष्णस्य गुणान् गृणीते सा वाक् यौ तत्कर्म करोतः तौ करौ सार्थकाविति
॥ कथं तर्हि सार्थकानि तत्राह [illegible] सा वागिति ॥ २९ ॥
कथं नु [illegible] कथं नु [illegible] तुलस्याः श्रीविष्णुपद्याः ॥ २८ ॥

भक्ति
२४

सर्वत्रबोधव्यं यन्मनः स्थिरजंगमेषु त्वसंतेसमरे तत्तन्मनः यः तस्य गुणगणाः कथाः शृणोति सकर्णैरिति
शिरस्तु तस्यो भयलिंगमानतं देवयत्पश्यति तद्विच दृक्तु श्रंगानिविष्णो र्थंतज्ञानानां पादोदकं यानि भ
जंतिनित्यं ॥ २०॥ ८॥ [illegible] यत्तच्छिरः उभयलिंगं भक्तरूपं प्रतिमादिरूपं च श्रानमेत्तदेवयत्तदेवउभय
लिंगं पश्यति हि निश्चितं तदेव उभयलिंगं पश्यति हि निश्चितं तु दृष्टि च दृक्तु यानि श्रंगानि विष्णोः पादोदकं
अथवा तज्ज्ञानानां पादोदकं नित्यमेव भजंति तान्येव ॥ २०॥ ९॥ एकांततला मंव चसोनु पुंसांसुश्लोकमौले
र्गुणवादमाकुः ऋते श्वविदूरे पाकृतायां कथासुधायामतिसंप्रयोगं ॥ २०॥ १०॥ [illegible] सुश्लोकमौलेः पु
एषयत्रासां विरोधेत्तत्तस्य मुकुटे नूत्तस्य गुणानुवादगुणकीर्तनं वचसः एकांततलानं परसेला नमाकुः तस्य क
थासुधायां श्रति संप्रयोगं विनियोगं ऋते श्रलानमाकुः उपाकृतायां कथ्यमानायां ॥ २०॥ १०॥ तस्मात्कोपि
दमाहात्म्यमानंदरससुंदरं शृणुयात्कीर्तयेन्नित्यं सकृतार्थो न संशयः ॥ २०॥ ११॥ [illegible]
[illegible] श्रानंदरसमयत्वात्सुंदरं शृणुयात्कीर्तयेदितिविधिः यस्तु कीर्तयेत् शृणोति स कृतार्थ इति श्र
न संशयो स्तीति ॥ २०॥ ११॥ गवताम्रतांघ्रिलग्नश्री भगवद्भक्तिरत्नावल्यामध्यीयं विरंचनं ॥ [illegible]
[illegible] अथ श्रवणकीर्तनमित्युपदेशेक्रम

शृण्वतां स्वकथां कृष्णः पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ हृद्यन्तःस्थो ह्यभद्राणि विधुनोति सु

अभद्रनाशकफलमाह [illegible] पिबन्तीति ॥ ८ ॥

नुसारेणैकैकश्लोकं निरूपणाय विरचनमारभते तत्र कृष्णीसनामूलमेव सर्वोपि नर्थः सा च स्वकथाश्रवणे
नैव निवर्त्तत इत्यभिप्रेत्याह शृण्वतामिति प्रथमे स्कन्धे वाक्यं ॥ शृण्वतां जनानां स्वस्य कृष्णस्यैव कथां वार्त्तामा-
मपि पुण्ये श्रवणकीर्त्तने यस्य हृदि स्थितः अभद्राणि दुर्वासनाः यतः अंतस्थः सतां भक्तानां सुहृत् हितकारी
च यतः ॥ १ ॥ श्लोकः ॥ पिबन्ति ये भगवत आत्मनः सतां कथामृतं श्रवणपुटेषु संभृतं पुनन्ति ते विषयविदूषिताशयं
व्रजन्ति तच्चरणसरोरुहान्तिकम् ॥ २ ॥ टी ॥ [illegible] पिबन्तीति [illegible] सतां श्रीमु-
खेन प्रकाशमानस्य यद्वा आत्मनः सर्वस्वरूपस्य सतां मुखात् कथामेवामृतं ये पिबन्ति ते विषयैर्विदूषितं तत् आसन-
यामलिनीकृतं आशयं मनः पुनन्ति शोधयन्ति येन तत्र भगवतश्चरणपद्मान्तिकं श्रीविष्णुपदं व्रजन्ति ॥ ३ ॥ श्लोकः ॥ धर्मः
स्वनुष्ठितः पुंसां विष्वक्सेनकथासु यः नोत्पादयेद्यदि रतिं श्रम एव हि केवलं ॥ ४ ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] यो धर्म इति प्रसिद्धः स यदि विष्व-
क्सेनस्य कथासु रतिं नोत्पादयेत् तर्हि स्वनुष्ठितोपि स न धर्मो ज्ञेयः ननु मोक्षार्थस्यापि धर्मस्य श्रममात्रत्वं स्यादे-
ति सोप्यस्माघ्येः स्यात् इत्यत्रोवधारयति केवलं श्रम इति अयमर्थः भगवत्कथारतिद्वारा मोक्षफलपर्यंतमसा-
धितात्स धर्मस्येति श्रमः अयं तु न तथेति केवलं श्रमः ननु यथा स्वर्गादिसाधकधर्माणां सफलत्वं स्यादित्यात्राह

ननु स्वधर्मेणाप्येतत्साध्यते किं कथाभिः सत्यं तदप्येतद्द्वारेणैवेत्याह प्रथमे स्कन्धे वाक्यं धर्मः इति ॥ ५ ॥

भक्तिः
२५

ऽतएवउत्पन्नभगवत्कथारतीनांसंसाधनेपिज्ञानेयत्नमुत्सृज्यकथैवभगवद्वशीकरणंश्रोतव्येति वक्तव्यतावाक्येनाह ज्ञानइति ३

एवकारइति । इयमेवसुवाक्तिफलमित्यर्थः ननुकार्ष्यं कृत्यंस्वर्गादिनतित्त्याद्यवसादितिहिंसाह्वेनसाधयति ।

श्लो । ज्ञानेप्रयासमुदपास्यनमन्तएवजीवंतिसन्मुखरितांभवदीयवार्त्ता । स्थानेस्थिताःश्रुतिगतांतनुवाङ्मनोभिर्येप्रायशोऽजितजितोप्यसितैस्त्रिलोक्याम् ॥ ३ ॥ टी ॥ [illegible]

[illegible] ॥ उदपास्यईषदपिसंस्कृत्वासन्मुखरितांसद्भिःक्रियमाणांभवदीयांवार्त्तांकथांश्रुतौकर्णैर्गतांनमन्तः सत्कुर्वंतएवयेजीवंतितत्कथाश्रवणमेवजीवनंयेषामित्यर्थः यद्वा श्रुतिगतांवेदप्रसिद्धमाहात्म्यांसन्मुखरितांसंतोमौनशीलाअपिमुखरिताः वाचालीकृताः ययातामित्यर्थः कथंभूताःसंतिस्थानेस्थिताः तीर्थादिभ्रमणंकेरोरहिताः यद्वा स्थानेषुकुरुक्षेत्रकाशीप्रयागपुष्करद्वारकाजगन्नाथमथुरादिषुस्थिताःसंतःयतस्तत्रसत्संगमःभवति यद्वा स्थानेस्वधर्मेवर्णाश्रमादिरूपेस्थिताअपि हेअजितत्रिलोक्यांअजितःस्वतंत्रोपितैर्जितोवशीकृतोसिप्रायशःसर्वात्मना ॥ ४ ॥

श्लो ॥ नात्यंतिकंविगणयंत्यपितेप्रसादंकिंत्वन्यदर्पितभयंभ्रुवउन्नयैस्ते येंगत्वदंघ्रिशरणाभवतःकथायाःकीर्तन्यतीर्थयशसःकुशलारसज्ञाः ॥ ५ ॥ टी ॥ [illegible] मोक्ष

[illegible] ॥ आत्यंतिकंमोक्षरूपमपित

ननुसद्योमोक्षफलेज्ञानेपिमितिमितस्त्वयासत्यागःमोक्षादपिश्रवणसुखस्याधिक्यादित्याह तृतीयेसनकादिवाक्यं नात्यंतिकमि

किं च सर्वपापप्रायश्चित्तमपि भगवत्कथाश्रवणमेवेत्याह प्रथमे सत्यवाक्ये। कोवेति॥३॥
वक्ष्यसादं तेन गण्यते नाद्रियंते किंतु यत्तन्महत्त्वं किमुतान्यदिंद्रादिपदं तेन भूवतन्नु यैन जन्मरोः आर्थितं नि
हितेन येयस्मिन्नतत्र गृहे भगवन्नूये नवतः कथायारसज्ञाः कथं भवंतस्य परमरमणीयत्वेन न च कीर्तनेन्ये कीर्तना
दै तीर्थे च यशोयस्य ॥४॥श्लो॥ को वा भगवतस्तस्य पुण्यश्लोकेड्यकर्मणः शुद्धिकामो न शृणुयाद्यशः कलि
मलापहं ॥टी॥ [illegible] पुण्यश्लो
कैः ईड्यानि कर्माणि यस्य तस्य यशः सर्वोत्तमनाम सर्वपापशुद्धिकामो न शृणुयात् को नाम कतमो नाम ईदृत्यर्थः
॥टी॥श्लो॥ प्रविष्टः कर्णरंध्रेण स्वानां भावसरोरुहं धुनोति शमलं कृष्णः सलिलस्य यथा शरत्॥ ॥टी॥
[illegible] भावसरोरुहं हृदयकमलं कर्णरंध्रेण प्रविष्टः कृष्णः तत्स्वरूपः
शमलं तत्कृतं सर्वं मलं धुनोति सलिलस्येति दृष्टांतः रमिश्रणादिना कुत्रस्थे जले शोधितेपि तद्देवकेवलं शुद्ध
तिन तु नदीतडागादिगतं त्रिस च मलं कुत्रस्यां तस्तिष्ठत्येव न तु सर्वथा विलीयते अत एव किंचिच्चलने पुनः
उत्पतति च एवं तपोदानादिप्रायश्चित्तमपि न सर्वथा सर्वेषां सर्वपापनिरवशेषं धुनोति किंतु तावत्तदशेषं तत्त्वके
स्य चित्तदेव किंचिदेव हृदि प्रविष्टमात्र एव श्रीकृष्णः सर्वेषां सर्वपापं निरवशेषं हरतीत्यनेन दृष्टांतेनोक्तं सलिल
स्य मलं यथा शरदिति ॥टी॥श्लो॥ शुद्धिर्नृणां न तु तथेड्य दुरात्मनां ते विद्याश्रुताध्ययनदानतपःक्रियाभिः
नैवं दृष्टांततात्पर्यार्थं स्पष्टयति ॥ देववाक्येन एकादशे ॥ शुद्धिरिति ॥५॥

एतदेव ह ष्टांतेन स्पष्टयति शुक ७ विष्टकृति ६

भक्ति
३६

नन्वेवमपि श्रद्धिकामश्रणोतु न तु जीवन्मुक्तः कृतार्थत्वात् न वा मुमुक्षुः योगादिपरत्वादेव न रागी विषयसंगिरागित्वात् नेत्याह ॥
[illegible] निवृत्ततर्षैरिति द्वि ॥

सत्वात्मनां मृषभेते यसिप्र[illegible] सद्बुद्धया श्रवणसंवृत्तयाय थास्यात्

[illegible] हे हि डा हे कृष्ण न करा यौ रागिणां चिद्यावपासनाविद्यादिभि
स्तथा सुद्धिर्न भवति यथा सत्वात्मनां सतां तेयसिद्धवर्णेन संवृत्तया परितुष्टया अभिरुच्या सद्बुद्धया
यथा स्यात् तस्मात् कृतकृत्यमुक्तैः को वा न शृणुयादिति ॥ निवृत्ततर्षैरुपगीयमानाद्भवौषधाच्छ्रोत्रमनो
ऽभिरामात् क उत्तमश्लोकगुणानुवादात्पुमान्विरज्येत विना पशुघ्नात् ॥

[illegible] निवृत्ततर्षैः गततृष्णैः जीवन्मुक्तैरपि उपगीयमानात् एवं मुक्त
श्लाघ्यत्वं मुक्तामुमुक्षुत्श्लाघ्यत्वमाह भवस्य संसारस्य व्याधेः औषधात् निवर्त्तकात् एवं रागिश्लाघ्यत्वमा
ह श्रोत्रेति चित्रत्वात् मनसि रसवत्वात् अभिरामात् उत्तमश्लोकस्य गुणानामनुवादात् कीर्त्तनात् को न रज्येत कस्त वि
त्कथां न शृणुयादित्यर्थः पशुघ्नात् चंडालात् विना तथा च ये विरक्ताः ते ते चंडाल एव ज्ञेया इति भावः यद्वा अ
पगताः शुकयस्मात् अपशुकः वस्तुतो निःशोकः आत्मानं हंति संसारे पातयतीति यस्तस्मात् आत्महा इति
भावः यद्वा नांतर्गाकारश्लेषः तथा च पशुघ्नात् यज्ञे पशुरूपमनोराध्यस्वर्गाद्यर्थी यज्ञे पशून् हंतीति यः त

३६

(72)

ननु मुमुक्षुरागिणो मुमुक्षूणां नाम सजीवन्मुक्तस्य तत्पतत्वात् किं कथया नरस्यातिशयत्वाज्जीवन्मुक्तस्यापि तत्कथाश्रवणे चित्या

स्याः हृथावधमागिनो विना अन्येपि श्रोतारस्तत्कथावधमागिन इति भावः यद्वा पत्राद्वोहन्येते पशुहा। त्याह

लोष्टदंडादिः तस्मात्तस्य लोष्टादिवस्तुसबार्थेस्यस्य इति भावः ॥८॥ श्लो॥ को नाम तृप्येद्रसवित्कथायां

महत्तमैकांतपरायणस्य नांतं गुणानामगुणस्य जग्मुर्योगेश्वरा ये भवपाद्ममुख्याः ॥९॥ टी॥ ननु मुमु नमिति

क्षुरागिणो [illegible] णां नाम सजीवन्मुक्तस्य तत्पत्वात् [illegible] किं कथया नरस्यातिशयत्वात् जीवन्मुक्तस्यापि तत्कथाश्र

२५ वणे [illegible] को नामेति॥ रसवित् रसज्ञः महत्तमानामेकांतेन परं आयनं आश्रयो

यः तस्य कथायां अगुणस्य प्राकृतगुणरहितस्य गुणानां कल्याणगुणानां अंतं ये योगेश्वरास्तेपि न जग्मुः

एतावत इति न परगणयोर्वक्तुः भवः शिवः पाद्मो ब्रह्मा मुख्यो येषां ते ॥१०॥ श्लो॥ ज्ञानं यदाप्रतिनिवृत्तगु

णोर्मिचक्रमात्मप्रसादमुत यत्र गुणेष्वसंगः कैवल्यसंमतपथस्त्वथ भक्तियोगः को निर्वृतो हरिकथा

सुरतिं न कुर्यात् ॥११॥ टी॥ एवमन्यानपि श्रवणगुणाननुदर्शयन्नुक्तं अर्थं स्पष्टयति

ज्ञानमिति॥ यत्र यासु कथासु ज्ञानं भवति कीदृशं आसर्वतः सुषुप्त्यादिवैलक्षण्येन प्रतिनिवृत्तं उपरतं गु

णोर्मीणां रागादीनां चक्रं समूहो यस्मात् तद्धेतुरात्मप्रसादश्च उत अपि यत्र यासु मनःप्रसादे हेतुः गुणे

ष्वसंगो वैराग्यं च उत यद्वा इति पाठे इह अमुत्र च गुणेष्वसंगः कैवल्यसंमतपथः पंथा योगः एतेन भक्तियोगाद्ध्यायतेन

एवमन्यानपि श्रवणगुणाननुदर्शयन्नुक्तं अर्थं स्पष्टयति [illegible] ज्ञानमिति ॥

भा॰टि॰
३२

ननु जीवनादिकमेव तेषामायुःफलमस्ति तत्राह तरव इति ५ ॥ व्यतिरेकेण निंदामाह त्रिभिः शौनकवचनं आयुरिति ॥ १ ॥
वेतीत्यर्थः निरंतरं श्रवणसुखेन अनिर्वृतो वा संसारतापेन तासु हरिकथासु कोऽरतिं न कुर्यात् ॥ ११ ॥ श्लो ॥ आयुर्ह
रति वै पुंसामुद्यन्नस्तं च यन्नसौ तस्यर्ते यत्क्षणो नीत उत्तमश्लोकवार्तया ॥ १२ ॥ टी ॥ व्यतिरेकेण निंदामाह त्रिभिः
शौनकवचनं ॥ आयुरिति ॥ असौ सूर्य उद्यन् उदयं गच्छन् अस्तं च यन् गच्छन् येन उत्तमश्लोकवार्तया श्रूयमाणया क्ष
णोऽपनीतस्तस्यायुः ऋते वर्जयित्वा सर्वेषां पुंसामायुः हरतीत्यर्थः यथायः क्षण इति पाठे तस्य ऋते तं क्षणं विना अवशि
ष्टमायुर्हरतीत्यर्थः ॥ १२ ॥ श्लो ॥ तरवः किं न जीवंति भस्त्राः किं न श्वसंति हि न खादंति न मेहंति किं ग्रामपशवोऽप
रे ॥ १३ ॥ टी ॥ ननु जीवनादिकं तेषामायुःफलमस्ति तत्राह तरव इति ॥ ननु तेषां श्वासो नास्ति तर्हि भस्त्राः श्वसिको
णः ननु तासामाहारादिकं नास्ति तत्राह न खादंतीति किं न मेहंतीति मेहनं रेतःसेकं न कुर्वंतीति किं यथा न वादयस्त
(न देवाश्चेति)
थापरेऽपि नराः पशव एवेति भावः ॥ १३ ॥ श्लो ॥ श्वविड्वराहोष्ट्रखरैः संस्तुतः पुरुषः पशुः न यत्कर्णपथोपेतो जातु
नाम गदाग्रजः ॥ १४ ॥ टीका ॥ न देवाश्चेति ॥ श्वादिभिः संस्तुतः सदृशो निरूपितः यस्य कर्णपथे श्रीकृष्णः कदाचिद
पि न गतः स अश्रवणास्पदत्वात् श्वभिः कर्णमलविषयाशक्तत्वाद्विड्वराहैः ग्रामसूकरैः कंटकवत्दुःखदविषया
शक्तत्वात् उष्ट्रैः भारवाहित्वात् खरैः तत्तुल्य इत्यर्थः वस्तुतस्तु अधिकारित्वाद्धरिभक्तिप्रच्युत इति तेभ्योऽप्य
धम इति भावः ॥ १४ ॥ श्लो ॥ नानुशोच्यान् शोच्यानविदोऽनुशोचे हरेः कथायां विमुखानघेन हिणोति देवो नि
(तेषां) तस्मात्कथाविमुखाः शोच्या अपि शोच्यतमा इति विदुरवचनेनाह ॥ नानिति ॥ १ ॥

३२

नकेवलं तेषां आयुर्हानिः अधोगतिश्चेत्याह ॥ तृतीयेषु वाक्येन ॥ यन्नेति ॥ ४ ॥

मि॰ तु तेषामायुर्वृथावादगतिस्मृतीनां ॥ १५ ॥ टी ॥ ... विमुखाः ... ध्यायेते ...

... ये हरेः कथायां विमुखाः नरमेते तानुवाच श्रोच्यायेते षामपि श्रोच्याने हमनुश्रोचे कथं न तानन्य

विदः सर्वेश्रान्तानिप्रायां न निश्रानुये पश्रानां अघेन कुरुहष्टेन विमुखास्तान् पिकथं ये ये ॥ निमिषकालो देवः

सतेषामायुः क्षिणोति अत्रहेतुः वृथैव वागादिः स्मृतयो वाग्देहमनोव्यापारो येषां ॥ १५ ॥ मूलं ॥ यन्नव्रजंत्यघ

भिदो रचनानुवादाच्छृण्वंति येन्यविषयाः कुकथामतिघ्नीः ॥ यास्तु श्रुता हतभगैर्नृभिरात्तसारास्तांस्तान्क्षि

पंत्यशरणेषु तमस्सु हंत ॥ १६ ॥ टी ॥ नकेवलं तेषामायुर्हानिः अधोगतिश्चेत्याह ॥ तृतीयेषु वाक्येन ॥ यन्नेति ॥

ये कुकथाः शृण्वंति कास्ताः अघं भिनत्तीत्यघभित्तस्य हरेः रचना सृष्ट्यादिलीलातस्य अनुवादादन्यविषया अर्थ

कामादिवार्त्ताः मतिघ्नीमतिभ्रंशिकाः तेयत्तस्रसिद्धवैकुंठं न व्रजंति तेषामव्रजने हेतुः यास्तु हतभगैर्नृभिः श्रु

ताः सत्पन्नश्रुतानुश्रोतॄन् नैरशरणेषु निराश्रयेषु तमस्सु नरकेषु क्षिपंति हंतेति खेदे कथं भूताः आत्तः सारो यांनृणां

पुंसामिस्ताग्रश्रोतारो येवैकुंठं न व्रजंतीतिभावः ॥ १६ ॥ मूलं ॥ पानेन ते देवकथासुधायाः प्रवृद्धभक्त्या वि

शदाशया ये वैराग्यसारं प्रतिलभ्यबोधं यथांजसान्वीयुरकुंठधिष्ण्यं ॥ १७ ॥ टी ॥ एवं श्रोतॄन्निंदित्वा तमेव च ना

... वचनेन ॥ पानेनेति ॥ वैराग्यसारो बलं यस्य बोधस्य तं यथावत् लब्ध्वा अन्वीयुः प्राप्नुयुः

एवं श्रोतॄन्निंदित्वा तमेव भावं स्पष्टयति ॥ तत्र वचनेन ॥ पानेनेति ॥ २ ॥

॥एतदेवश्रोतृकृतार्थसंसिद्धानां दनुभवेनाह। अयमिति ३६=

भक्ति
३८

॥किंच तेषां भगवत्सान्निध्यादत्रापि वैकुंठसुखमिति वृत्तवाक्येनाह। येत्विति ३१=

अकुंठधिष्ण्यं वैकुंठं व्रजसाक्षात्पायासेन ॥१७॥ श्लो॥ ये तु त्वदीयचरणांबुजकोशगंधं जिघ्रंति कर्णविवरैः श्रु
तिवातनीतं भक्त्या गृहीतचरणः परया च तेषां नापैषि नाथ हृदयांबुरुहात्स्वपुंसां ॥१८॥ टी॥ किंच तेषां भ
गवत्सान्निध्यादत्रापि वैकुंठसुखमिति [illegible] येत्विति ॥ त्वदीयौ चरणांबुजकोशौ तयोर्गंधं यत्र:
ये करणविवरैर्जिघ्रंति श्रवंतीत्यर्थः श्रुतिर्वेदः श्रयतः स्तिश्रुतिः शब्दा सामर्थ्यं सैव वातः तेन नीतं प्रापितं ना
पैषि नापयासि ये त्वत्कथाश्रवणं श्रन्यादरेण कुर्वंति तेषां हृदि नित्यं प्रकाशसे इत्यर्थः तथा च किं तेषामपेक्ष
तीति भावः ॥१८॥ श्लो॥ अयं त्वत्कथामृष्टपीयूषनद्यां मनोवारणः क्लेशदावाग्निदग्धः तृषार्तोवगाढो न
संस्मार दावं न निष्क्रामति ब्रह्मसंपन्नवन्नः ॥१९॥ टी॥ एतदेवश्रोतृकृतार्थसंसिद्धानां दनुभवेनाह अयमिति ॥
॥अयं मनोरूपो वारणः महामदोन्मत्तो गजः त्वत्कथैव मृष्टं शुद्धममृतमयी या नदी तस्यां नद्यां अवगाढः त्व
विष्टो दावाग्नितुल्यं संसारतापं न स्मरति स्म न च ततो निर्गच्छति ब्रह्मसंपन्नवत् ब्रह्मैक्यं प्राप्तः स्वयथा ब्रह्म
णो न पृथक् भवति तथा नो मनोपि त्वत्कथाश्रवणपरमानंदमग्नश्रोतुं न रमतीत्यर्थः ॥१९॥ श्लो॥ वरान्विभोत्व
वरदेश्वरान्नुधः कर्यस्यणीनैर्गुण्यविक्रियात्मनां येनारकाणामपि संति देहिनां तानीश कैवल्यपतेरहंणोन वै
॥२०॥ एतेनमुक्तितुल्यं श्रवणसुखमित्यपिदर्शितं [illegible] नरकस्तेषां तोप्यधिकमिति [illegible] ॥ ३८

एतेनमुक्तितुल्यं श्रवणसुखमित्यपि दर्शितं वस्तुतस्तु ततोप्यधिकमिति एतदुपपादयन्नाह चतुर्भिः॥ वरानिति ३३=

कैवल्यपत इति संबोधनात्कैवल्यं वरिष्ठमिति मा शंकीरित्याह न तदपीति २४ =

[illegible] हे विभो वरदानां ब्रह्मादीनां ईश्वरात्त्वत्तो वरं वृणीत, सत्तः वरदातृमुख्यात्तादपि सकाशाद्बुधः कथं वरान्वृणी
ते कीदृशान्गुणैर्विक्रियंत इति गुणविक्रियो हेंकारः स एवात्मा येषां तेब्रह्मादीनां संवेधिन इत्यर्थः देहाभि
मानिनां नोप्यानितिवान्याच बुध एवं न वृणीतेत्यर्थः सुलभत्वात् जुगुप्सितत्वादपीत्याह यइति बुध एवाहमपिन
वृणोइति समुच्चयाय चकार ॥२४॥ श्लो ॥ न कामये नाथ तदप्यहं क्वचिन्न यत्र युष्मच्चरणांबुजासवः महत्तमांत
र्हृदयान्मुखच्युतो विधत्स्व कर्णायुतमेष मे वरः ॥२४॥ टी ॥ कैवल्यपत इति संबोधनात्कैवल्यं वरिष्ठमिति मा
शंकीरित्याह न तदपीति ॥ महत्तमानां तद्धृदयान्मुखेन यत्र नाथाती हृद्यं चेत्कैवल्यं तर्हि तत् क्वचित्कदाचिदपि न का
मये तर्हि किं कामयसे तत्राह यत्राः श्रवणाय कर्णायुतं विधत्स्व ननु कोप्येवं न वृणीत्यावान्यु किमन्यचिंतया मम
त्वेष एव वर इति ॥२४॥ श्लो ॥ स उत्तमश्लोक महन्मुखच्युतो भवत्पदांभोजसुधाकणानिलः स्मृतिं पुनर्वि
स्मृततत्त्ववर्त्मनां कुयोगिनां नो वितरत्यलं वरैः ॥२५॥ टी ॥ ननु कैवल्याभावे रागद्वेषाद्याकुलानां श्रवणसु
खमपि न स्यादित्याशंक्याह सइति ॥ भवत्पदांभोजसुधायाः कणो लेशः तत्संबंधी यो निलः स एव हृद्यादपि किं
चित् यत्राः श्रवणमात्रमपि इत्यर्थः विस्मृततत्त्ववर्त्मयैः कुयोगिभिस्तेषामपि पुनः स्मृतिं आत्मज्ञानं वितरति
अतो न खलु तत्कानां रागादिसंभवः अत एव नोस्माकं सारग्राहिणां अन्यैर्वरैरलं श्रवणसुखेष्वेव मोक्षादि

ननु कैवल्याभावे रागद्वेषाद्याकुलानां श्रवणसुखमपि न स्यादित्याशंक्याह स इति २५ =

27

ननु तथापि क्षुत्पिपासादिकं प्राणिमात्रधर्मं कथमनुभक्तं न बाधते तथा सति कुतः श्रवणसुखं तस्मान्मोक्ष एव निरुपद्रवः श्रेयानिति तत्राह नन्विति ननु श्रवणं मुक्तिफलमेव अतः फलं विहाय साधने भवतः कोयमाग्रह इत्यत आह । यत्रेति १

[illegible] तस्मिन्

३९ सर्वेसु[illegible]वादिति भावः ॥२२॥ श्लो ॥ यत्रः शिवे सुख[illegible]र्यसं[illegible]मेय इच्छया चोपक्ष्णोति तत्सदक्ततं क

पंगुणस्तो विरमेद्विना पशुं श्रीर्यत्स्व वव्रे गुणसंग्रहेच्छया ॥२३॥ टी ॥ ननु [illegible] मुक्ति[illegible] अतः फलं विहा

[illegible] इति सुश्रव मंगलकीर्तेः तेशिवे यत्रः सत्ता संगमेयः सकृदपि यैर्य इच्छ

या पिउपक्ष्णोति गुणानश्वेत्सः पशुं विना अन्यः कथं विरमेत् गुणा तित्रायं सूचयति श्रीर्यत्रः एवप्रकर्षेण

वव्रे इत्नवती गुणानां सर्वप्रकर्षार्थीनां संग्रह इः स्वस्मिन् समाहारस्तदिच्छया ॥२३॥ श्लो ॥ तस्मिन्महन्मुख

रिता मधुभिच्चरित्रपीयूषशेषसरितः परितः स्रवन्ति । तायेपिबंत्यवितृषो नृपगाढकर्णैस्तान्नस्पृशंत्यश

नतृड्भयशोकमोहाः ॥२४॥ टी ॥ [illegible]

[illegible]

स्मिन्साधुसंगमे महद्भिर्मुखरिताः कीर्तिताः मधुभिच्चरित्रमेव पीयूषं तदेव शिष्यत इति शेषो यासु त्र

सारांसर हितत्प[illegible]न वाहिन्य इत्यर्थः अवितृषः अलं बुद्धिशून्याः सन्तः गाढैः सावधानैः कर्णैः ये ताः स

रितः पिबन्ति सेवंते तेअशनतृड् इन्द्रत्वम् इत्यते अशनादयः न स्पृशंति श्रवणरसिकान्न बाधंत इत्यर्थः

॥२५॥ श्लो ॥ एते रुपद्रुता नित्यं जीवलोकः स्वभावजैः न करोति हरेर्नूनं कथामृतनिधौ रतिः ॥२५॥ टी ॥

॥ नहि सर्वे किमिति तत्कथामेव न स्पृश्यं तित्तत्राह । एतैरिति १

च कथारसिकस्य मरणाद् अपि भयं न भवतीति परीक्षित्प्रार्थनेनैवाह ॥ तमिति तेन ॥ एतदेव परीक्षिदनुभवेनाह दृश्यम् इति परीक्षितो वाक्येन ॥ नैषेति तेः

[illegible] ॥ एतैः क्षुत्पिपासादिभिः उपद्रुतः पीडितः कथामृत

एव स्वस्य तत्र ऽपूर्णमहानिधिः तत्रायमर्थः यावत् कुतश्चित् कथामहिमानं ज्ञातवान् कश्चिद् दुर्पिन क्षुत्प्राणेति ताव

त् क्षुधादिभिः बाध्यते एवं श्रवणाभ्यासेनापि ज्ञातरसो जातरतिः पश्चान्न बाध्यत इति ॥ १२ ॥ श्लो ॥ नैषातिदुः

सहा क्षुन्मां त्यक्तोदमपि बाधते पिबन्तं त्वन्मुखाम्भोजच्युतं हरिकथामृतम् ॥ १३ ॥ टी ॥ [illegible] दनुभवे

[illegible] परीक्षितो वाक्येन ॥ नैषेति ॥ त्यक्तोदकस्यापि मम हरिकथामृतपाननिमित्तमेव जीवनं तदुपरमे स

द्य एव जीवितं न स्यादित्यर्थः ॥ १३ ॥ श्लो ॥ तं मोपयातं प्रतियन्तु विप्रा गङ्गा च देवी धृतचित्तमीशे । द्विजोपसृ

ष्टः कुहकस्तक्षको वा दशत्वलं गायत विष्णुगाथा ॥ १४ ॥ टी ॥ [illegible] भयं न भवती ति

[illegible] ॥ तं मा मां उपयातं शरणागतं विप्रा भवन्तः प्रतियन्तु जानन्तु देवी देवतारूपा गङ्गा

च प्रत्येतु द्विजोपसृष्टः द्विजप्रेरितः कुहको मायावी वा शब्दः प्रतिक्रियानादरे कुहकोऽन्यः सर्पो वा विष्णुगाथा

कथा ॥ १४ ॥ श्लो ॥ अन्येषां पुण्यश्लोकानामुद्दामयशसां सतां उपश्रुत्य भवेन्मोदः श्रीवत्साङ्कस्य किं पुनः ॥

॥ १५ ॥ टी ॥ [illegible] ॥ अन्येषां लक्ष्मणानामेव उपश्रुत्य कथा

मिति प्रकरणार्थः मोदः सर्वतापोपरतिपूर्वक आनन्द ॥ १६ ॥ श्लो ॥ तस्माद्धीमान् कथां पुण्यां गोविन्दचरिता

नचै

न चैतदसंभावितमिति कैमुतिकन्यायेनाह अन्येषामिति तेन ॥ तदेव शुकवाक्येनोपसंहरतीति तस्मादिति तेन ॥

79

भ.कि.
६०

नदेवमहापुण्यप्रदत्वं जनकथा केन स्पृश्यति॥ नानुतृप्ये इति ३२॥

श्रितां महापुण्यप्रदां यस्मात् शृणुष्व अतो न तृप्यामीत्यर्थः ॥२८॥ टी॥ [illegible] ॥ तस्मात् संसार[illegible]

वर्तकं पुण्यं प्रददातीति महापुण्यप्रदां। तस्मात्तां कथां शृणुष्व नृपसत्तम परीक्षित॥ २८॥ श्लो॥ नानुतृप्ये जुषन्युष्मद्

वचो हरिकथामृतं संसारतापनिस्तप्तो मर्त्यस्तत्तापभेषजं॥ ३०॥ टी॥ [illegible]

[illegible]॥ संसारतापैर्नितरां तप्तोऽहं तस्य तापस्य भेषजं हरिकथामृतरूपं युष्मद्वचो जुषमाणो नानुतृप्या

मि संसारतापतप्तो मर्त्यस्तत्तापभेषजे संसारतापतरणे कारणं तरणाभावादिति भावः॥ ३०॥ श्लो॥ संसारसिंधुमति

दुस्तरमुत्तितीर्षोर्नान्यः प्लवो भगवतः पुरुषोत्तमस्य लीलाकथारसनिषेवणमंतरेण पुंसो भवेद्विविधदुःखदवा

र्दितस्य॥ ३१॥ टी॥ [illegible]॥ विविधं दुःखमेव दावो दावानलस्तेनार्दितस्य पीडितस्यात्र तदुत्तितीर्षोः

पुंसो भगवतो लीलास्तासां याः कथास्तासां रसनिषेवणमंतरेणान्यः प्लवं उत्तरणसाधनं न भवेत्। तथा च नि

कथाश्रवणमेव यथाशक्ति निषेव्यमित्यर्थः॥ ३१॥ श्लो॥ कुतो ज्ञानं वैराग्यं त्वचरणांबुजासवं महन्मुखतो मुखनिःसृ

तं क्वचित्। पिबंति ये कर्णपुटैरलं प्रभो देहंभृतां देहकृदस्मृतिच्छिदं॥ ३२॥ टी॥ [illegible]

[illegible]

[illegible]॥ कुत इति॥ हे प्रभो महन्मुखतः सकाशात् मुखदवारतो निःसृतं क्वचित्कदाचित् देहधारिणां

नृणां ज्ञानं निवृत्त्या हि संसारनिवृत्तिर्भवति। कथं कथाश्रवणमात्रेण सत्यं ज्ञाननिवृत्त्युपायांतराणां

बहुविघ्नग्रस्तत्वात् सापि श्रवणेनैव सिध्यतीति॥ युधिष्ठिरवचनेनाह॥ कुत इति॥ ३

नदेवा
सारेति

देहस्मृतो॥ ३१

न्वज्ञाननिष्ठत्विज्ञानसाधनत्वात्संसारसिंधुमतिदुस्तरंकथंकथातः स्यात्तुसत्यंविमलेंतःकरणेज्ञानादयःनदेहमल्यंचकथात्तइत्याह
देहस्यासावस्तुतिश्चत्रविद्यानांछिनत्तीतितथात्तंदेहेस्मदीश्वरःतद्विषयाज्ञानछिदंवा॥उ१९॥श्लो॥विश्वस्य
योमृतकथोदवहास्त्रिलोक्याःपादावनेजसरितःशमलानिहंतुं आनुश्रवंश्रुतिभिरंघ्रिजमंगसंगैस्तीर्थद्वयंशु
चिषदस्तउपस्पृशंति॥उ१९॥टी॥ [illegible]
[illegible] ॥तवअंमृतरूपाकथातदेवउदंउद
कंवहंतीति तथाकीर्त्तिनद्याः तथापादावनेजसरितोपादप्रक्षालनसरितोगंगाद्यास्त्रिलोक्याःशमलानिहंतुं
विश्वसमर्थाः केनप्रकारेणआनुश्रवंगुरोरुच्चारणमनुश्रूयतइत्यनुश्रवोवेदः तत्रभवंकीर्त्तिरूपंतीर्थंश्रुति
भिःश्रवणेंद्रियैः अंघ्रिजं गंगां अंगसंगैः एवंशुचिषदः स्वाश्रमधर्मस्थिताः तवतीर्थद्वयंउपस्पृशंतिसेवंतइति॥उ
श्लो॥तवविक्रीडितंब्रह्मन्नृणांपरममंगलंकर्णपीयूषमासाद्यत्यजंत्यन्यस्पृहांजनाः॥उ४४॥टी॥ [illegible]
[illegible] ॥तवविक्रीडितंलीलांआसाद्य
श्रुत्वाअन्यस्पृहांअन्येषुसाध्यसाधनेषुस्पृहां॥उ४८॥श्लो॥ (किंच) वयंत्विहमहायोगिन्भ्रमंतःकर्मवर्त्मसु त्वद्वार्त्तयात
रिष्यामस्तावकैर्दुस्तरंतमः॥उ४८॥टी॥किंचकर्मवर्त्मसुकिंकर्मकिमकर्मेतिविवेचनासुभ्रमंतोवयंतावकैर्नै
कैः सहत्वद्वार्त्तयात्वच्छ्रवणेनेत्यर्थः तमः सविलासमज्ञानंतरिष्यामः॥उ९॥श्लो॥तावत्कर्माणिकुर्वीतननिर्विद्ये
वस्तुतस्तुकथाश्रवणंसाक्षाद्देवाज्ञाननिवर्त्तकमित्याह॥ [illegible] ॥तवेति२५
नतुश्रुतिविचारेणकर्माकर्मनिर्णयःक्रियतांअन्यथातत्त्यागेदोषःस्यान्नेत्याह॥ [illegible] ॥तावदिति३१

87

नैष्कि
५१

एतद्देववैरक्तानां शौनकवचनेनोपस्पष्टयति ॥ कर्मणीति ॥ ४ ॥

तेयावता मत्कथाश्रवणादौ वा श्रद्धा यावन्न जायते ॥ उ० ॥ टी ॥ [illegible] क्रियतां अयथा
[illegible] ॥ न निर्विद्येत न भोगेभ्यो विरज्येत तावत्स्वर्गादिफ
लानि कर्माणि कुर्यात् देववैरक्तस्तु नित्यनैमित्तिके एव कुर्यादित्यर्थः यदा तु मत्कथाश्रवणादौ श्रद्धा दृढेन
नामश्रवणादि श्रद्धा जायते तदा तद्विरोधित्वात्कर्माणि त्यजेदेव ॥ उ० ॥ श्लो ॥ कर्मण्यस्मिन्ननाश्वासे धूमधूम्रा
त्मनां भवान् आपाययति गोविंदपादपद्मासवं मधु ॥ उ० ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] अस्मिन् कर्मणि सवैगुण्यशंकया अविश्वसनीये वैगुण्यबाहुल्येन फलनिश्चयाभावात् धूमेन धूम्रो विवर्णो
आत्मा देहो येषां तेषामस्माकं तान् अस्मान् इत्यर्थः कर्मणिष्ठा आसवं मकरंदं मधुमधुरं ॥ उ० ॥ श्लो ॥ श्रुतस्य पुंसां
सुचिरश्रमस्य नन्वंजसा सूरिभिरीडितोऽर्थः तत्तद्गुणानुश्रवणं मुकुंदपादारविंदं हृदयेषु येषां ॥ उ० ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ विदुरवचनेन [illegible] श्रुतस्येति ॥ ७ ॥ सं
श्रुतस्य अध्ययनस्य अयमर्थः प्रयोजनमीडितः कथितः यत् तद्गुणानुश्रवणं यतः पादारविंदं हृदयेषु येषां तेभ्यो भक्तेभ्यो
विलोलितं गुणानामनुश्रवणं ॥ उ० ॥ श्लो ॥ छिन्नान्यधीरधिगतात्मगतिर्निरीहस्तत्तत्यजे छिनदिदं वयुनेन येन
न तावन्न योगगतिरिच्छति यो [illegible] या वेदयाजकथासु रतिं न कुर्यात् ॥ उ० ॥ टी ॥ [illegible]
॥ एवं योगिनामपि इदमेव कृत्यमिति ॥ [illegible] ॥ छिन्नेति ॥ ८ ॥
तस्माद्विवेकिना भगवत्कथाश्रवणमेव कर्तव्यमितरथा स्वपाठादि व्यर्थमेवस्यादित्याह ॥ विदुरवचनेन ॥ श्रुतस्येति ॥ ६ ॥

ननु कस्मादन्यव निस्पृहत्वे युक्तं यस्माद्भगवत्कथाश्रवणादतिरक्तलाभो नास्तीति गोपीनां वचनेनाह ॥ तवेति ॥ ८ =
[illegible] ॥ छिन्नान्यधीः देहात्मबुद्धिर्यस्य यतोधिगतात्मगतिः अतए
वनिरीहः आशासु सिद्धिषु निःस्पृह येन वर्त्मनेन ज्ञानेनेदं संशयं परं छिन्नं नु विच्छेदितं [illegible] जेत्यक्तवान् त
त्स्यय आद्यपुरमेष्ठित्यर्थः तस्य योगसिद्धिष्वपि निःस्पृहत्वे युक्तमेवेत्याह तावन्न प्रमत्तः किंतु प्रमत्तो भवति
श्रीकृष्णकथारसस्वादनेनासुलोभो जात इत्यर्थः ॥ तुर्थ श्लो ॥ तव कथामृतं तप्तजीवनं कविभिरीडितं कल्म
षापहम् श्रवणमंगलं श्रीमदाततं भुवि गृणंति ये भूरिदा जनाः ॥ ९ ॥ टी ॥ ननु कस्मादन्यव निःस्पृहत्वं यु
क्तं यस्माद्भगवत्कथाश्रवणा[illegible] नास्तीति [illegible] ॥ कथैवामृतं अत्र हेतुः तप्त
जीवनं प्रसिद्धादमृतादुत्कर्षमाह कविभिर्ब्रह्मविद्भिः ईडितं स्तुतं तद्देवभोग्यं त्वमृतं तैस्तुच्छीकृतं किं
च कल्मषापहम् काम्यकर्मनिरसनं तदमृतं नैवं भूतं किंच श्रवणमंगलं प्रदं तत्त्वनुष्ठानापेक्षं किंच
श्रीमत्सुरूपं ततनुमादकं एवं भूतं त्वत्कथामृतं आततं यथा भवति तथा भुवि ये गृणंति निरूपयंति ते
जनाः भूरिदा बहुप्रदातारः ततोधिको दाता नास्तीत्यर्थः तथा चायं श्रावयति तस्यापुण्यो लाभो भवेत्ति
भावः ॥ ९ ॥ श्लो ॥ नहि भगवन्नघटितमिदं त्वद्दर्शनान्नृणां अखिलपापक्षयः यन्नामसकृच्छ्रवणात्पुक्कस
कोपि विमुच्यते जन्मसंसारात्साक्षात् ॥ ९ ॥ टी ॥ [illegible] ॥ नहीति ॥ हि भगव
अत्र हेतुमाह [illegible] ॥ नहीति ८ =

भक्तिं ॥ [illegible] ॥ पुरुषार्थानां सारवित् पुराकथानां पूर्वैः क्रियमा-
णानां कथानां मध्ये भगवतः कथासुधां भवापहां स्मरन् निवर्त्तिकां नरेतरं पशुं विना को विरज्येत को न शृणुयादित्यर्थः ॥४४॥
धर नूनं दैवेन निहता ये चाच्युतकथासुधां हित्वा शृण्वंत्यसद्गाथाः पुरीषमिव विड्भुजः ॥ ४४ ॥ टीका ॥ ३५ ॥
न त्वद्दर्शनात् ग्रहणमखिलस्य पापस्य क्षयः इदमघटितं न किंतु युक्तमेव यतः यस्य तेनाम्नः सकृदपि एकवारमेव
श्रवणात् पुक्कसस्य कष्टाद्वा चांडालोऽपि संसारात् नैव शरीरेण विमुच्यते सर्वतः एतेन भवंति ॥ ४५ ॥ श्लो ॥ को नाम लोके
पुरुषार्थसारवित् पुराकथानां भगवत्कथासुधां आपीय कर्णांजलिभिर्भवापहां अहो विरज्येत विना नरेत-
रं ॥४६॥ [illegible] किंच येन भगवत्कथां हित्वा असत्कथां शृण्वंति ते पशुष्वपि अधमा इत्याह ॥ नारदवाक्येन ॥ नूनमि-
विड्भुजे ति वितर्कार्थः ते त्वच्युतकथासुधां हित्वा असत्कथाविषयवार्ताः शृण्वंति ते नूनं निश्चितं दैवेन विधात्रा
बहिरं प्रतिकूलं श्रोत्रे च बलान्निहताः तेषां बाधिर्यमेव श्रेय इति भावः यद्वा निहताः सर्वपुरुषार्थैः शून्याः कृताः असत्-
कथाश्रवणाद्देहष्टांतः विड्भुजः शूकरादयः ॥४३॥ श्लो ॥ यस्तूत्तमश्लोकगुणानुवादः संगीयतेऽभीक्ष्णममंग-
लघ्नः तमेव नित्यं शृणुयादभीक्ष्णं कृष्णेऽमलां भक्तिमभीप्समानः ॥४४॥ टी ॥ [illegible] तस्मादसत्कथां विहाय य-
[illegible] ॥ गुणानुवादः संगीयते केनापि तु त्वस्य असद्वार्तामात्र-
व्यवच्छेदार्थः अभीक्ष्णं अमंगलघ्नः सकृदपि वारंवारं विघ्ननिवर्त्तकः तं शृणुयादेव नित्यं प्रत्यहं तत्राप्यभी-
क्ष्णं वारंवारं अमलां कामादिमलरहितां ॥४५॥ श्लो ॥ इत्थं परस्य निजवर्त्मरिरक्षयात्तलीलातनोस्तदनुरू-
पविडंबनानि कर्माणि कर्मकषणानि यदूत्तमस्य श्रूयादमुष्य पदयोरनुवृत्तिमिच्छन् ॥४५॥ टी॰ [illegible]
॥ तथा तस्मादसद्गाथा विहाय श्रीकृष्णकथा (हरिकथा) श्रवणं कर्त्तव्यं तदेव हितस्य परमा भक्तिर्भवति इति आह ॥ [illegible] ॥ यस्तु इति ते ६ ॥
॥ एवं प्रकरणार्थमुपसंहरति ॥ इत्थमिति ते २ ॥

नेनेव भ
पि सर्व
वनेन भ
यातेन
सर्वला
धिकभि
त्याह
कोनाम
ति ते २ ॥

[illegible]विरचनं॥४५॥ [illegible] यथोपसेदिवान् [illegible]मिति॥ [illegible]स्य मुक्तवकारेण निज

वर्त्मनः॥ दशमेस्कंधवाक्येन॥ धर्म्ममार्गस्य परिरक्षया रक्षणेच्छया आत्ता गृहीताः लीलातनवो रामकृष्णाद्यव

ताराः येन तस्य भगवतः यदुत्तमस्य श्रीकृष्णस्य कर्म्माणि तदनुरूपाणि तत्तदवतारसदृशानि विडंबनानि अ

नुकरणानि येषु तानि श्रुण्यात् शृणुयात् कर्मबंधनानि श्रोतुः कर्मनिवर्त्तकानि अमुष्य यदूत्तमस्य अनुद

[illegible]नीसेवायां यस्य [illegible] त्कथामेव शृणुयादिति भावः॥४५॥ इति श्री॥ मत्पुरुषोत्तमचरणारविंदरूपामकरंदबिं

दुपानोन्मीलितविवेकवैराग्य [illegible]

[illegible]॥४६॥ अथ कीर्त्तनं निरूपयितुं विरचनमारभते॥ तत्र सर्वधर्म्मेषु हरिकीर्त्तनं श्रेष्ठमित्य

भिप्रेत्याह॥ प्रथमेनारदवाक्यं॥ इदं हीति॥ [illegible]तादयो [illegible]निष्टाः ऋते वेदाध्ययनं स्विष्टं यागादि सूक्तं मंत्रादि

जपः [illegible] दत्तं दानं बुद्धिर्विचारेण निश्चयसामर्थ्यं एवं तेषां इदमेवार्थः अविच्युतोर्थः नित्यफलं किं

तत् उत्तमश्लोकस्य गुणानुवर्णनं यत् ये कीर्त्तयंति तैः सर्वं जन्मांतरे कृतमिति बोद्धव्यं ये भगवंतं न कीर्त्तयंति

तेषामेतत्सर्वं व्यर्थमिति भावः॥४७॥ श्लो॥ मृषा गिरस्ता ह्यसतीरसत्कथा न कथ्यते यद्भगवानधोक्षजः तदेव स

त्यं तदु हैव मंगलं तदेव पुण्यं भगवद्गुणोदयं॥२॥ तदेव रम्यं रुचिरं नवं नवं तदेव शश्वन्मनसो महोत्सवं॥ तदेव

॥श्लो॥ इदं हीति इदं हि पुंसस्तपसः श्रुतस्य वा स्विष्टस्य सूक्तस्य च बुद्धिदत्तयोः अविच्युतोर्थः कविभिर्निरूपितो यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनं॥

एतदेव कीर्त्तनफलं दर्शयन् स्पष्टयति द्वाभ्यां॥ द्वादशस्कंधवाक्येन॥ मृषा गिर इत्यादि॥२॥

३५

भाक्षि
९२

॥ नचैतान्यसंभावितानियतोयन्नामकीर्त्तनेन मुक्तिरपिसाध्यतइत्याह ॥ प्रथमेशोनकोयवक्ता ॥ आपन्नइतित्रेध =
मङ्गलाकयशोऽनुगीयते असत्यः
[illegible] ॥ मृषागिरः मिथ्यावाचः असतीः असत्तोयाः कथास्तास्ताः यत्तुयासु उत्तमश्लोकस्ययशो
नुगीयतेइतियत् तदेवसत्यंतदेवहिमंगलंहइतिहर्षेभगवद्गुणानां ऐश्वर्यादीनां अभ्युदयोयस्मात् ॥ स्वा॰ टी॰
[illegible]
[illegible] ॥ ततनवेनवंयथाभवतितथारुचिरंरुचिरप्रदंमहानुत्सवोयस्मात् ॥ श्लो ॥ आपन्नःसंसृतिंघोरांय
न्नामविवशोगृणन् ततःसद्योविमुच्येतयद्बिभेतिस्वयंभयं ॥ ५ ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ संसृतिमापन्नःप्राप्तोपिविवशोपिगृणन् ततः
संसृतिःअत्रहेतुःयत्यतोनाम्नःभयमपिस्वयंबिभेतिकालोपि ॥ ६ ॥ श्लो ॥ नयद्वचश्चित्रपदंहरेर्यशोजगत्पवित्रं
प्रगृणीतकर्हिचित् तद्वायसंतीर्थमुशंतिमानसानयत्रहंसानिरमंत्युशिक्क्षया ॥ ७ ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ चित्रपदमपियद्वचोहरेर्यशो
नप्रगृणीततद्वायसंतीर्थंकाकतुल्यानांकामिनांरतिस्थानंउशंतिमन्यंते कुतः मानसाः सत्व प्रधानेमनसिवर्तमानाः
हंसाःसाधवःयत्तुयैर्वायत्रनविरमंतिकर्हिचिदपिनितरांनरमंतेउशिक्क्षयांउशिक्कमनीयंब्रह्मसारंक्षयंसंस्थ
योनिवासोयेषांतेयथाप्रसिद्धाःहंसाःमानसेसरसिचरंतिकमनीयपद्मखंडनिवासाःत्यक्त्वाविचित्रान्नादियु
तस्मादस्मद्देवविषयेकाकादिव्यर्थमितियुक्तमुक्तंइत्याह ॥ प्रथमेनारदव्याससंवादेविभिः ॥ नयदितित्रेध =

॥ किंच हरिकीर्तनं विना कस्यापि चित्तं नाभिमुखं न भवतीत्याह ॥ तत इति ॥३६॥
॥ विनापि च पदचातुर्य्यं भगवद्यशःप्रधानं वचः पवित्रमित्याह ॥ तद्वचनेनात इति ॥११॥

केपि तु विष्णोर्ये के काककीडास्थाने तु नरमंत इति ॥ ९ ॥ श्लो ॥ तद्वाग्विसर्गो जनताघविप्लवो यस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्ध
वत्यपि नामान्यनंतस्य यशोंकितानि यच्छृण्वंति गायंति गृणंति साधवः ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ स चासौ वाग्विसर्गः वाचां प्रयोगः जनानां समूहो जनता तस्या अघं
विप्लावयति नाशयतीति यथा यस्मिन्वाग्विसर्गे अबद्धवत्यपि अपशब्दादियुक्तोपि प्रतिश्लोकं अनंतस्य
यशांस्यंकितानि नामानि भवंति तत्र हेतुः यत् यानि तानि नामानि साधवो महांतः वक्तरि सति शृण्वंति श्रोतरि
सति गृणंति अन्यदा तु स्वयमेव गायंति कीर्त्तयंतीति ॥ श्लो ॥ ततोन्यथा किंचन यद्विवक्षतः पृथग्दृशस्तत्कृ
तरूपनामभिः नकर्हिचित्क्वापि च दुःस्थिता मतिर्लभेत वाताहतनौरिवास्पदं ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ततः उरुक्रमविचेष्टितात् पृथग्दृशः अत एवान्यथा प्रकारांतरेण
यत्किंचिदर्थं नरं विवक्षतः पुरुषस्य तया विवक्षया कृतैः स्फुरितैः रूपैः नामभिश्च वक्तव्यत्वेनोपस्थितैः दुःस्थिता
नवस्थिता सती मतिः कदाचित्क्वापि विषये आस्पदं स्थानं न लभेत वातेनाहता आघूर्णिता नौरिव ॥ श्लो ॥
प्रगायतः स्ववीर्य्याणि तीर्थपादः प्रियश्रवाः आहूत इव मे शीघ्रं दर्शनं याति चेतसि ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ तीर्थपादो भगवान् प्रियश्रवाः प्रियकीर्त्तनः
॥ हरिकीर्त्तनाद्यस्य सद्यो भगवति परमानंदे एवं मतिः स्थिरा भवतीति नारदानुभवेनाह ॥ प्रगायत इति ॥३३॥

87

भक्ति
४४

॥ये तु विषयवासनावशा गृहिणः तेषां मोक्षोऽपि कीर्तनादेव भवतीत्याह ॥ अथ भेनारद व्यासं सृजि ॥ एतदिति ॥६॥
तस्मात्फलितमाह सूतवाक्यं ॥ यापूतिते ॥१॥ एतदेवाह स्कंदवाक्येन ॥ एतदिति ॥२॥

चेन सिद्धानि याभिश्च कारणत इत्यर्थः ॥८॥ श्लो ॥ यांयाः कथा भगवतः कथनीयोरुकर्मणः ॥ गुणकर्माश्रयाः पुंभिः
संसेव्यास्ता बुभूषुभिः ॥९॥ टी ॥ [illegible] फलितमाह या इति ॥ कथनीयानि उरूणि कर्माणि यस्य संसेव्याः नित्यं
कर्तव्या बुभूषुभिः निर्भयीभवितुमिच्छद्भिः अन्यथा भयं न निवर्तत इति भावः ॥१०॥ श्लोक ॥ एतन्निर्विद्यमाना
नामिच्छतामकुतोभयं योगिनां नृपनिर्णीतं हरेर्नामानुकीर्तनं ॥१०॥ टी ॥ [illegible] एतदिति ॥
इच्छतां कामिनां तत्तत्फलस्य साधनमेतदेव निर्विद्यमानानां मुमुक्षूणां मोक्षसाधनमेतदेव योगिनां (ज्ञानिनां) चैतदे
व (फलं निर्णीतं) नात्र प्रमाणं वक्तव्यमित्यर्थः ॥११॥ श्लो ॥ एतच्चातुरचित्तानां मात्रास्पर्शेच्छया मुहुः भवसिंधुप्लवो दृष्टो
हरिचर्यानुवर्णनं ॥११॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] एतदिति ॥ मात्रा विषयास्तेषां स्पर्शा भोगाः तेषामिच्छया आतुराणि चित्तानि येषां तेषां हरिचर्या
नुवर्णनं यतः एतदेव भवसिंधोः प्लवः न केवलं श्रुतिप्रामाण्येन किंतु अन्वयव्यतिरेकाभ्यां दृष्टमेवेत्यर्थः ॥१२॥
श्लो ॥ यस्यावतारगुणकर्मविडंबनानि नामानि येऽसुविगमे विवशा गृणंति ते नैकजन्मशमलं सहसैव हित्वा
संयांत्यपावृतमृतं तमजं प्रपद्ये ॥१२॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ अवतारादीनां विडंबनमनुकरणमस्ति येषु तत्र अवतारविडंबनानि देवकीनंदन इत्यादीनि गु
णास्तां सदा कीर्तनं अंतकालेऽपि स्कृतं मोक्षाय भवतीति ॥ वसंतवचनेनाह द्वितीये ॥ यस्येति ॥३॥

एतद्दृष्टसातिशयं विष्णुस्मरणं कथं पश्चाद्भविष्यति॥ अयं ही त्विर्ह ॥

णविडंबनानि सर्वैरुत्तो ब्रह्मण्यपोत्वदान्यो मन्त्र वत्सलत्वत्यादीनि कर्म्मविडंबनानि गोवर्द्धनोद्धरणादिकंमार्यतीत्यादीनि असुविगमे विवशाः अपि गृणंति उच्चारयंति न भलं पापेन केवलं किंतु अपारहते निरस्तावरणेऽनंतं ब्रह्म प्राप्नुवंति ॥१२॥ श्लो॥ अयं हि कृतनिर्वेशो जन्मकोटंहसामपि यद्व्याजहार विवशो नाम स्वस्त्ययनं हरेः

टी॥ [illegible] जामिलो ब्राह्मणः यत् यस्मात् विवशोपि हरेर्नाम व्याजहार उच्चारितवान् अतः अनया कोटिजन्मनामपि अंहसां पापानां कृतनिर्वेशः कृतप्रायश्चित्तः न केवलं प्रायश्चित्तमात्रं हरेर्नाम [illegible] मपीति [illegible] कथं पश्चात् सकृदुच्चरितं येन हरिरित्यक्षरद्वयं बद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रतीति स्मृतः ॥१३॥ श्लो॥ एतेनैव ह्यघोनोऽस्य कृतं स्यादघनिःकृतिः यदा नारायणायेति जगाद चतुरक्षरं ॥१३॥ टी॥ ननु [illegible] कथमघनिवर्तको

[illegible]॥ अघोनः अघवतः यत् आकृतिच्छेदः आईषत् आनामसमाप्ते चतुरक्षरं जन्नाम तज्जगाद यत् एतेनैव केवलेन चतुरक्षरमित्यनेन आधिक्यं चदर्शितं कथं जगाद नारायण अयम् आगच्छेत्येवं विकोशरूपेण पुत्रोक्तेनेन अयनावः यथा प्रमाणे कर्म्मणि सुविहितेषु [illegible] ॥ स्तेनः सुरापो मित्रध्रुक् ब्रह्महा गुरुतल्पगः स्त्रीराजपितृगोहंता ये च पातकिनोऽपरे ॥१४॥ श्लो॥

ननु कर्मसाफल्यकरं हरेर्नामेति युक्तं सात्त्विकीणां तु कथमघनिवर्तकं तत्राह ॥ एतेनैवेति द्वं

ननु कामकृतानां बहूनां महापातकानां सहस्रशः आवर्त्तितानां द्वादशाब्दादिकोटिभिरप्यनिवर्त्त्यानां कथमेकमेव प्रायश्चित्तं स्यात्त

भक्ति ध४

॥ अस्य प्रायश्चित्तस्य श्रेष्ठत्वमेवोपपादयति द्वाभ्यां ॥ न निःकृतैरित्यादि ॥

सर्वेषामप्यघवतामिदमेव सुनिःकृतं नामव्याहरणं विष्णोर्यतस्तद्विषयामतिः ॥१६॥ टीका ॥ [illegible]

[illegible] ॥ सुनिःकृतं श्रेष्ठं प्रायश्चित्तमेव अत्र हेतुः यतो नामव्याहरणात् तद्विषया नामोच्चार

कपुरुषविषया मतिः मदीयोयं मया सर्वतो रक्षणीय इति विष्णोर्मतिर्भवति ॥१६॥ श्लो ॥ न निःकृतैरुदितै

र्ब्रह्मवादिभिस्तथा विशुद्ध्यत्यघवान्व्रतादिभिः यथा हरेर्नामपदैरुदाहृतैस्तदुत्तमश्लोकगुणोपल

म्भकं ॥१७॥ टी ॥ [illegible] ॥ ब्रह्मवादिभिर्मन्वादि

भिरुक्तैर्व्रतादिभिर्निःकृतैः तथा न शुद्ध्यति उदाहृतैरुच्चारितैर्यथा नामपदैरित्यनेन नमामीत्यादिक्रिया

योगोपि नापेक्षित इति दर्शितं किंच तन्नामपदोच्चारणं उत्तमश्लोकस्य गुणानां चोपलम्भकं ज्ञापकं भवति न

तु कृच्छ्रचान्द्रायणादिवत्पापनिर्हरणमात्रोपक्षीणमित्यर्थः ॥१७॥ श्लो ॥ नैकान्तिकं तद्धि कृतेपि निःकृते मनः

न पुनर्धावति चेदसत्पथे तत्कर्मनिर्हारमभीप्सतां हरेर्गुणानुवादः खलु सत्त्वभावनः ॥१८॥ टी ॥ नैकान्तिकमा

त्यन्तिकविशोधकं तन्निःकृतं यस्मिन्कृतेपि असत्पथे पापमार्गे मनो धावति चेत् कर्मणां पापानां निर्हारं आ

त्यन्तिकं नाशमिच्छतां हरेर्गुणानुवाद एव प्रायश्चित्तं यतोसौ खलु सत्त्वभावनश्चित्तशोधकः ॥१९॥ श्लो ॥

एवमाशंकां परिहृत्य प्रकृतमजामिलेन ब्रह्मन्नुत्यमहत्तानादिशन्ति ॥ अथेति ॥ १

३०

नन्वयं पुत्रनामाग्रहीत् न तु भगवन्नाम तत्राहुः सांकेत्यमिति त्रि

अथैनं मापनयत कृताशेषाघनिःकृतं यदसौ भगवन्नाम म्रियमाणः समग्रहीत् ॥१८॥ टी॥ [illegible] [illegible] ॥ अथ तस्मादेनं मा अपमार्गेण नयत कृतमशेषाणामघानां निःकृतं येन यत् यस्मात् समग्रहीत् संपूर्णमुच्चारितवान् नामैकदेशेनाप्यलमिति भावः म्रियमाण इत्यनेन पुनः पापान्तरासंभव उक्तः ननु तत्कालं तमेव विवक्षितं तदानीं तद्बुद्धि विधिवन्नामोच्चारणविधेरप्यसंभवात् न च विधिं विना काकतालीयेन नामोच्चारणं पापहरणमिति प्रमाणमस्ति ॥१९॥ श्लो॥ सांकेत्यं पारिहास्यं वा स्तोभं हेलनमेव वा वैकुण्ठनामग्रहणमशेषाघहरं विदुः ॥२०॥ टी॥ [illegible] ॥ सांकेत्यं पुत्रादौ संकेतितं परिहास्यं परिहासेन कृतं स्तोभं गीतालापपूरणार्थं कृतं हेलनं किं विष्णुनेति सावज्ञं अपि च वैकुण्ठनामोच्चारणं ॥२०॥ श्लो॥ पतितः स्खलितो भग्नः संदष्टस्तप्त आहतः हरिरित्यवशेनाह पुमान्नार्हति यातनाः ॥२१॥ टी॥ [illegible] ॥ अवशेनापि यो हरिरित्याह स यातनां नार्हति प्रमादित्वेन मनुष्यमात्रस्य न वर्णाश्रमादिनियम इत्युक्तं अवशत्वमेवाह पतितः प्रासादादिभ्यः स्खलितो मार्गे भग्नो भग्नगात्रः संदष्टः सर्पादिभिः तप्तो ज्वरादिना आहतो दण्डादिना अवशेन किं पुनः स्वस्थ

ननु नायं संकल्पपूर्वकं च वैकुण्ठनामाग्रहीत् किं तु पुत्रस्नेहेन परवशः सन् तत्राहुः पतित इति ३ प

ननु महतः पापस्य महदेव प्रायश्चित्तं युक्तं न त्वल्पेन नामग्रहणमात्रेण पापतारतम्येन कृच्छ्रादितारतम्यवत् तत्राह द्वाभ्यां ॥ गुरूणामित्याद्वे

भक्ति० ९६

एव ॥२१॥ श्लो ॥ गुरूणां च लघूनां च गुरूणि च लघूनि च प्रायश्चित्तानि पापानां ज्ञात्वोक्तानि महर्षिभिः ॥२२॥ टी ॥
ननु महतः पापस्य महदेव प्रायश्चित्तं युक्तं न त्वल्पेन नामग्रहणमात्रेण पापतारतम्येन कृच्छ्रादितारतम्यवत् तत्राह द्वा
भ्यां गुरूणामित्याद्वाभ्यां गुरूणां पापानां गुरूणि प्रायश्चित्तानि लघूनां च लघूनि तत्तारतम्यं ज्ञात्वा मन्वादिभिरुक्तानि
अन्तस्तत्र तथैव व्यवस्था हरिनाम्नस्तु नेयं व्यवस्था उक्ता विष्णोः स्मरणमात्रेण मुच्यते सर्वपातकैरिति वचनात् न
च सुराविप्रघातेन महापातकित्वं स्मरणवत् नाम्नस्तु प्रायश्चित्तत्वं स्मरणस्यापि भवतीति भावः ॥२२॥ श्लो ॥ तै
स्तान्यघानि पूयन्ते तपोदानजपादिभिः नाधर्मजं तद्धृदयं तदपीशाङ्घ्रिसेवया ॥२३॥ टी ॥ किंच तैस्तपोदाना
दिभिस्तान्यघान्येव पूयन्ते नश्यन्ति अधर्मजं अधर्माज्जातं मलिनं तु तस्य पापकर्तुर्हृदयं यद्वा तेषामघानां हृद
ये सूक्ष्मं रूपं संस्काराख्यं न शुध्यति तदपीशाङ्घ्रिसेवया प्रकरणात्कीर्तनेन शुध्यतीत्यर्थः अयं भावः महान्त्यपि
पापानि सकृच्चरितेनैव हरिनाम्ना नश्यन्ति सकृत्प्रवर्तितेन दीपेनेव गाढध्वान्तानि किंतु दाहकत्वात् पापानां तस्यानुवृ
त्तिः दीपधारणवत् अभ्यन्तरस्य तत्तद्वासनाक्षयात् हृदयशुद्धिः एतदर्थमेव तत्राहर्निशं विधानं पापक्षयश्च भवति
स्मरतां तमहर्निशमित्यादिषु तदेवाशाप्युक्तं गुणानुवादः खलु सत्त्वभावनः तदपीशाङ्घ्रिसेवयेति च अतोऽस्य
हरिनाम्नैव सर्वपापक्षयः वासनाक्षयस्तु महापुरुषदर्शनादिभिश्च ॥२४॥ श्लो ॥ अज्ञानादथवा ज्ञानादुत्तमश्लो
ननु प्रायश्चित्तमिदमिति ज्ञात्वा नोक्तमिति चेत्तत्राह अज्ञानादिति ३०

॥ सर्वमज्ञानमिलत्वकरणमप्यसंहरति [illegible] ॥ सर्वमिति विवृतिः ३६

॥ नन्वेवमपि परिषदनुपदिष्टश्रद्धाहीनेन च कथं प्रायश्चित्तं भवेन्नाशकं यथेति ३२

कनामयत् संकीर्तितमघं पुंसो दहेदेधो यथानलः ॥२६॥ टी॥ [illegible]

[illegible] ॥ वैलिकेनाज्ञानादपि प्रक्षिप्तोऽग्निर्यथा काष्ठराशिं दहति तद्वत् ॥२६॥ श्लो॥ यथागदं वीर्य-

तममुपयुक्तं यदृच्छया अजानतोऽप्यात्मगुणं कुर्यात् मंत्रोऽप्युदाहृतः ॥२७॥ टी॥ [illegible]

[illegible] ॥ अगदमौषधं वीर्यवत्तमिति वक्तव्ये वीर्यतममपि कृत्स्नमुपयुक्तं यदृच्छया श्रद्धा-

दिहीनमपि तदुपयुक्तं भक्षितं परिषन्मुखादज्ञानतोऽपि स्वगुणमारोग्यं कुर्यात् मंत्रोऽपि नामात्मकस्तथा स्वकार्यं

कुर्यादेव न हि वस्तुशक्तिः श्रद्धादिकमपेक्षते ॥२७॥ श्लो॥ एवं सविद्याविततसर्वधर्मो दास्याः पतिः पतितोऽगर्ह्यक-

र्मणा निपात्यमानो निरये हतव्रतः सद्यो विमुक्तो भगवन्नाम गृह्णन् ॥२८॥ टी॥ [illegible]

[illegible] ॥ विद्याविततः सर्वधर्मो येन हतं व्रतं स्वदारानियमादि यस्य स भगवन्नाम

गृह्णन् तस्य नामाभासाद्यः पापेभ्यो मुक्तः यमपाशेभ्यो वा तस्मात्साधूक्तं असुविगम इत्यादि ॥२८॥ श्लो॥ नातः परं

कर्मनिबंधकृंतनं मुमुक्षतां तीर्थपदानुकीर्तनात् न यत्पुनः कर्मसु सज्जते मनो रजस्तमोभ्यां कलिलं ततो-

ऽन्यथा ॥२९॥ टी॥ [illegible] ॥ कर्मनिबंधस्य पापमूलस्य कृंतनं छेदकं अतः परं नास्ति कस्मा-

त्परं तीर्थपदस्यानुकीर्तनात् न च हेतुः यत् अतोऽनुकीर्तनाद् अन्यथा प्रायश्चित्तांतरैः रजस्तमोभ्यां कलिलं मलिन

ततोऽनुकीर्तना

न देवप लितम हू॥ना इति

भक्ति
९१

एतदेव [illegible] ॥ चतुर्भिः ॥ नामोच्चारणेतितेर् ॥

अत्रासेनावर्णोपरिहरति म्रियमाण इति ॥ ९ ॥ तस्मान्निरपेक्षं साधनं हरिनामोच्चारणं पुरुषार्थमित्याह । एतावतेति ॥ ५ ॥

मेवतिष्ठ नियतन्मनः ॥ ४९ ॥ श्लो ॥ म्रियमाणो हरेर्नाम गृणन् पुत्रोपचारितं अजामिलोऽप्यगाद्धाम किमुत श्र
द्धया गृणन् ॥ ४८ ॥ टी ॥ [illegible] ॥ म्रियमाणः अवशालेन श्रद्धाविहीनोऽपि धाम
विष्णोः आगात् देहान्ते ॥ ४९ ॥ श्लो ॥ नामोच्चारणमाहात्म्यं हरेः पश्यत पुत्रकाः अजामिलोऽपि येनैव मृत्युपाशा
दमुच्यत ॥ ४९ ॥ टी ॥ [illegible] ॥ पुत्रका इति हितसंबोधनं
येनैव हरिनामोच्चारणमात्रेणैव ॥ ५० ॥ श्लो ॥ एतावतालमघनिर्हरणाय पुंसां संकीर्तनं भगवतो गुणकर्मना
म्नां विक्रुश्य पुत्रमघवान् यदजामिलोऽपि नारायणेति म्रियमाण उपैति मुक्तिम् ॥ ५१ ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ भगवतो गुणानां कर्मणां नाम्नां संकीर्तनमिति त्रिर्यक् ॥ एता
वता पुंसां अघनिर्हरणाय पापक्षयमात्राय अलं उपयोगो नास्ति अलं शब्दोऽत्र वारणे उपयोगाभावमेवाह अजा
मिलो महापातक्यपि नारायणेति विक्रुश्य न तु कीर्तयन् तत्र पुत्रं विक्रुश्य न तु हरिं अघवान् अचिरेणैव म्रिय
माणो अस्वस्थचित्तोऽपि मुक्तिं अवाप न त्वघनिर्हरणमात्रं मुक्तिदातुश्च कीर्तनस्य अर्थकामादिदानमीषत्क
रमिति द्रष्टव्यं ॥ ५२ ॥ श्लो ॥ प्रायेण वेद तदिदं न महाजनोऽयं देव्या विमोहितमतिर्बत माययालं त्रय्यां ज
डीकृतमतिर्मधुपुष्पितायां वैतानिके महति कर्मणि युज्यमानः ॥ ५३ ॥ टी ॥ [illegible]

ननु एवं तर्हि मन्वाद्युक्तानां द्वादशाब्दादिविधयो व्यर्थाः प्रसज्येरन् तत्रायमाशयः हि वाक्कल्पात् हरिनामोच्चारणमात्रस्य च सुकरत्वात्तेनैव लघुना
पेक्षात् गुरुषु प्रायश्चित्तेषु अप्रवर्तनप्रसंगादिति चेत्तत्राह ॥ प्रायेणेति ॥ २ ॥

[illegible]

[illegible] ॥ महीजनो मन्वादिर्यथा मृतसंजीवनौ

षधिमजानंतो वैद्या रोगनिर्हरणाय त्रिकटुकनिंबादीनि स्मरंति तथा स्वयं गुरुं गुप्तमुखब्रह्मादिनाम्ना निरेकेण

यं महाजनो निगुह्य मिममंत्रात्वाद्वादशाक्षरादिकं स्मरंतीति किंच मायया देव्यास्त्र लंमोहितमतिरयं जनः मे

धुरं यथा नवत्वेवं पुष्पितायां पुष्पस्थानीयैरर्थवादैर्मनोहरायां त्रय्यां जडीकृतात्र सन्निविष्टमतिर्यं स्मत्र

तो महत्त्वे वकर्मणि श्रद्धया युज्यमानो न चाल्पे प्रवर्तते तद्रूपते दिव्याऽस्तत्स्य लोकस्य महतिमंत्रादौ श्रद्धा अ

ल्पके कोमलाक्षरे न च श्रद्धा तस्माद्स्य ग्राहको नास्तीति नैवोक्तं यद्वा स्वाधीनः सिंहोस्तीत्येवैतावता सर्पक्षा

लादिनिवारणार्थं यथा न प्रयुज्यते तथाऽतितुच्छत्वात्पापस्य तन्निरसनाय परममंगले हरेर्नाम न स्मरंति

यद्वा नाममाहात्म्यज्ञाने सर्वे मुक्तिप्रसंगादित्येवादिकं ग्रंथविस्तरं नयानाति प्रपंच्यते इति प्रपंचवयं तु

ब्रूमः वेदार्थविचारकैर्मन्वादिभिर्वेदार्थे भगवन्नाममहिमाख्यातः एवं वक्ष्यमाणस्थाने श्रुतिवचश्च नाम्नो हि

यावती शक्तिरित्यादि तथापि ब्रह्मादशाक्षरादीनां प्रामाण्यं यथा हि योगादिकमुक्त्वा त्रोषेण सर्वोपमर्देनेना

द्वैतज्ञानमुक्तं वेदे तथाऽश्री हरिनामानि प्रायश्चित्तेषु एवं च यथाऽद्वैतेऽश्रुतिश्रद्धालुर्नियोगादिषु प्रयुक्तेषु

यियोक्तं चकाव्यासस्याध्वंदात्कासा दिप्राय श्चित्तं प्रधानं सम्यक् [illegible] र्नामोच्चारणं न तथेति तदमि मंद स्रने कजन्मार्जितपरमसुकृतसमूहसाध्य

भक्तिः तस्मात्सर्वात्मना भगवतः कीर्तनं कर्त्तव्यमिति त्वाशेन [illegible]

५८

पिनत्तदे दाषा माण्यं तथा नामोच्चारण महिम्नः अप्यालुभिः प्रायश्चित्तानि कृतेपि सुकरत्वासे भावनादीनां चात्र दैन्त

प्रायः त्यक्ति

पदे तुल्यत्वादिति तदुक्तं एवं श्रवणादिषपि ज्ञेयं ॥ उ॥ श्लो॥ एवं विमृश्य सुधियो भगवत्यनंते सर्वात्मना

विदधते खलु भावयोगं तेमेन दंडमर्हेति न यद्यमीषां स्यात्पातकं तदपि हंत्युरुगायवादः ॥ उ॥ टी॥ [illegible]

[illegible] ॥ भावयोगं भक्तियोगं अमीषां पातकं येन स्यादेव यदि स्यात्तदुरुगायस्य वादः कीर्त्तनं ॥ उ॥ श्लो॥

अथापि मे दुर्भगस्य विबुधोत्तमदर्शने भवितव्यं मंगलेन येनात्मा संप्रसीदति ॥ उ॥ टी॥ यथोक्तं वकव्यासस्य

[illegible]

[illegible] ॥ यद्यप्यहमस्मिन्जन्मनि दुर्भगः

पापीयान् तथापि मे नूनं विबुधोत्तमदर्शने तन्निमित्तं मंगलेन महत्तापूर्वेण पुण्येन भवितव्यं येन दर्शनेन आ

त्मा प्रसीदति इदानीमपि ॥ उ॥ श्लो॥ अन्यथा म्रियमाणस्य नाशुचेर्वृषलीपतेः वैकुंठनामग्रहणं जिह्वा व

क्तुमिहार्हति ॥ उ॥ टी॥ [illegible] ॥ अन्यथा पूर्वपुण्यं विना कथं नूतं वैकुंठनामग्रह

अत्रेदं ...चाहमिति

ण कीकयतेनेनेति ग्रहणं ॥ उ॥ श्लो॥ क्व चाहं कितवः पापो ब्रह्मघ्नो निरपत्रपः क्व च नारायणेत्येतद्भगवन्ना

ममंगलं ॥ उ॥ टी॥ [illegible] ॥ ब्रह्मघ्नः विप्रत्वनाशकः महता पुण्येन विना त्यंतासंभावितमे

इदानीमप्यचोत्तमदर्शने पुण्यकारणमाह ॥ अन्यथेति ॥ ५ ॥

५

(९८)

तस्मात्रान्तोमंगलत्वमेवाह यच्छृङ्गकाख्यकेन ॥ ब्रह्मैति ॥१॥ ॥ तदेवोपपादयति देवहूतिवाक्येन ॥ अहोइति ॥२॥

तदिति भावः ॥ उ ५ ॥ श्लो ॥ ब्रह्महापि त्वेहगोघ्नो मातृहा चार्थहा घवान् श्वादः पुक्कसको वापि शुद्ध्येरन् यस्य कीर्तनात् ॥ उ ६ । टी ॥ [illegible] ॥ यस्य नामग्रहणं अनेकसुकृतं मिति विवक्षायां ससाध्यमिति भावः ॥ उ ६ ॥ श्लोक ॥ अहो बत श्वपचोतो गरीयान् यज्जिह्वाग्रे वर्तते नाम तुभ्यं तेपुस्तपस्ते जुहुवुः सस्नुरार्या ब्रह्मानूचुर्नाम गृणन्ति ये ते ॥ उ ७ । टी ॥ तदेवोपपादयति [illegible] ॥ अहो बत ते त्वाश्चर्यं यस्य जिह्वाग्रे वर्तते तुभ्यं तव नाम स श्वपचोपि अतः अस्मादेव हेतोर्गरीयान् यतः यस्मात् तेनैव अतः इति वा कुत इत्यत आह यत्र ते एव तपस्ते पुः कृतवंतः जुहुवुः होमं कृतवंतः सस्नुः तीर्थेषु स्नाताः आर्याः त एव सदाचाराः ब्रह्मवेदं अनूचुः अधीतवंतः येते नामग्रहणं नी त्वथ जन्मांतरैस्तैस्तपो होमादि सर्वं कृतमिति लब्धं नामकीर्तनेन महाभाग्योदयादवगम्यते यद्वा तन्नामकीर्तनेन तपोहोमादीनां स्वतंत्रं तेषु उपपन्नमाह इति स्थूलोपसंहाराभिप्रायेण व्याख्येयं ॥ उ ७ ॥ श्लो ॥ गृहेष्वाविशतां वापि पुंसां कुशलकर्मणाम् मद्वार्तायातयामानां न बंधाय गृहा मताः ॥ उ ८ । टी ॥ तदेवं हरिकीर्तन [illegible] ॥ गृहेष्वाविशतां गृहे आरक्तानां कुशलकर्मणां अनिषिद्धव्यापाराणां परस्परं मद्वार्तया यातया तदेवं हरिकीर्तनस्य सर्वोपकारित्वमुक्त्वा इदानीं सर्वाश्रमाधिकारित्वं कैमुतिकन्यायेन भगवद्वचनेन चतुर्थश्लोकेन संगृणाति ॥ गृहेष्विति ॥८॥

९८

भक्ति
ध८

नचकेवलं स्तुतिमात्रमेतन्न किंतु सदाचारादिति एतमेव भक्तादृवचनेनाह ॥ तस्मादिति ॥१२॥
मानं गतकालानां प्रसंगहान बंधनाय नसंसाराय न वेत्ति मत्वा संमताश्च न वेत्ति नक्तिसाधनत्वादिति तथा च यदि
श्रयिनामप्यनेन सिद्धित्तदासुतरामन्येषामिति भावः ॥११॥ श्लो ॥ तस्मादहं विगतविक्लव ईश्वरस्य सर्वात्मनो म
हि गृणामि यथामनीषं नीचोजयां गुणविसर्गमनुप्रविष्टः पूयेत येन हि पुमाननुवर्णितेन ॥१२॥ टी ॥ नचकेवलं स्तु
तिमात्रमेतन्न किंतु सदाचारादिति [illegible] ॥ यस्मादेवं भगवान्कीर्तनेनैव तुष्य
ति तस्मादहं नीचोपि विगतविक्लवः गतशोकः सन् ईश्वरस्य महिमानं सर्वेषां सर्वात्मनः सर्वप्रयत्नेन स्वमनी
षानुसारेण अनुवर्णयामि अजानतोपि तत्करणे हेतुमाह येनेत्थं महिम्ना अनुवर्णितेन अजया अविद्यया गुण
विसर्गं संसारं अनुप्रविष्टः पुमान् पूयेत शुध्येत तस्मात् महिम्नोन्यस्य तथा शोधकस्याभावात् ॥१३॥ श्लो ॥ सोऽहं प्रि
यस्य सुहृदः परदेवताया लीलाकथास्तव नृसिंह विरिंचगीताः अंजस्तितर्म्यनुगृणन्गुणविप्रयुक्तो दुर्गाणि
ते पदयुगालयहंससंगः ॥१८॥ टी ॥ [illegible]
॥ सोहं तव दासः सन् हे नृसिंह तव लीलाकथा अनुगृणन् दुर्गाणि महादुःखानि अंजसा अतितितर्मि अतिसयेन त
रामि तरिष्यामीत्यर्थः अत्र हेतुः गुणैः रागादिभिः विशेषेण प्रयुक्तः सन् ततः कुतः ते पदयुगलमेवालयो ये
षां तद्भक्तानां त एव हंसाः ज्ञानिनः तैः संगो यस्य मम सोहं कथंभूतस्य तव कथाः तत्राह प्रियस्येत्यादि कृतो गीताः ते विरंच्येन गीताः ध८
॥ एवं चाविद्यया मुच्यत इत्युक्तं संप्रति तत्फलं दर्शयति प्रह्लादवाक्येन ॥ सोहमिति ॥१८॥

॥ तस्माद्धरिकीर्त्तनपरा एव धन्या इत्याह [illegible] ॥ ये ता

एवं भगवतः कीर्त्तनं निरपेक्षं श्रेयःसाधनमित्युक्तं इदानीं कर्मणि वैगुण्यपरिहारसमर्थमपीत्याह [illegible] ॥ मंत्रतः इति तेर॥

त्संप्रदायप्रवृत्ताः दासेषु प्रवृत्तस्य मम भगवदनुग्रहेण सत्संगतो वीतरागतया भगवद्गुणानुवर्णने ततश्च न कुः स्वादि

संभवः स्यादिति वाक्यार्थः ॥ ६७ ॥ श्लो ॥ मंत्रतस्तंत्रतश्छिद्रं देशकालार्हवस्तुतः । सर्वं करोति निश्छिद्रं नामसंकीर्त्तनं

तव ॥ ६७ ॥ टी ॥ [illegible]

[illegible] ॥ मंत्रतः स्वरादिभ्रंशात् तंत्रतः व्युत्क्रमादिना देशतः कालतश्च अर्हतः सत्पात्रतः वस्तुतश्च द

क्षिणादिना यच्छिद्रं न्यूनं तत्सर्वं तव नाम्नोनुकीर्त्तनमात्रमेव निश्छिद्रं करोति ॥ ६७ ॥ श्लो ॥ या दोहनेवहननेमथ

नोपलेपप्रेंखोलनार्भरुदितोक्षणमार्जनादौ गायंति चैनमनुरक्तधियोश्रुकंठ्यो धन्या व्रजस्त्रिय उरुक्रमचित्त

यानाः ॥ ६८ ॥ टी ॥ [illegible] ॥ या दोहनादिषु एनं

श्रीकृष्णं गायंति ताः व्रजस्त्रियो धन्याः अवहनने धान्यादेः कंडने प्रेंखोलने दोलान्दोलने उक्षणे सेचने कथंभूताः

उरुक्रमे चित्तेनैव याने सर्वविषयप्राप्तिर्यासां ताः यागांतरे चिंतयाना उरुक्रमं चिंतयंत्य इत्यर्थः कुतः अनुर

क्तधियः अत एव अश्रुकंठ्य इति ॥ ६८ ॥ श्लो ॥ कंठत्सहेनं स्यत्कुसुमम्लोक सर्विदं अनिच्छतोपियस्य श्री रंगा

न्नच्यवते न कंचित् ॥ ६९ ॥ टी ॥ [illegible] ॥ सर्विदं परस्परवार्त्तीकश्च आत्महिताथीत्यक्तुं न कंतुं उ

त्सहेत यस्य उत्तमश्लोकस्य निजलाभपूर्णकामात्मा मनिच्छतोपि कचित्स्वनक्तं वरदानसमये पितथा च भगवल्ली

यत एवं ततश्चाह [illegible] ॥ कंठत्सह इति ते र॥

भक्ति
५०

अत एव विवेकिनः कीर्त्तनमेव कुर्वंति दशमे उद्धववचनेनाह ॥ गायंतीति ॥ ५ ॥
कीर्त्तनविमुखं लक्ष्मीर्नानुष्टकान्त्येचेति भावः ॥ ६६ ॥ श्लो ॥ गायंति ते विशदकर्माणि गृहेषु देव्यो राज्ञां स्वशत्रुवधमा
त्मविमोक्षणं च गोप्यश्च कुंजरपतेर्जनकात्मजायाः पित्रोश्च लब्धशरणाः मुनयो वयं च ॥ ६६ ॥ टी ॥ अत एव
[illegible] ॥ जरासंधहतानां राज्ञां देव्यः पत्न्यः ते विश
दकर्माणि स्वगृहेषु बाललालनादौ गायंति । किं तत्कर्म स्वशत्रोर्जरासंधस्य वधं आत्मनां पतीनां विमोक्षणं च व
त्समारौदीः श्रीकृष्णः जरासंधं निहत्य तव पितरं मोचयिता नान्यकामान् रायिष्यतीति अत्र दृष्टांतः गोप्यश्च त्वा
दियथा गोप्यः शंखचूडवधं निहत्य तव पितरं मोचयिता तत्कान्तैनैनमात्मोक्षं च गायंति अत्र तारांतरं गते च कुं
जरपतेः नक्रान्मोक्षणं जनकात्मजायाश्च रावणात् अत्रैव च पित्रोश्च कंसगृहान्मोक्षणं सनकादीनां च वधं च मु
नयः सनकादयो वयं च नारदादयः अन्येपि लब्धशरणाः भक्ताः ॥ ६६ ॥ श्लो ॥ जिह्वां लब्ध्वापि यो विष्णुं की
र्त्तनीयं न कीर्त्तयेत् । लब्ध्वापि मोक्षनिःश्रेणीं स नारोहति दुर्मतिः ॥ ६७ ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ जिह्वां लब्ध्वापि स्वाधीनजिह्वोपि स मोक्षनिःश्रेणीं मोक्षारोहणे सोपानं ल
ब्ध्वापि नारोहतीति दुर्मतीति अत्र मोक्षनिःश्रेणी जिह्वया दृष्टांतः आरोहणं कीर्त्तनस्य ॥ ६७ ॥ श्लो ॥ गोदुग्ध
दोहामसतीं च भार्यां देहं पराधीनमसत्प्रजां च वित्तं त्वतीर्थीकृतमंग वाचं हीनां मया रक्षति दुःखदुःखी ॥

॥ एवमन्वयं निरूप्य व्यतिरेके निंदामाह सप्तमे नारदवाक्येन ॥ जिह्वेति ॥ ५ ॥
॥ कथं दुर्मतिः कीर्त्तनविमुखत्वेन वृथा वाग्व्ययदुःखित्वादिति एकादशे भगवद्वचनेनाह ॥ गामिति ॥ २ ॥

५०

यतेन्नागवद्धीनत्वंविद्दणोतितद्वचनेनायस्यामितित्रे ४ ॥

॥ ६६ ॥ टी ॥ [illegible] ॥

ऽस्मातदुतिदोहः पयदुग्धोदोहः नोत्मदोह्यो स्तिपस्पास्तंात्र्यर्थंशून्यं असतीनार्योकामस्त्यांदेहेपराधीनेप्र
तिकूलंडःखहेतुंअसत्स्त्रजां दृष्टादृष्टफलशून्यंपुत्रं अनीर्थौ हन्तेआगतेविपाते अदत्तेविनेऽः कीर्त्तिकरितापाद
कं अगेहे ननुवडःखानांतरेऽःखमेवयस्य संसरन्तितथामयाहीनोवाचमित्यर्थः ॥ ६६ ॥ श्लो ॥ यस्यां न मे पावन
मंगकर्म स्थित्युद्भवप्राणनिरोधमस्य लीलावतारेक्षितजन्म वा स्यात् वंध्यां गिरं तां बिभृयान्न धीरः ॥ ६७ ॥
टी ॥ [illegible] ॥ जगतः शोधकं च चरितेन स्यात् किं तत् अस्य विश्वस्य स्थि
त्यादि स्वरूपेन हेतुरित्यर्थः लीलाकं मोक्षुहुक्षित जगतः प्रेमास्पदे श्रीकृष्णरामादिवाजन्म वा स्यात् तां निःफ
लां गिरं धीरो धीमान् न धारयेत् दुःखमात्रहेतुत्वादिति ॥ ६७ ॥ श्लो ॥ कलिं सभाजयंत्यार्या गुणज्ञाः सारभागिनः
कीर्त्तनेनैव कृष्णस्य सर्वस्वार्थोभिलभ्यते ॥ ६८ ॥ टी ॥ [illegible] कलियुगे कीर्त्तनेऽ
[illegible] ॥ कलिं कलियुगे सभाजयंति प्रशंसंति कलेर्गु
णज्ञानेति यते सारभागिनः सारभागं सारांशं गृह्णंतीति सारभागिनः यतः यत्रयुगे श्रीकृष्णस्य कीर्त्तनेनैव अत्र एव सभाजयं
तीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ श्लो ॥ नह्यतः परमो लाभो देहिनां भ्राम्यतामिह यतो विंदेत परमां शांतिं नश्यति संसृतिः

॥ एवमकीर्त्तने निंदामुक्त्वा विशेषेण कलियुगे कीर्त्तनं प्रशस्तमित्याह ॥ एकादशेजनकं प्रतिकरभाजनवचनेनद्वाभ्यां ॥ कलिमिति ॥
॥ अत्रकैमुतिकन्यायेन स्वार्थलाभं स्पष्टयति ॥ नहीति ॥ ९ ॥

भक्ति
५१

॥एवं च कीर्त्तने परप्रेरणमपि स्वकीर्त्तनतुल्यमित्याह ॥ श्रकवाक्येन ॥ तेइति ३५=
॥किंच ऽस्यापि कलेः कृतादिषु ध्यानादीनां फलानि हरिकीर्त्तनेनैव दत्तः सभाजनं युक्तमेवेत्याह ॥ श्रकवाक्यद्वयं ॥ कलेरित्य
॥४६॥टी॥ [illegible] ॥ अतं कीर्त्तनात् अन्यः परमो उत्कृष्टो लाभः अर्थश्च
यतो विंदे
नास्ति न परमां शांतिं स्वार्थो वा यस्य इह संसारे भ्राम्यतां इह साधनोपायविचारेण वा भ्राम्यतां अनिश्चयवतां यतः
कीर्त्तनात् परमां शांतिं मोक्षं । यदि चैवं तदा धर्म्मादिकं कीर्त्तनेनैव प्राप्यत इति किमुत वक्तव्यं अथानेरुजार्थ
आर्कैराचरणेन वर्त्तस्य मानेदस्त्रदः स्वार्थोत्तरहेतुश्चेति परमो लाभ एव तस्मात् कलेः प्रशंसा युक्तैवेति ॥४७॥
श्लो॥ तेभ्रनागपामनुषेषु कृतार्थोन्नपनिश्चितं स्मरंति स्मारयंतेन्ये हरेर्नाम कलौ युगे ॥५०॥टी॥ एवं च कीर्त्त
[illegible] ॥ नन्पपरीक्षितं स्मारयंति परान् ॥५०॥श्लो॥ कले
र्दोषनिधे राजन्नस्ति ह्येको महान् गुणः कीर्त्तनादेव कलस्य मुक्तबंधः परं व्रजेत् ॥५१॥टी॥ किंच ऽस्यापि
[illegible] ॥ दोषनिधेर्दो
षवकुलस्य ॥५१॥श्लो॥ कृते यद् ध्यायतो विष्णुं त्रेतायां यजतो मखैः द्वापरे परिचर्यायां कलौ तद्धरिकीर्त्तनात् ॥५२॥टी॥
हरि
एतत्सर्वं कीर्त्तनादेव कलौ भवतीत्यर्थः ॥५२॥श्लो॥ विष्णोर्नु वीर्यगणनां कतमोऽर्हतीह यः पार्थिवान्यपि कवि
र्विममे रजांसि । चस्कंभ यः स्वरहसास्खलता त्रिपृष्ठं यस्मात् त्रिसाम्यसदनादुरुकंपयानं ॥५३॥टी॥ ननु तर्हि के
[illegible] विष्णोरिति ॥
५१
ननु तर्हि के ते गुणा इत्यत आह ये कीर्त्तनीयाः ऽत्यपेक्षायामानंत्यान्नियमो ऽशक्य इत्याह पूर्ववाक्येन द्वितीयेनार्द्धश्लोकेन ॥ विष्णोरिति ३२=

(१०२)

॥एतदेव ब्रह्मवाक्येन प्रपंचयति। नांतमितित्रेप॥

थिव्याः परिमाणूनपि यो विममे गणितवान्। तादृशोऽपि कोनु विष्णोर्वीर्यगणनां कर्तुमर्हति कथं च तस्य यो विष्णु
स्त्रिविष्टपं सत्यलोकं च स्कंभेन धृतवान्। किमिति च स्कंभनं यस्मात्त्रैविक्रमे अस्खलता प्रतिघातशून्येन स्वरंहसा
स्वपादवेगेन त्रिसाम्यरूपे सदनमधिष्ठाने प्रधाने तस्मादारभ्य उरु अधिकं कंपयानं कंपमानं कंपेन यानं यस्ये
ति वा अतः कारणात्स्कंभनं आत्रिपृष्ठमिति छेदो वा सत्यलोकमभिव्याप्य यः सर्वं धृतवानित्यर्थः। यस्यैवावमना
वतारस्यैको गुणः तस्यानंतावतारस्य गुणान्ब्रह्मादिभिरप्यसंख्येया इति। ॥पद्यं॥ श्लो॥ नांतं विदाम्यहममी मुन
योऽग्रजास्ते मायाबलस्य पुरुषस्य कुतोऽपरे ये। गायन्गुणान्दशशतानन आदिदेवः शेषोऽधुनापि समवस्यति
नास्य पारं॥४१॥ टी॥ [illegible] नांतमिति॥ तेन तव अग्रजाः सनकादयः पुरुषस्य यन्मायाब
लं तस्यांतं न विदामि न वेद्मि दशशताननानि यस्य सोऽपि द्विसहस्रजिह्वोऽपि यस्य गुणान् गायन् पारं अंतं
न समवस्यति न प्राप्नोति न च प्राप्स्यत्यपीति भावः॥ पद्यं॥ श्लो॥ यो वा अनंतस्य गुणाननंतान् अनुक्रमिष्यन् स
तु बालबुद्धिः रजांसि भूमेर्गणयेत्कथंचित्कालेन नैवाखिलशक्तिधाम्नः॥४२॥ टी॥ [illegible]
[illegible] ॥ अनुक्रमिष्यन् गणयितुमिच्छति स तु बालानामि
व बुद्धिर्यस्य स मंदमतिः कालेन महता कोऽपि महामतिः भूमेः रजांसि गणयेदपि अखिलसकलधाम्नः सर्वशक्त्या
तस्माद्भगवद्गुणादिपरिच्छेदजिज्ञासापि न कर्तव्येत्याशयेनाह। ननकं प्रतिकर्मलवाकं॥ योवा इति॥४२॥

भ॰क्ति॰ ५२

किंच अन्यविषया अपि वाचः भगवन्नामादिविमिश्रिता अव्यवहिता अपि पवित्राः धर्माः अन्यथा तु ही नाऽऽह ॥ दशमेश्वरवाक्येन ॥ यस्येति टे२ः

तस्मात्कीर्तनमेव परमा भक्तिरिति प्रकरणार्थमुपसंहरति ॥ एकवाक्येन ॥ इत्थमिति ॥४८॥

अयस्य भगवतो गुणानां स्कन्धेनैव गमनायेन गुणादीनामनन्तत्वात् तस्मात्स्वमत्यनुसारेण कीर्त्यते न तदङ्के ॥ श्रव॰

द्वावाक्येन ॥ यथामनीषमिति भावः ॥५५॥ श्लो ॥ यस्याखिलामीवहभिः सुमङ्गलैर्वाचो विमिश्रा गुणकर्म

कर्मभिः प्राणन्ति शुम्भन्ति पुनन्ति वै जगत् यास्तद्विरक्ताः शवशोभना मताः ॥५६॥ टी ॥ किंच अन्यविष

[illegible] दिविमिश्रा [illegible] अपि पवित्राः अन्यथा [illegible]

[illegible] ॥ अखिलानि अखिलस्य वा अमीवानि पापानि घ्नन्तीति अखिलामीवहानि तैर्यस्य भगव

तो गुणादिभिर्विमिश्रा युक्ता वाचो जगत्प्राणन्ति जीवयन्ति शुम्भन्ति शोभयन्ति पुनः कथंभूतैर्गुणादिभिः

सुमङ्गलैः शोभनानि मङ्गलानि येभ्यस्तैः व्यतिरेकमाह याइति तैर्गुणादिभिर्विरक्ता रहितास्तु स्वलङ्कृ

ता अपि वस्त्राद्यलंकृतशववच्छोभनैर्नामनताः साधुभिर्मताः ताः त्याज्या अतो मनुपास्या इति भावः ॥५६॥ श्लो ॥ इत्थं

हरेर्भगवतो रुचिरावतारवीर्याणि बालचरितानि च शन्तमानि अन्यत्र चेह च श्रुतानि गृणन्मनुष्यो भ

क्तिं परां परमहंसगतौ लभेत ॥५७॥ टीका ॥ रुचिरैः ० ॥ इति श्रीमत्पुरुषोत्तमचरणारविन्दकृपामकरन्दबिन्दुप्रोन्मीलितविवे

कतैरभुक्तपरमहंसविष्णुपुरीप्रथितायां श्रीभागवतामृताञ्जलिश्रीभगवद्भक्तिरत्नावल्यां पञ्चमं

विरचनं ॥५॥ [illegible] ५२

रुचिरैः मनोहरैः रुलाद्यवतारैः कृतानि वीर्याणि बालचरितानि बाललीलाः शन्तमा परममङ्गलानि अन्यत्र विष्णुपुराणादौ इह श्रीभागवते

श्रुतानि विश्रुतानि प्रसिद्धानि परमहंसगतौ कृष्णे भक्तिं लभेत कीर्तनपरस्य सर्वा भक्तिः सिद्ध्येदिति भावः ॥५७॥ टे२ ॥

इति श्री०

पुनंति विजे ... टे८

१॥ अहो यूयं स्म पूर्णार्था भवंत्यो लोकपूजिताः॥ वासुदेवे भगवति यासामित्यर्पितं मनः॥१॥ टी० ३६॥ एतदेव भगवद्वचनेन स्पष्टयति॥ एतावा-
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] अथ स्म-
रणे निरूपयितुं विरचनमारभते तत्र भगवत्स्मरणशीलाः कृतार्था इति। दशमे कृष्णवचनेन॥ अ-
हो इत्यादि॥ यूयमेव कृतार्थाः भवंत्यः अत एव लोके पूजिताः पूज्या हि इत्यर्थः इति सर्वात्मना अस्मिन्नेव कृष्णे यासां साध्वीनां
भगवति मनो निवेशितं तस्येति योगादिफलमेव भवतीभिः प्राप्तमिति भावः॥१॥ श्लो॥ एतावाननुयोगः आदिष्टो
मच्छिष्यैः सनकादिभिः सर्वतो मन आकृष्य मय्यद्धावेश्यते यथा॥२॥ टी॥ [illegible] एता-
वानिति॥ यथा आवन्मयि मनः आविश्यते एतावाननु एतत्पर्यंतं सर्वतः अन्यस्मात् अन्यचिंतां हित्वेत्यर्थः॥ [illegible]
सकृन्मनः कृष्णपदारविंदयोर्निवेशितं तद्गुणरागि यैरिह न ते यमं पाशभृतश्च तद्भटान्स्वप्नेपि पश्यंति हि चीर्ण-
निष्कृताः॥३॥ टी॥ [illegible] सकृदिति॥ यैः सकृदपि किं पुनः सदा कृष्ण-
पदारविंदयोरपि किं पुनः सर्वांगे निवेशितं बलादपि किं पुनः स्वतो विष्टं तद्गुणरागि किं पुनस्तद्गुणज्ञं तद्गुणरा-
एतत्फलं कैमुतिकन्यायेनाह॥ षष्ठस्कंधस्थेन॥ सकृदिति ३६॥

१०५

भक्ति ॥ तितस्माद्भगवत्स्मरणात्परो लाभो नास्तीत्याह ॥ दितीय श्रुकवाक्येन ॥ एतावानिति ॥३६॥ ॥ एवं फलं तराण्यपि ॥ वृद्धवाक्येनाह ॥ न भारतीति ॥३२॥

५३

मिच तत्रापि इह यत्र कुत्रापि ध्यातः किं पुनस्तीर्थे पुनः केऽपि यमेन पश्यंति किं पुनर्यथोम्नायात्तनाः तत्र तानुक्त्वान
पि किं पुनस्तदाकर्षणादिकृः स्वं स्वप्नेपि किं पुनः परमार्थतः नावनेवचीर्णानिः कृताः कृतप्रायश्चित्ताः ॥ श्लो ॥
न भारती मेंग मृषोपलक्षते न वै क्वचिन्मे मनसो मृषा गतिः न मे हृषीकाणि पतंत्यसत्पथे यन्मे हृदौत्कंठ्यवता धृतो ह
रिः ॥३॥ टी ॥ [illegible] न भारतीति ॥ यत्तु यस्मात् प्रेमया औत्कंठ्यवता तेन युक्तेन [illegible]
केन हृदा हरिर्धृतः ध्यातः अंग हे नारद अतः मे वाङ्मनेंद्रियाणां त्रयः सत्यार्थाः न तु मृषा भावेनेत्यर्थः ॥ श्लो ॥
एतावान्सांख्ययोगाभ्यां स्वधर्मपरिनिष्ठया जन्मलाभः परः पुंसामंते नारायणस्मृतिः ॥४॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ एतावानेव जन्मनो लाभः फलं तमाह नारायणस्य
स्मृतिरिति सांख्यादिभिः साध्यत इति तेषां साक्षात्प्रेण लाभत्वं वारयति सांख्यं आत्मानात्मविवेकः योगोष्टां
गः अंते तु नारायणस्मृतिः परो लाभः न तत्र हि भावकं कुरुत इत्यर्थः ॥ पूर्णो ॥ तस्मात्सर्वात्मना राजन्हृ
[illegible]दिस्थं कुरु केशवं म्रियमाणो ह्यवहितस्ततो यासि परां गतिं ॥५॥ म्रियमाणो पश्चिमे ध्येयो भगवान्परमेश्वरः आत्मभाव
यत्यं [illegible] ॥ इतीये हृदिस्थं कुरु चिंतयं सूक्ष्मवहितः सावधानः सन् ततः चिंतनात् परां गतिं भगवत्प्राचं

दर्शी ॥ नः ॥७॥३६॥

[illegible] समस्तं रूपसाधारण्य ५३
॥ एतदेव श्रुकवाक्येन स्पष्टयति द्वाभ्यां ॥ तस्मादित्यादि ॥३७॥

186

ननु ज्ञानहेतुः सत्वशुद्धिः विद्यादिसाध्यात्राह ॥ विद्यातपेति ॥ ६ ॥
ननु ज्ञानं विना स्मरणमात्रेण कथं भगवत्प्राप्तिः स्यात् ज्ञानस्यैतदधीनत्वादित्याह ॥ अविस्मृतिरिति ॥ २ ॥

म्रियमाणैः कैरपि अभिध्येयः अभिध्यातः आत्मभावं नयति ध्यातारं यद्वा अभिध्येयो भवति यतः स आत्मभावं नयतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ श्लो ॥ अविस्मृतिः कृष्णपदारविंदयोः क्षिणोत्यभद्राणि च शं तनोति सत्वस्य शुद्धिं परमात्मभक्तिं ज्ञानं च विज्ञानविरागयुक्तं ॥ ८ ॥ टी ॥ [illegible] ॥ अविस्मृतिः स्मरणं अभद्राणि पापानि क्षिणोति नाशयति शं कल्याणं तनोति सत्वस्य अंतःकरणस्य शुद्धिं परमात्मनि भक्तिं प्रेमलक्षणां भक्तिं ज्ञानं शास्त्रीयं विज्ञानेन अनुभवेन विरागेण विषयत्यागेन च युक्तं तनोति च ॥ ८ ॥ श्लो ॥ विद्यातपःप्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषेकव्रतदानजाप्यैः नात्यंतशुद्धिं लभतेंतरात्मा यथा हृदिस्थे भगवत्यनंते ॥ ९ ॥ टी ॥ ननु ज्ञानहेतु [illegible] साध्यं तत्राह ॥ विद्या उपासना अन्यदेवानां तपः स्वधर्माचरणं प्राणनिरोधः प्राणायामः मैत्री भूतेषु इति निरंतरात्मनः शुद्धिं न लभते न त्यात्यंतिकीं यथा हृदिस्थे भगवति सवासनं मनः हरिस्मरणेनैव शुद्ध्यतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ श्लो ॥ पुंसां कलिकृतान्दोषान्द्रव्यदेशात्मसंभवान् सर्वान्हरति चित्तस्थो भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ १० ॥ टी ॥ [illegible] पुंसामिति ॥ अत्र कलिग्रहणं विशेषाभिप्रायेण द्रव्यं हि [illegible] दि आत्मा मनः द्रव्यादिभिः संभवो येषां दोषाणां तान् चित्तस्थः चित्ते स्फुरितः इत्यर्थः ॥ १० ॥ श्लो ॥ यथा हेम्नि स्थितो वह्निर्दुर्वर्णं हंति धातुजं एवमात्मगतो विष्णुर्योगिनामशुभाशयं ॥ ११ ॥

॥ एतत् दृष्टांतेन द्रढयति ॥ यथेति ॥ १ ॥ हिरण्यादि २ ॥ एतदेव स्पष्टयति ॥ परीक्षितं प्रति शुकवाक्यं द्वाभ्यां ॥ पुंसामि

107

नेकि
५४

॥ किंच यथा कथंचिद्भगवत्स्मरणमात्रेण पुरुषार्थहेतुरिति [illegible]वचनेनाह ॥ मन्य इति ॥२॥

टी॥ [illegible] ॥ धातुजेतान्त्रादिसंश्लेषजातं हेम्नो दुर्वर्णमालिन्यं तत्रस्थितो वह्निरेव हरति नतु
तोयादि एवं योगिनामपि विष्णुरेव न योगादिकमित्यर्थः तस्मात्साधूक्तं विद्यातपःप्राण इति भावः ॥११॥ श्लो॥ म
न्येऽसुरान् भागवतांस्त्र्यधीशे संरंभमार्गाभिनिविष्टचित्तान् ये संयुगेऽचक्षत तार्क्ष्यपुत्रमंसे सुनाभायुधमापतंतं
॥१२॥ टी॥ [illegible] ॥ संरंभः क्रोधद्वेषौ
तेन मार्गेण भगवत्यभिनिविष्टं चित्तं येषां तानसुरानपि भागवतान्मन्ये अत्र हेतुः ये संयुगे संग्रामे तार्क्ष्यः क
श्यपः तस्य पुत्रं गरुडं अंसे स्कंधे सुनाभायुधश्चक्रायुधः हरिर्यस्य तं अचक्षत अपश्यन् तस्मात्तेष्वप्यनुग्रहो युक्त
एवेत्यर्थः ॥१२॥ श्लो॥ भजंत्यथ त्वामत एव साधवो व्युदस्तमायागुणविभ्रमोदयं भवत्पदानुस्मरणादृते सतां
निमित्तमन्यद्भगवन्न विद्महे ॥१३॥ टी॥ [illegible] ॥ भजंति स्मरंतीत्यर्थः व्युदस्तः
मायया गुणानां विभ्रमोदयो येन तं त्वां अत एव कुतं अन्यत्तु निमित्तं श्रेयो(मार्ग)हेतुं न विद्महे वयं नास्त्येवेत्यर्थः ॥१३॥
श्लो॥ भूयादघोनि भ[illegible]वद्भिरकारि दंडो यो नौ हरेत सुरहेलनमप्यशेषं मा वोऽनुतापकलया भगवत्स्मृतिघ्नो
मोहो भवेदिह तु नौ व्रजतोरधोधः ॥१४॥ टी॥ [illegible]
[illegible] ॥ अघोनि अश्रद्धवति यत्र चित्तो दंडः स एव न[illegible] वद्भिः सनकादिभिरकारि ना ५

॥ एवं फलितमाह [illegible]वाक्येनाह ॥ भजंतीति ॥६॥
॥ यतः भगवत्स्मरणशीलस्य स्वकर्मजोऽनर्थोपि नोपतापयति ॥ जयविजयवाक्येनाह [illegible]तीये ॥ भूयादिति ॥३॥

109

॥ननु तथापि संसरणदुःखं स्यादेवेत्याह [illegible]केन॥ व्याख्याइति ३५=
॥एतदेव स्पष्टयति द्वाभ्यां राजवाक्येन॥ तत्रेति ३=

त्र न वृत्तामपराधः कश्चित् अतो मौ नौ आवयोः न्यायान्वयः अशेषमपि सुरहेलनं ईश्वराज्ञातिक्रमरूपं पापं दूरे इति किं
तु युष्माकं यः कृपानिमित्तो नुतापस्तस्य लेशो न अधोधो मूढयोनिव्रजतोरपि नौ आवयोः भगवत्स्मृतिध्वंसको मो
होमा भवेत् किंतु मोहोपि स्मृतिमेव प्रवहतामिति प्रार्थना॥१४॥श्लो॥ तं चनः समादिश्योपायं येन नौ चरणाब्जयोः
स्मृतिर्यथा न विरमेदपि संसरतामिह॥१५॥टी॥ [illegible]॥ येनोपायेन यथा
यथावत् नौ चरणाब्जयोः स्मृतिर्नैव विरमेत् किंतु सदा भवेदित्यर्थः॥१५॥श्लो॥ शय्यासनाटनालापक्रीडास्नाना
न्नादिषु न विङः संतमात्मानं दहन्मयः कृष्णचेतसः॥१६॥टी॥ [illegible]
[illegible]॥ शय्यादिषु कृष्णचेतसोऽहन्मयः संतमपि आत्मानं देहेंद्रियादीन् [illegible] न विङः नेङः स्वं न विङ
रित्यक्रिवाच्यमित्यर्थः॥१६॥श्लो॥ अकिंचनस्य दांतस्य शांतस्य समचेतसः मया संतुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दि
शः॥१७॥टी॥ [illegible]॥ अकिंचनस्य निःपरिग्रहस्य मया स्मर्यमाणेनैव संतु
ष्टं मनो यस्य एवमानंदसमुद्रमग्नस्य कुतो दुःखानुस्मरणं॥१७॥श्लो॥ न पारमेष्ठ्यं न महेंद्रधिष्ण्यं न सार्वभौमं
न रसाधिपत्यं न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा मय्यर्पितात्मेच्छति मद्विनान्यत्॥१८॥टी॥ [illegible]
[illegible]॥ रसाधिपत्यं पातालादिस्वाम्यं अपुनर्भवं मोक्षमपि मद्विना मां हित्वा अन्यन्नेच्छति अहमेव तस्य प्रे

॥अत्र भगवद्वचनेन हेतुमाह॥ अकिंचनस्येति ३५= ॥तत्परिपूर्णतामेवाह॥ न पारमेष्ठ्यमिति ३=

भक्ति
५५

॥अत्र च श्रीहरिस्मरणमहिमन्यसंभावना नास्तीति कैमुतिकन्यायेनाह। वसुदेवं प्रति नारदवाक्यं। वैरेणयमितित्रेउ॥

॥एवं च विषयसुखं मत्स्मरणसुखात्रिकृष्टमिति किंवाच्यमित्याह। मयीति त्रे १॥

ष्टः तथा च मत्स्मरणेनैव सः कृतार्थ इत्यर्थः ॥१८॥ श्लो॥ मय्यर्पितात्मनः सभ्य निरपेक्षस्य सर्वतः मयात्म-
नासुखं यत्तत्कुतः स्याद्विषयात्मनां ॥१४॥ टी॥ [illegible] मिति किं वाच्यमि-
[illegible] ॥सभ्य हे उद्धव मया परमानंदरूपेण आत्मा स्वरूपेण स्फुरता ॥१९॥ श्लो॥ वैरेण यं नृपतयः
शिशुपालपौंड्रशाल्वादयो गतिविलासविलोकनाद्यैः ध्यायंत आकृतधियः शयनासनादौ तत्साम्य-
मापुरनुरक्तधियां पुनः किं ॥१९॥ टीका॥ [illegible]
[illegible] वैरेणापि शिशुपालादयो नृपतयः शयनासनादौ स्थिताः विलासाद्यैः प्रकारैर्ध्यायंतः आकृतधियः
तत्र मग्नमनसः संतः तस्य भगवतः साम्यं तुल्यत्वमैक्यं वा आपुः यद्येवं तदानुरक्तधियां तत्साम्यं प्राप्ति-
र्भवतीति किं वाच्यं ॥२०॥ श्लो॥ निभृतमरुन्मनोक्षदृढयोगयुजो हृदि यन्मुनय उपासते तदरयोपि ययुः
स्मरणात् स्त्रियं उरगेंद्रभोगभुजदंडविषक्तधियो वयमपि ते समाः समदृशोंघ्रिसरोजसुधाः ॥२०॥ टी॥
[illegible] ॥मरुत्प्राणः मनश्च अक्षाणि इंद्रियाणि च निभृ-
तानि संयमितानि यैः ते च ते दृढयोगयुजेतीति दृढयोगयुजश्च ते तथाभूता मुनयो हृदि यत्तत्त्वमुपासते
तदरयोपि तत्स्मरणात् ययुः प्रापुः स्त्रियोपि कामतः उरगेंद्रभोगतुल्यभुजदंडविषक्तधियः अहीन्द्रदेहसदृ

॥अत्राप्यसंभावनां परिहरति ॥दशमे वेदवाक्येन॥ निभृतेति त्रे ५॥

५

110

॥ननु वैरिणां वैरिकृते पापे विद्यमाने कथं भगवद्भावप्राप्तिः स्मरणमहिम्नैवेत्याह ॥ दशमेन ॥ वाक्येन ॥ एतद्वृत्तिनेध=

ऽग्यो भुजदंडयोर्विबद्धक्रोधीयो सांताः परिच्छिन्नदृष्टयः सममपरिच्छिन्नेत्तापरूपत्वोवयं अत्यभिमानिन्यो

देवतास्त्वपि ते समाः कृतौः विषयतया अंघ्रिसरोजसुधाः अंघ्रिसरोजौ सुष्ठु दधत्यधारयंत्यः ताः अयंना

वः दृत्यं नूनं तत्त्वस्मरणानुभावः ये योगिनस्त्वां हृद्यावलंबनेनोपासते यांश्च वयं त्वां सममेपत्रपामः या

श्च स्त्रियः कामतः परिच्छिन्नं ध्यायंति ये च द्वेषेण सर्वानपि तान्त्वामेव प्रापयंतीति ॥२१॥श्लो॥ एनः पूर्वे

कृतं येन तद्राजानः कृष्णवैरिणः जडस्तेनेन तदात्मानः कीटः पेशस्कृतो यथा ॥२२॥टी॥ ननु वैरिणां पापवैरि

[illegible] ॥ यत्तत्त्वं पुनः

कृते पापं विना [illegible]

पापं पुरादानीं कृतं पूर्वं कृतं च तत्सर्वं वैरेणापि तदात्मानः कृष्णचेतसो जडाः तत्स्वरूपं चापुः अत्र दृष्टांतः यथा की

टः पूर्वं स्वरूपं विहाय पेशस्कृतो भ्रमरविशेषस्य ध्यानेन तद्रूपतां याति ॥२२॥श्लो॥ विषयान्ध्यायतश्चित्तं विषयेषु

विषज्जते मामनुस्मरतश्चित्तं मय्येव प्रविलीयते ॥२३॥टी॥ [illegible]

[illegible] ॥ विषज्जते विषयाकारं भवति मय्येव प्रविलीयते मदाकारं भवति प्रकृष्टेन ध्यानान्मत्स्वरूपं प्राप्नोती

तिदर्शितं तस्मात्साधूक्तं सर्वतः स्मरणसुखकारीयः स्मृतमात्रेकृतार्थमिति ॥२४॥श्लो॥ दृष्टं तवांघ्रियुगलं जन

तापवर्गब्रह्मादिनिर्दिष्टं दिविचिंत्यमगाधबोधैः संसारकूपपतितोत्तरणावलंबं ध्यायंश्चराम्यनुगृहाण यथास्मृ

॥योयत्स्मरेत्स तद्रूपो भवतीति भगवद्वचनमाह ॥ विषयानिति ३५= दृष्टमिति ३८=

अत एव कृतार्थे नापि भगवत्स्मरणं प्रार्थ्यत इति ॥ नारदवचनेनाह दृष्टमिति

112

भक्ति
५६

॥एवंप्रकरणार्थं [illegible] ॥ तस्मादिति ३७ ॥
॥ एवं च विषयपरित्यागात्कर्मैरपि स्मरणेन त्याज्यमिति ॥ गोपीवाक्येन ॥ ३ ॥ आकूरितिद्वय ॥
तिः स्यात् ॥ २४ ॥ टी ॥ [illegible] ॥ भक्तजनता
यां अपवर्गरूपं किंच अतिदुर्लभैर्यावत्समाधिमिर्योगेश्वरैरपि हृदि विचिंत्यं किंच संसारकूपे पतितानां उत्तरणाय
उद्धरणाय च अवलंबं आश्रयं एवं भूतं तव अंघ्रियुगलं मया दृष्टं अतः हत कैः सित तथापि तेस्मृतिः यथा स्यात्तथा अ
नुग्रहाण तनस्तदेव ध्यायन्नेव चरामीति ॥ २४ ॥ श्लो ॥ आकुस्येनेन लिनना भपदारविंदं योगेश्वरैर्हृदि विचिंत्यमगा
धबोधैः संसारकूपपतितोत्तरणावलंबं गेहं जुषामपि मनस्युदियात्सदा नः ॥ २५ ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ हेनलिननाभ ते पदारविंदं गेहं जुषां गृहसेविनीनाम
पिनोस्माकं मनसि सदा उदियात् आविर्भवेत् स्वप्नेपि तत्स्मृतिविच्छेदो मा भूदिति भावः ॥ २५ ॥ श्लो ॥ तस्मादस
दभिध्यानं यथा स्वप्नमनोरथं हित्वा मयि समाधत्स्व मनो मद्भावभावितं ॥ २६ ॥ टी ॥ यस्मात् अन्यत् साधनं तत्फलं
च स्वप्नमनोरथवत् असदभिध्यानमात्रं तस्मात्त्तद्विहाय मय्येव मनः समाहितं कुरु मद्भावितं मद्भावेन भ
जनेनैव शोधितं वा तैनैव सर्वोनर्थनिवृत्तिः प[illegible] ॥ २६ ॥ इति श्री [illegible]
[illegible]
[illegible] मारभते ॥ ५

११७

तत्पादसेवनेनामपरिचर्यादिरतिमादौ तत्रसर्वेपिकारकं [illegible] ॥ देवः

ति [illegible] ॥ न जन्मुकुंदचरणंसस्तिमान्स्याद् [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] यतिपंचभेल [illegible]

[illegible] ॥ ३ श्लो ॥ मत्वाप्तयैजैत्रसुरादयः प्रभोतत्पं तत्रयत्नपरेंद्रियेधियः इतिभवत्पादपरायणान्त्र

मांविंदंत्यहंत्वद्धृदयायतोजितः ॥ ३ टी ॥ [illegible]

[illegible] तत्प्राप्तयेब्रह्मादयस्तपस्तप्यंते कुर्वंति कथंतत्ता योंद्रियेसुरवेधीर्ये यांत्र्यनुकसमासः तथापिभवत्पादपरा

यणाद्धेतेनमांविंदंतिमत्कटाक्षविलसितार्विभूतीर्च्लनंतद्रत्यर्थः यतः त्वय्येवत्वद्धृदयंयस्याः साहंतत्परत्वे

ताद्वदनुवर्तिनमेवविलोकयामिनान्यमित्यर्थः ॥ ४ श्लो ॥ त्वय्यंबुजाक्षाखिलसत्वधाम्निसमाधिनावेशित

चेतसैके त्वत्पादपोतेनमहत्कृतेनकुर्वंतिगोवत्सपदंनवाब्धिं ॥ ४ टी ॥ [illegible]

[illegible] ॥ एकेकेचिद्देवमुख्याः वासमाधिनाहृदयिसमावेशितचेतसापि (निमित्तेन) त्वत्पादपोतेनैवलक्षचरणरूपेणपोतेनतत्से

वयेत्यर्थः नवाब्धिंगोवत्सपदंकुर्वंतितरंतीत्यर्थः ॥ ५ श्लो ॥ अथापितेदेवपदांबुजद्वयप्रसादलेशानुगृहीतएव

हि जानातितत्वंभगवन्महिम्नोनचान्यएकोपिचिरंविचिन्वन् (विचार) ॥ ५ टी ॥ [illegible]

॥ परत्रापिसत्याह [illegible] ॥ ५ श्लो ॥ त्वयीति ६५

[कथंनूनेनपादयोर्नेनमहत्कृतेनमहद्भिर्नारदादिभिः कृतेनमहद्भिः सेव्यतयामनसिसंपादितेन ॥ ६ श्लो ॥ कथंतत्ज्ञानंविनापा

दसेवनमात्रेणभवाब्धितरणंसत्यंतदप्यस्मादेवत्याह ॥ [illegible] ॥ अथापीति ६२ ॥

भक्ति
५०

तत्त्वज्ञानस्य फलं च सर्वतो भयनिवृत्तिरपि भगवत्पादसेवासाध्येवेति दशमे देवकीवाक्येनाह । मर्त्य इति ॥ ४ ॥
[illegible] ॥ अथापि यद्यपि तत्त्वज्ञान
स्यापि बहूनि साधनानि सन्ति तथापि सेव्यमानस्य ते पदांबुजद्वयस्य प्रसादलेशेन अनुगृहीत एव भगव
तस्तत्त्वं यो महिमा तस्य तत्त्वं जानाति अन्यस्तु एकोपि असंगोपि चिरं विचिन्वन्नपि अन्नदं शापवादेन विचा
रयन्नपि योगाभ्यासरतोपि न जानाति त्वत्पादसेवी तु जानात्येवेति हि शब्दस्यार्थः ॥ ४ ॥ श्लो ॥ मर्त्यो मृत्यु
व्यालभीतः पलायन् लोकान् सर्वान्निर्भयं नाधिगच्छत् । त्वत्पादाब्जं प्राप्य यदृच्छयाद्य स्वस्थः शेते मृत्युरस्मा
दपैति ॥ ५ ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ मृत्युरेव व्यालः सर्पः तस्माद्भीतः लोकान् पलायमानः सन् निर्भयं तया नावेनाध्यगच्छत् स
र्वे लोका नो कालग्रस्तत्वात् त्वत्पादाब्जं यदृच्छया केनापि भाग्योदयेन लोकाः सेव्यत्वया प्राप्य हे अद्य स्वस्थः
शेते निर्भयो भवतीत्यर्थः यतः अस्मात् त्वत्पादसेवनात् मृत्युरपैति यद्येवं तदा नरव्याघ्रादिभ्यो भयं न
भवतीति किं वाच्यं ॥ ५ ॥ श्लो ॥ तस्मात् प्रजो[क्रोध]रागविषादमन्युमानस्पृहाभयदैन्याधिमूलं हित्वा गृहं संसृति
चक्रवालं नृसिंहपादं भजतां कुतो भयं ॥ ६ ॥ टी ॥ [illegible] ॥ दि ॥
रजआदि निर्धिधिर्मिनस्तापस्तस्य मूलं एवं गृहं हित्वा कथं भूतं गृहं संसृतेः संसारस्य चक्रवालं मंडलं यतः पुनः पु ५०
नृदेवांकुतो भयं पंचमे प्रह्लादवचनेनाह । तस्मादिति ॥ ३ ॥

११७

॥ एतदेव दशमेवृत्तेनकविरन्यदपष्टयति ॥ नदितिनै५=

॥ ननु कर्मणामपि मनःशुद्धिर्भवतिनेतितत्राह श्रीकविः ॥ कृष्णाकीतिनै१=

कृष्णमात्रेण भवति न चान्यथेत्यभिसंधिः ॥११॥ श्लो॥ कृष्णाङ्घ्रिपद्ममधुलिण् न विशेषसृष्टमायागुणेषु रमते रजि पुनवि

नावहेषु अन्यस्तु कामहत आत्मरजः प्रमार्ष्टुमीहेत कर्मभिर्यत एव रजः पुनः स्यात् ॥१२॥ टी॥ [illegible]

[illegible] ॥ यः कृष्णस्याङ्घ्रिपद्मे मधुलिट् भ्रमरः तत्सेवक इत्यर्थः स

विशेषतः सृष्टमायागुणाविषयाद्येषु रजिनावहेषु रजिमादेहेषु रहेषु न रमते अन्यं कामहतः कामोपप्लुतः

आत्मनः रजः प्रमार्ष्टुं कर्मभिर्वृद्धिहेतयतः कर्मभिः पुनः रज एव स्यात् तन्नस्मात्पादसेवनं श्रेष्ठमिति भावः ॥१२॥ श्लो॥

नटस्तमेनाथसन्तु भूरिभागो भवेषु [illegible] त्वतिरश्चां येनाहमेकोपि भवज्जनानां भूत्वा निषेवे तव पादप

ल्लवं ॥१३॥ टी॥ [illegible] ॥ यत एवं तन्नस्माद्धेतोः सन्तु भूरिभागः तद्भूरिभाग्यं

यस्य भागः अंशः अयमर्थः तदा यस्मात् अन्यैरन्यत्रहीनं ममत्वयमेव अंशः अत्र भवेषु जन्मनि तिरश्चामपि

मध्ये जन्म तस्मिन्नयेन भाग्येन भवदीयानां जनानां मध्ये एकोपियं कश्चिदपि भूत्वा तव पादपल्लवं निषेवे अत्य

र्थं सेवे ॥१३॥ श्लो॥ समाश्रिता ये पदपल्लवं महत्पदं पुण्यपयशो मुरारेः भवाम्बुधिर्वत्सपदं परं पदं पदं पदं यत् विपदां

न तेषां ॥१४॥ टी॥ [illegible] ॥ पुण्यपयशो यस्य स

पुण्यपयशाः स चासौ मुरारिश्च तत्सपदंपदपल्लवं [illegible] समाश्रिताः सेवमानाः महत्तां पदम् आश्रयं यद्वा महत्त्वं तत्

अत्र पुनः पादपल्लवसेवनसफलमाह दशमेश्रीकवाक्येन ॥ समाश्रितइतिनै३=

किंच कामः सूकरादिष्वपि संभवति भगवद्भजनं तु मानुषव्यतिरेकेण नेति मानुषं प्राप्य लाभमभजन्निति मूढ इत्याह। एवमन्वयफलमुक्त्वा
भक्ति... तिरेकेनि सामाह। [illegible] लब्ध्वेति ३२

५८ वा। त्पदं चेति भिन्नपदं चेति तेषां मे बुद्धिः वत्सपदमात्रं भवति किंच परं पदं श्रीवैकुंठाख्यं पदं स्थानं भवति विपदां
यत्पदं विषयः क्वदाचिदपि तेन न पुनः भवति न तत्र पुनरावर्तंत इत्यर्थः ॥१४॥श्लो॥ लब्ध्वा जनो दुर्लभमत्र मा
नुषं कथंचिदव्यंगमयत्नतोऽनघ। पादारविंदं न भजत्यसन्मतिः गृहांधकूपे पतितो यथा पशुः ॥१५॥टी॥ किं
च कामः सूकरादिष्वपि संभवति भगवद्भजनं तु मानुषव्यतिरेकेण नेति मानुषं प्राप्य लाभमभजन्निति मूढ इत्या
[illegible] ॥ अत्र कर्मभूमौ अव्यंगं अवि
निर्दोषं विकलांगं किंच असति विषयसुखे सूकरादिसाधारणे मतिर्यस्य गृहमेवांधकूपस्तस्मिन्पतितः यथा पशुस्तृ
णलुब्धोंधकूपे पततीति ॥१५॥श्लो॥ विप्राद्विषड्गुणयुतादरविंदनाभपादारविंदविमुखाच्छ्वपचं वरिष्ठं। म
न्ये तदर्पितमनोवचनेहितार्थप्राणं पुनाति स कुलं न च भूरिमानः ॥१६॥टी॥ [illegible]
[illegible] ॥ विप्रादपि धर्मस
त्यदमतपोमात्सर्यह्रीतितिक्षानसूयायज्ञदानधृतिश्रुतानि ये द्वादश गुणास्तैर्युक्तादपि अरविं
दनाभस्य पादारविंदविमुखात् श्वपचं वरिष्ठं मन्ये कथंभूतं तस्मिन्नरविंदनाभे अर्पिता मनआदयो येन ईहि
तं कर्म च वरिष्ठत्वे हेतुः एवंभूतः श्वपचः सर्वं कुलं पुनाति भूरिः प्रचुरो मानो यस्य स तु विप्रः आत्मानमपि न पु ५८
ननु मासेवनां भगवत्पादौ स्वधर्माचरणेनैव कृतार्थः स्यामतः कैमुतिकन्यायेनाह। [illegible] ॥ विप्रादिति ३३

(१४)

॥ किंच जीवन्मृता एत एवेत्याह । चतुर्थेन वाक्येन ॥ देवदत्तमिमितिते ६ ॥

॥ न केवलं हीनाः यमयातनापात्रम् अपि त एवेत्याह । षष्ठेय मवाक्येन ॥ तानिति ते २ ॥

नातिकुतः कुलं यतो भगवत्पादसेवाहीनस्यैते गुणगणा वीर्यैव जवंति न तु श्रुद्धये अतो यस्तत्सेवाहीनः स हीन इति भावः ॥ १६ ॥ श्लो ॥ तान् आनयध्वमसतो विमुखान्मुकुंदपादारविंदमकरंदरसादजस्रं निःकिंचनैः परमहंसकुलैरसंगैर्जुष्टाद्गृहे निरयवर्त्मनि बद्धतृष्णान् ॥ १७ ॥ टी ॥ [illegible] ॥ असत्तकृष्णं तानेवाह मुकुंदपादारविंदयोर्यो मकरंदस्तत्पोरसः सेवासुखं तस्माद्विमुखान् कथंभूतात् अजस्रात् निःकिंचनैः अजस्रं जुष्टात् तेषां विमुखानां ज्ञापकमाह निरयवर्त्मनि सद्मनि गृहे बद्धतृष्णायैस्तान् ॥ १७ ॥ श्लो ॥ देवदत्तमिमं लब्ध्वा नृलोकमजितेंद्रियः यो नाद्रियेत त्वत्पादौ स शोच्यो ह्यात्मवंचकः ॥ १८ ॥ टी ॥ [illegible] देवदत्तमिति ॥ इमं अव्यंगं नृलोकं मानुषशरीरं देवेन त्वयैव दत्तं लब्ध्वापि नाद्रियेत त्वत्पादौ यः ॥ १८ ॥ श्लो ॥ यत्पादकेदारविरतं परिये चरंति ध्यायंति ये न दृढनम्रा नेम्रुच ये शृणंति विंदंति ते कमलनाभ भवापवर्गमाशासते यदि त आशिष ईश नान्ये ॥ १९ ॥

टी ॥ [illegible] ॥ यत्पादकेपरिये चरंतीति यच्छब्दस्य व्यधानमार्षं ये च परिचरंति ते ह्येते न सेव्यंते या ध्यायंति मनसा तत्प्राणेन तिवाचा कथंभूते अव्रुढस्पनम्राने नाम्नाके येन वस्तापवर्गमोक्षं विंदंति यद्याशासते तर्हि आशिषो पिते एव विंदंति नान्ये चक्रवर्तिनोपि ॥ १९ ॥ श्लो ॥ नंना

यत्तु त्वत्पादसेवी स कृतार्थ इत्याह । दशमेयुधिष्ठिरवाक्येन ॥ त्वदिति ते ५ ॥

वस्तुतस्तु न वांछत्येवेत्याह । दशमे नागपत्नीवाक्ये [illegible] ॥ न नाकपृष्ठमितिते १ ॥

ननु आत्मवेधनतो ध्रांतरं माहणोतु मोक्षेण किमपराद्धमिति चेन्न तत्पादसेवारसिकस्य तद्विरोधिषु विषयेष्विव तत्तुल्यमोक्षादावपि वैराग्याच्चेत नेत्कि० तर्हि किं वांछतीति तत्राह कल्पवृक्षमिवकं द्वाक्य । नकामयेति ॥ द [illegible]

५९ ॥ न नाकपृष्ठं न च सार्वभौमं न पारमेष्ठ्यं न रसाधिपत्यं न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा वांछंति यत्पादरजः प्रपन्नाः ॥ ३७ ॥ टी० [illegible] ॥ यस्य विशेषः पादरजः प्रपन्ना स्तत्सेवका नाकपृष्ठादि न वांछंतीति ॥ ३७ ॥ श्लो० ॥ न कामयेऽन्यं तव पादसेवनादकिंचनप्रार्थ्यतमाद्वरं विभो आराध्य कस्त्वां ह्यपवर्गदं हरे वृणीत आर्यो वरमात्मबंधनं ॥ ३८ ॥ टी० ॥ [illegible] नकाम ये इति तव पादसेवनादन्यं वरं न कामये तव पादसेवनमेव कामये इत्यर्थः अकिंचनानां निष्कामाना प्रार्थ्यतमात् आर्यो विवेकी ॥ ३८ ॥ श्लो० ॥ न वयं साध्वि साम्राज्यं स्वाराज्यं भौज्यमप्युत वैराज्यं पारमेष्ठ्यं वा आनंत्यं वा हरेः पदं ॥ ३९ ॥ कामयामह एतस्य श्रीमत्पादरजः [illegible] मूर्ध्ना वोढुं गदाभृत [illegible] हे साध्वि हे पति साम्राज्यं सार्वभौमं पदं स्वाराज्यं इंद्रपदं भौज्यं तत्कृत्यं भोग भोक्तृत्वादि विविधं राजत इति विराट् तस्य भावो वैराज्यं अणिमादिसिद्धिजातमित्यर्थः पारमेष्ठ्यं ब्रह्मपदं आनंत्यं मोक्षं हरेः पदे तत्सालो क्यादि ॥ ३९ ॥ [illegible] यद्वा पूर्वोक्तिदिक् [illegible] आधिपत्यं साम्राज्यादि [illegible] किंतु एतस्य गदाभृतः श्रीमत्सर्वसंपदाश्रयं पादरजः मूर्ध्ना वोढुं कामयामहे तत्सेवामेव वांछा

५९

(119)

॥एतदेव कपिला वाक्येनाह॥ मन्यइति ३५॥

॥तस्मात्फलितमाह शुकवाक्येनाद्य काद्धे॥ कोन्विति ३८॥

मद्गत्यर्थे न त्किंतत्पादरजोएवकाम्यते अतआहः श्रियः कुचयोः कुंकुमस्य गंधेनआढ्यं उरआदि सेव्यया श्रियापि सेव्यत्वादिति भावः॥२॥ श्लो॥ कोनुराजन्निंद्रियवान्मुकुंदचरणांबुजं नभजेत्सर्वतोमृत्युरुपास्यममरोत्तमैः॥२॥ टी॥ [illegible] ॥ हेराजन्पृथ्वीक्षित इंद्रियवान् विकलेंद्रियः सर्वतोमृत्युर्नेयस्य सः मुकुंदचरणांबुजं नभजेत तत्सेवाभयत्वादिति भावः॥२॥ श्लो॥ मन्येकुतश्चिद्भयमच्युतस्य पादांबुजोपासनमत्र नित्यं उद्विग्नबुद्धेरसदात्मभावाद्विश्वात्मना यत्र निवर्त्तते भीः॥२॥ टीका॥ [illegible] ॥ नकुतश्चिद्भयंयस्मात्तदकुतश्चिद्भयं नतत्र संसारे असदात्मभावात् असति देहादौ आत्मभावभ्रमात् उद्विग्नबुद्धेः नित्यं सर्वदा अतो उद्विग्नबुद्धेः॥ विश्वात्मना सर्वात्मना यत्र पादांबुजोपासने भीर्निवर्त्तते तत्। तस्मात्स्वधर्मत्यागेनापि भगवत्पादसंसेवनं कार्यमिति रहस्यं॥२॥ श्लो॥ त्यक्त्वा स्वधर्मं चरणांबुजं हरेर्भजन्नपक्वोऽथ पतेत्ततो यदि यत्र क्व वा भद्रमभूदमुष्य किं को वार्थ आप्तोऽभजतां स्वधर्मतः॥२॥ टी॥ [illegible] [illegible] ॥ ततो भजनात् कथंचिच्च्यवति भ्रंशेत् म्रियते वा तदपि तत्क्रिरसिकस्य कर्मानधिकारात् नानर्थः॥ ननु भगवत्पादसेवने प्रवृत्तस्य तदपरिपाके स्वके स्वधर्मत्यागादनर्थ एवस्यात्तत्राह॥ व्यासं प्रतिनारदवाक्यं प्रथमे॥ त्यक्त्वेति॥

(११७)

अत्र जनामिति संबंधमात्रे षष्ठी उ संबंधमात्रविवक्षया एवं परिपक्वस्य तु पापमेव न भवतीति कुतोऽनर्थशंकाऽत्याह कारणेन जन

भक्ति ६०

इत्याशङ्क्य: कृतादेय यत्र क्वचानीचयोनावपि अमुष्य भक्तिरसिकस्य अन्यदङ्ग अमूल्किंचना न देवे तथैः भक्तिवास

नासङ्गाद्वादिति भावः परमेश्वरमनजिन्क्षकेवले स्वधर्मे तं को वा अर्थेत्र विवक्षया ॥ १८ ॥ श्लो ॥ स्वपाद

मूलं भजतः प्रियस्य त्यक्तान्यभावस्य हरिः परेशः विकर्म यच्चोत्पतितं कथंचिद्धुनोति सर्वं हृदि सन्नि

विष्टः ॥ ४२ ॥ टी ॥ [illegible] ति । त्य

क्तः अन्यस्मिन्देहादौ देवतांतरे वा भावो येन अत एव तस्य विकर्मणि प्रवृत्तिरेव न संभवति यच्च कथं

चित्प्रमादादिनोत्पतितं तदपि हरिर्धुनोति ननु यमस्तत्रमन्ये तत्राह परेशः परे कालयमादयः

तेषामपि नियंता न नुक्रामति स्मर्ती मेमैवाज्ञेति भगवद्वचनात् स्वाभ्यं गं कथं सहेत तत्राह प्रियस्य तु

त्रादिवत् ननु नायं पापकृत्यार्थं भजति तत्राह हृदि सन्निविष्टः से व्यतयान हि चस्तत्राक्तिरर्थितमपेक्ष्यतइत्य

र्थः तस्माद्बुद्धिपूर्वकेपि विहितत्यागे क्षमादिके विहिताचरणे न च भक्तस्य प्रायश्चित्तांतरमपीति भावः ॥ ४२ ॥

४ श्लो ॥ को नु त्वच्चरणांभोजमेवंविद्विसृजेत्पुमान् निष्किंचनानां शांतानां मुनीनां यस्त्वमात्मदः ॥ ४३ ॥ टी ॥

[illegible] ॥ एवंविधत्वपूर्वकं ज्ञाता विसृजेत् न भजेत्तं भजितवान

त्यजेत् निष्किंचनानां त्वां विना किंचन न विद्यते येषां ॥ २० ॥ श्लो ॥ नावद्रूपं द्रविणदेहसुहृन्निमित्तं शोकस्य द्व

उक्तमर्थ । जनकवाक्येन द्रढयति एकादशे ॥ को नु इति ३ ॥ किं च कुतो नाभगवत्पादसेवां विधिरेव सर्वोप्यनर्थोऽपि इति ...

मैत्रेयवाक्येन ॥ २ ॥ नावदिति ॥ १ ॥

एवंयोगिनामपिदृढमेवाभयमित्याह। कपिलवाक्येन तृतीये॥ ज्ञानेति२५ एवं प्रकरणार्थमुपसंहरति इति कविवचनेन इत्यच्युतांघ्रिमिति३७

हापरिभवो विपुलश्च लोभः तावन्ममेत्यसदवग्रह आर्तिमूलं यावन्न तेंघ्रिमभयं प्रवृणीत लोकः॥२५॥ सिं.

[illegible]॥ जचिरणाद्यौ विद्यमाने न

यं गतेः शोकः पुनस्पृहा ततः परिभवः तथापि विपुलो लोभस्तथा पुनः कथंचित्प्राप्तेषु ममेत्यसदाग्रहः आ

र्तिमूलं भयशोकादेः कारणं तावदेव यावत्तेंघ्रिमूलं न प्रवृणीत सेवकतया नाश्रयेत् तदनंतरं सर्वभयनिवृत्ति

रेवेति भावः॥२८॥ श्लो॥ ज्ञानवैराग्ययुक्तेन भक्तियोगेन योगिनः क्षेमाय पादमूलं मे प्रविशंत्यकुतोभयं

॥३५॥२८॥ [illegible]॥ ज्ञानं पादसेवाकृतत्त्वनिश्च

यः वैराग्यं इहामुत्र च भक्तिरेव योगः तेन प्रविशंति सेवंत इत्यर्थः॥३०॥ श्लो॥ इत्यच्युतांघ्रिं भजतोनुवृत्त्या भ

क्तिर्विरक्तिर्भगवत्प्रबोधः भवंति वै भागवतस्य राजंस्ततः परां शांतिमुपैति साक्षात्॥३१॥ [illegible]

[illegible]॥ अनुवृत्त्या सेवया भजतः

भक्तिः प्रेमलक्षणा भगवतः प्रबोधश्च तत्करणप्रकाराः हे राजन् जनकतत्पज्ञानाद्यो भवंति ततः साक्षाद्वि

लंबेन परां उत्कृष्टां शांतिं उपैति प्राप्नोति भगवत्पादसेवी भगवत्प्रसादादिहामुत्र च कृतार्थो भवतीति भावः

॥३१॥ कृतिश्री मत्पुरुषोत्तमचरणारविंदकृपामकं॥७॥ श्लो॥ यथा तरोर्मूलनिषेचनेन तृप्यंति तत्स्कंधभु

इदं विंदपोन्मीलितविवेकतरेरनुरूपपरमहंसश्रीविष्णुपुरीग्रथितायां श्रीभागवतामृताब्धिलब्धश्रीभगवद्भक्तिरत्नावल्यां सप्तमविरंच

नं ७ [illegible]

नारदः

॥यथा तरो॥

भक्ति
६१

मूलस्य प्रथमविभागाः स्कंधाः तद्विभागा भुजास्तेषामप्युपशाखाः उपलक्षणं पत्रपुष्पादयो ये [illegible] तृप्यंति तरुमूलमेकं विना शाखासिंचनेन तृप्यंति
[illegible]
॥ यथा हि स्कंधशाखादीनां तरोर्मूलावसेचनं ॥ एवमाराधनं विष्णोः सर्वेषामात्मनश्च हि ॥ इति
जोपहाराद्भवाः प्राणोपहाराच्च यथेंद्रियाणां तथैव सर्वार्हणमच्युतेज्या ॥१।८॥ स्वस्वनिषेचनेन प्राणस्योपहारो भो
जनं तस्मादेवेंद्रियाणां तृप्तिः स्यात् न तु तत्तदिंद्रियेषु पृथक् अन्नलेपनात् तथाच्युताराधनमेव सर्वदेवाराध
नेन पृथगित्यर्थः ॥१॥ किंच [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥२।१०॥ क्रियाकलापैरिदमेव योगिनः श्रद्धान्विताः साधु यजंति सिद्धये
भूतेंद्रियांतःकरणोपलक्षणं वेदे च तंत्रे च त एव कोविदाः ॥३।११॥ [illegible]
[illegible] ॥ ये कर्मियोगिनः ये च ज्ञानयोगिनः इदं भगवत्स्वरूपं तमेव पू
जयंति त एव कोविदाः न त्वेतदनादृत्य केवलज्ञानपरा ज्ञात्वा अपि तं वेदागमे कथं भूतं इदं भगवत्स्वरूपं भूतेंद्रि
यांतःकरणैरपि कोऽस्वतंत्रैर्यदुपलक्ष्यते तेन त्रियं त्रिरूपं सिद्धिरत्र यथेष्टा द्रष्टव्या ॥३।११॥ चित्तस्योपशमोऽयं वै क
विभिः शास्त्रचक्षुषा दर्शितः सुगमो योगो धर्मश्चात्ममुदावहः ॥४॥ अयं स्वस्त्ययनः पंथा द्विजातेर्गृहमेधिनः ॥ य
याद्यवित्तेन शुक्लेन ज्येन पूरुषं ॥ अयमेव पंथाः चित्तस्य उपशमोऽयं यस्मात् पूजने सत्युपशामः सुगमो योगः मोक्षोपायः ॥४॥
॥ अयं स्वस्त्ययनः पंथा [illegible] ॥५।१२॥ अयं स्वस्त्ययनः स्वस्ति
॥ अत्र हेतुमाह वसु [illegible] ॥ चित्त

भगवत्पूजायां सर्वस्यैवाधिकार इति दर्शयन्नेव पूजकः परमेश्वरनिर्विशेषो भवतीत्याह। प्रसादस्याकेन॥ नैवेति॥ ३
दैम इयतेऽत्र नेनेति यथासःकः। यत्तु अश्रद्धया निःकामतया आप्तवित्तेन न्यायोपात्तद्रव्येण अनेन एवं श्लोकेन श्रद्धेन प्रस
षं भगवते तदर्पितेन भगवत्पूजारूप इत्यर्थः। अत्र द्विजातिपदं गृहमेधिपदं चाग्निष्टोमादियज्ञस्वरूपपूजातिप्रायेण
॥ प॥ श्लो॥ नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूर्णो मानं जनादविदुषः करुणो वृणीते। यद्यज्जनो भगवते विदधीत माने
तच्चात्मने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः॥ ध्री॥ टी॥ [illegible]
नि [illegible] ॥ अयं प्रभुरीश्वरः अविदुषोऽल्पज्ञाज्जनात् मानं पूजां आत्मनो
र्थं न वृणीते प्रार्थयते [illegible] धनं द्विपरीतेन संमानं नेच्छति यतो निजलाभेनैव पूर्णः तर्हि किं पूजां आत्मने नेच्छत्येव तत्राह
करुणः कृपालुः अतो वृणीत एव अत्र हेतुः यत्स्वयं मानं पूजा यद्वा यत्तस्मात् तेन धनादिना भगवते मानं पूजां
विदधीत तत्तु आत्मने तस्यैव भवतीत्यर्थः। तथा च भो पूजयित्वा अयमपि पूज्यो भवतीति कृपया पूजामिच्छतीति
भावः। यथा मुखे कृता तिलकादिश्रीः शोभा प्रतिबिम्बस्य भवति न तु साक्षात् अयमपि पूज्यो तस्यैव कर्तुराकयते
तथा भगवन्मानं विना स्वस्यापि मानं न भवतीत्यर्थः॥ ध्री॥ श्लो॥ नूनं विमुष्टमतयस्तव मायया ते ये त्वां भवाप्ययवि
मोक्षणमन्यहेतोः अर्चंति कल्पकतरुं कुणपोपभोग्यमिच्छंति यत्स्पर्शजं नरकेऽपि नृणां॥ ध्रु॥ टी॥ [illegible]
[illegible]
यदि च परमेश्वरे कृतो मानः तस्यैव च भगवन्मानपदो भवति तदापि तुच्छस्वर्गादिफलकामनापि व्यर्थैवेत्याह। [illegible] नूनमिति

123

॥ एवं च भगवद्भक्तेन ॥ प्रकरणार्थमुपसंहरति ॥ एवमिति ॥ ७८ ॥

भक्ति ६२

॥ अथ भगवत्पूजायां भावशुद्धिरेव परमसामग्री न तु दंभादि दृष्टेऽबहुविधवचनाद्यपीत्याह अदृष्टमर्थमेव यत्नेनाह ॥ यतीति ॥ ७५ ॥

[illegible] ॥ न वाप्यथो जन्ममरणे तद्विमोक्षहेतुं वा ह्यात्मस्पृहे तोः कामाद्यर्थे ये अर्चयंति ते न तं विमुष्टमतयः वे चित
चित्ताः यत्नस्तेऽकस्यकस्य सुतेऽर्चितवेतः कुणपतुल्ये नात्मदेहे न उपभोग्यं सुखमिच्छंति न चेच्छायोग्यं तद्दृष्टा
ह यत्स्वर्गादि विषयसंबंधजन्यं सुखं तन्नरकेऽपि भवति यथा च स्वर्गे सुखमपि अप्रार्थनीयमेवेति भावः ॥ ७ ॥
श्लो ॥ यत्पादयोरशठधीः सलिलं प्रदाय दूर्वांकुरैरपि विधाय सतीं सपर्यां अप्युत्तमां गतिमसौ लभते त्रिलो
कीं दाश्वाननिविक्लवमनाः कथमार्तिमृच्छेत् ॥ ८ ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ यदि यस्य तव पादयोः सलिलमपि प्रदाय सर्वोऽपि जन उत्त
मां गतिं प्राप्नोति तस्य तुभ्यमसौ बलिः त्रिलोकीं दाश्वान् दत्तवान् आर्तिं कथं प्राप्नुयात् तस्मात् छाद्म विहाय
स्ववित्ताद्यनुसारेण भगवानर्चनीय इति भावः ॥ ८ ॥ श्लो ॥ एवं क्रियायोगपथैः पुमान्वैदिकतांत्रिकैः अर्चन्नुभ
यतः सिद्धिं मत्तो विंदत्यभीप्सितां ॥ ९ ॥ टी ॥ इति श्रीमत्पुरुषोत्तमचरणारविंदकृपामकरंदबिंदुप्रोन्मीलितविवेक
तैलभुक्तपरमहंसविष्णुपुरीग्रथितायां भागवतामृताब्धिलब्धश्रीभगवद्भक्तिरत्नावल्यामष्टमं विरचनं ॥ ८ ॥ टीका
[illegible] ॥ एवमुक्तप्रकारेण मामर्चयन्नरो मत्तः इहामुत्र वा वै
दिकैरिति वैदिकाभिप्रायेण तांत्रिकैरिति सर्वाभिप्रायेणेति पूजाप्रकारश्च ग्रंथगौरवभयान्न लिख्यते ॥ ९ ॥

[illegible] श्लोक॥ ममाद्यामंगलं नष्टं फलवांश्चैव मे भवः। यन्नमस्ये भगवतो योगिध्येयांह्रिपंकजं॥ १॥ ३२॥
॥ प्रवृत्तिफलयुक्तां नमस्कारफलमाह॥ [illegible] वाक्येन॥ तत्र इति ३५॥
[illegible]
[illegible]॥ अथ यदं नं निरूपयितुं परिचयन्मारभते तत्र तावद्भगवद्दर्शने
प्रवृत्तिरपि सर्वतो मंगलमित्याह॥ अक्षरवाक्येन॥ [illegible] यत्तो भगवतोंह्रि
पंकजं नमस्ये नमस्करिष्यामि अतः इदानीमेव मम अत्र मंगलं नष्टं भगवन्नमस्कारणे अत्र फलवान् भगव
न्नमस्कारे सामग्री प्रार्थयते॥ ५॥ श्लोक॥ तन्नेनुकंपां सुसमीक्षमाणो भुंजानुपूर्वात्मकृतं विपाकं इदाग्व
पुर्भिर्विदधन्नमस्ते जीवेत यो मुक्तिपदे स दायभाक्॥ २॥ [illegible]
[illegible]॥ यद्यस्मान्त्वया नंतो महिमा तत्तस्मात्ते अनुकंपां सुसमीक्षमाण यदा भगवान्स्वयमे
व दयिष्यति तदा मे श्रेयो भविष्यतीति चिंतयन् स्वकर्मफलं भुंजान एवं तपश्चाद्दिना नातिक्लिष्टपनु इद्धा
ग्वपुर्भिर्मनोवाक्कायैः तेतुभ्यं नमः नमस्कारं विदधन् यो जीवेत् स मुक्तिपदे वैकुंठे च दायभाक् भाग भा
गी तत्प्राप्नोतीत्यर्थः॥ ४॥ श्लो॥ पतितः स्खलितो चार्तैः क्षुत्वा धावा विवशो गृणन्। हरये नमइत्युच्चैर्मुच्यते स
र्वपातकात्॥ ४॥ [illegible]॥ पतितः इत्यात् स्खलितो मा
र्गे आर्तो ज्वरादिना क्षुधावान्विवशः तः अनिच्छन् पापहरणं तथापि वक्तुमात्मकं दिलोपि हरये नम इति गृणन्नपि
अत्रासंभावनां निरस्यन् कैमुतिकन्यायेनाह॥ [illegible] वाक्येन॥ पतितः इति ३६॥

॥ अथ दास्यं निरूपयितुं विरचनमारभते । तत्र भगवद्भगवद्दासा एव सर्वतः कृतार्था इत्याह ॥ ... ॥ एवमिति ॥
॥ तस्मात्कृत्यमुपदिशन् ग्रंथकरणार्थमुपसंहरति ॥ ... गन्धर्वः ... ॥

न तु नमस्कारबुद्ध्या उच्चैः महतोपि सर्वपातकान्मुच्यते मुक्तो भवति ॥ श्लो ॥ खं वायुमग्निं सलिलं महीं च ज्यो
तींषि सत्वानि दिशो द्रुमादीन् । सरित्समुद्रांश्च हरेः शरीरं यत्किंच भूतं प्रणमेदनन्यः ॥ ...

... ॥ खं आ
काशं ज्योतींषि नक्षत्राणि सत्वानि प्राणिनः सरित्समुद्रान् सरितश्च समुद्रांश्च सरित्समुद्राः तान् अग्ने विशेषि
तेन यत्किंच भूतं वस्तु अनन्यः ... निःकामो वा एतानि हरेः शरीरमिति बुद्ध्या प्रणमेदित्यर्थः ॥ ...
... निष्कर्मं विरचनं ॥ ८ ॥ ... श्लो ॥ यन्नामश्रुतिमात्रेण पुमान् भवति निर्मलः तस्य
तीर्थपदः किं वा दासानाम् विशिष्यते ॥ ... टीका ॥ ...
... ॥ यस्य भगवतो नामश्रवणमात्रेण तस्य दासा
नां सर्वत्र पुरुषार्थसाधने फले वा किमवशिष्यते अपि तु न किंचित् दासस्य नैव सर्वस्य चरितार्थत्वादित्यर्थः
॥ ९ ॥ श्लो ॥ तावद्रागादयः स्तेनास्तावत्कारागृहं गृहं तावन्मोहोऽङ्घ्रिनिगडो यावत्कृष्ण न ते जनाः ॥ ...
... ॥ रागादयः स्तेनाः धैर्यविवेकादिसर्वस्वापहारकाः गृहं
च कारागृहं बंधनस्थानं तावदेव मोहो सोपि तावदेव अङ्घ्रिनिगडः बंधनं हे कृष्ण यावज्जनाः ते तव न भवंति
तवरहस्लोके सत्तार्थत्वमाह ... दृशा भो तावद्विक्षिति ॥

127

परत्र च भगवत्स्वरूपप्राप्तिः फलमाह ॥ एकादशेन पद्यत्रयेण ॥ किंचित्रमिति ॥ ५

त्वदीया दासा न भवेन्ति ॥ अयमर्थः पूर्वं विषयेषु रागो द्वेष्यो अपहार्य आसीत् भगवद्दासत्वे तु तत्र स एव रागो भक्तिः साधनेषु भवतीति गुण एव एवं द्वेषोपि यः परेषु स्थितः सोपि पापद्वेषादिष्वेव जातः एवं गृहं निरर्थकं कुटुंबपोषणादि महादुःखफलत्वात् कारागृहे स्थितं इदानीं सर्वस्यैव व्यापारस्य भगवदर्थत्वात् गुण एव गृहाश्रमः पूर्वं पुत्रादिषु ममत्वं तं अंघ्रि निगडं एवासीत् इदानीं भक्तिसाधनत्वेन तेष्वेव सत्ता मोक्षाय भवति तथा च विषयत्यागादिदुःखं विनापि दासस्य श्रेयः पूर्तिरिहोपकारकमिति भावः ॥ श्लोके ॥ किंचित्रमच्युत तवैतदशेषबंधो दासेष्वनन्यशरणेषु यदात्मसात्त्वं यो रोचयत्सह मृगैः स्वयमीश्वराणां श्रीमत्किरीटतटपीडितपादपीठः

॥ श्रुती ॥ [illegible] किंचित्रमिति अनन्यशरणेषु दासेषु आत्मसात्त्वं त्वदधीनत्वं तन्मयत्वमिति यावदिति यत्तत् किं चित्रं नाश्चर्यमित्यर्थः यतो भवान् श्रीरामरूपेण मृगैः शाखामृगैः सह साहित्यं सख्यमिति यावत् प्रीत्या कृतवान् कथंभूतः ईश्वरादीनां ब्रह्मादीनां यानि श्रीमंति किरीटानि तेषां तटानि अग्राणि तैः पीडितं विलुंठितं पादपीठं यस्य तथाभूतोपि सन् यः अनुचरत्वमात्रतुष्टः मर्कटानपि सख्ये चकार तस्य मनुष्याणां दासभूतानां उद्धरणे किमाश्चर्यमिति भावः ॥ श्लोके ॥ कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावात् करोति यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयेत्तत् ॥ ६ ॥

॥ तदेवं सर्वकर्मार्पणरूपं दास्यस्वरूपं दर्शयन्नेवोपसंहरति ॥ [illegible]

नेति [illegible]

भक्ति॰
६४

[illegible]

[illegible] ॥ आत्मना चित्तेन अहंकारेण वा अनुष्ठेनीयः स्वभावः तस्मादपि यत्किंचित्करोति

अयमर्थः न केवलं विधितः यद्वा ननु अनुष्ठेनीयः अनुष्ठितस्वभावात् कृतमेवेति नियमः स्वभावानुसारि

लौकिकमपि यदिति तथा च भगवद्गीतासु यत्करोषि यदश्नासीत्यादिः यद्वा ननु कायादीनामेव कर्म्मनात्मन इत्या

शंक्याह अध्यासेनानुष्ठिताद्ब्राह्मणत्वादिस्वभावात् यत्करोतीत्यर्थः तत्सकलं परस्मै परमेश्वराय नारायणा

येति समर्पयेत् तथा सति सकललोकमोक्षणरूपं दास्यं निर्वहतीति भावः ॥७॥ इति श्री मत्पुरुषोत्तमचरण

रवांत्कुपामकरंदविंदप्रोन्मीलितविवेकतैरभुक्तपरमहंसनित्युपुरीगोथि नामांश्रीभगवन्नाम [illegible] श्री

एकादशं विरचनं ५ ॥११॥

[illegible] ॥ अथ सख्यं निरूपयितुं विरचनमारभते तत्र भगवत्सखानां महिमानं वर्णयंस्तं चन

शक्य इत्याह ॥ [illegible] ॥ अहो भाग्यमहो भाग्यमिति पुनरुक्त्यादरेण भाग्यस्य सर्वथा अपरिच्छे

द्यत्वमुक्तं नंदगोपव्रजौकसामिति सामान्यपदेन गवादीनामपि ग्रहणं तेषामपि तत्समीपे [illegible] विश्वासाद्य

विशेषात् यन्मित्रं येषां मित्रं ब्रह्मरूपं [illegible] भगवान्स्वयमिति वचनात् परमानंदं निरतिशयसुख

स्वरूपं तथा च प्राकृतमित्रस्य परस्परोपकारित्वापेक्षया कदाचिद्विषयविरोधान्मैत्री भंगश्च [illegible] परमानंद

॥श्लोक॥ अहो भाग्यमहो भाग्यं नंदगोपव्रजौकसां ॥ यन्मित्रं परमानंदं पूर्णं ब्रह्म सनातनं ॥१॥टी॥ [illegible]

128

अथ सख्यस्य फलं व्यतिरेकमुखेन दर्शयन्नुपसंहरति। पंचमे भगवान्कृष्ण उद्धववाक्येन॥ एवमिति वं६॥

देन तथा किंतु तेषामानंद एवेति भावः प्राकृतमित्र[illegible]स्य देशांतरादिगमनेन विश्लेषदुःखमपि भवति कृष्ण
मित्रे न तथेत्याह। तथा पूर्णमिति तथा च गतागतादिरहितमित्यर्थः अत्र यद्यपि कृष्णस्यापि गोचारणादिना वि
श्लेषदुःखं भवति तथापि तच्चिंतयाप्यानंदप्राप्तिनियमः प्राकृतमित्रे तु न तथेति भावः यद्वा कृष्णस्य पूर्ण
त्वे सर्वव्यापकत्वे जाते मथुराद्वारिकावासिन्यपि कृष्णे तेषां विश्लेषदुःखं नाभूदेव प्राकृतमित्रे तु न तथा व्या
पकता निश्चय एव भवतीति भावः यतः पूर्णोऽत एव सनातनं नित्यं तथा च न प्राकृतमित्रवत्तत्तु व्यतिरे
कदुःखशोकापीति भावः॥ १॥ श्लो॥ एवं मनः कर्मवशं प्रयुंक्ते अविद्ययात्मन्युपधीयमाने प्रीतिर्न यावन्म
यि वासुदेवे न मुच्यते देहयोगेन तावत्॥ २॥ इति श्रीमत्पुरुषोत्तमचरणारविंदकृपामकरंदबिंदुप्रोन्मीलि
तविवेकतैरभुक्तपरमहंसविष्णुपुरीग्रथितायां श्रीभागवतामृताब्धिलब्ध्यां श्रीभगवद्भक्तिरत्नावल्यां एकाद
शं विरचनं॥ ११॥ [illegible]

[illegible] ॥ एवं यथा पुनः संसार एव भवति तथा पूर्वकांडे भूतं मनः कर्मवशं प्रयुंक्ते पुनः कर्माणि इष्टं
करोति जीवन्मुक्तेस्य कर्माव्याहतमित्यर्थमाह अविद्ययेति अविद्ययोपहितस्य पुंसः पूर्वकर्मणा तथैव कर्म
णि मनः प्रेर्यते यथा संसारो न निवर्तत इत्यर्थः तर्हि कथं निस्तारस्तत्राह मयि भगवति वासुदेवे सर्वात्म
ये यावन्न प्रीतिः स्यात्तावद्देहसंयोगेन देहसंबंधेन सति धातस्मिन् दुःखेन च न मुच्यते अर्थान्मत्सख्ये नैव सर्वानर्थनिवृ
त्तिरिति मया सह सख्यं कुर्यादेवेति भावः॥ २॥ इति श्रीमत्पुरुषोत्तमपदारविंदकरुणा[illegible]॥ ६३॥

भक्ति
द्रुम

॥ मत्त्वीयदा त्वक्तसमस्तकर्मा निवेदितात्मा विचिकीर्षितो मे । तदामृतत्वं प्रतिपद्यमानो मयात्मभूयाय च कल्पते वै ॥ १ ॥
ननु सर्वकर्मत्यागेनात्मनिवेदनमेव चेत् श्रेयः तदा कर्मादिविधीनामानर्थक्यं स्यात् । तत्राह कोपसंहरति ॥ [illegible] ॥ धर्मेति ३ २

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ अथात्मनिवेदनं निरूपयितुं विरचनमारभते भगवति नि
वेदितात्मनः तत्कृपया सर्वे विपुरुषार्था भवन्तीति ॥ भगवद्वचनेनाह ॥ मर्त्यो इति ॥ यदा त्यक्तसमस्त
कर्मा सन् मे निवेदितात्मा भवति यथा विक्रीतस्य दत्तस्य वा गवाश्वादेः भरणपालनादि चिन्ता न क्रियते
तथा भगवति देहादिकं समर्प्य निश्चिन्तो यस्तिष्ठति स निवेदितात्मा भवति तदा सो मे विचिकीर्षितः विशिष्टः
कर्तुमिष्टो भवति ततश्चामृतत्वं मोक्षं प्रतिपद्यमानो मयात्मभूयाय मदैक्याय मत्समानैश्वर्याय वेति या
वत्कल्पते योग्यो भवति वै ध्रुवं ॥ १ ॥ श्लो ॥ धर्मार्थकाम इति यो निहितस्त्रिवर्गः ईक्षा त्रयी नय दमौ विवि
धा च वार्त्ता मन्ये तदेतदखिलं निगमस्य सत्यं स्वात्मार्पणं स्वसुहृदः परमस्य पुंसः ॥ २ ॥ धर्मार्थकामश्चेति त्रिवर्गः
[illegible] ईक्षा आत्मविद्या त्रयी कर्मविद्या नय दमौ तर्कदण्डनीती च विविधा जीविका च वार्त्ता तदेतत्सर्वं नि
गमस्यार्थजातं स्वसुहृदः स्वीयस्य भिन्नः परमस्य पुंसः स्वात्मार्पणं साधनं चेद् भवति [illegible]
चेत् तदेतदखिलं निगमस्य त्रैगुण्यविषयस्य लक्षणस्य वा प्रतिपाद्यं मन्ये सत्यं यतः निस्त्रैगुण्यलक्षणे परमस्य पुंसः स्वात्मार्पण एव न
तु तत्कर्म भगवता त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुनेति ॥ २ ॥ इति श्रीमत्पुरुषोत्तमचरणारविन्दरूपमकरन्दबिन्दुपोन्मीलितनि[illegible]

(Margin note, line 13:) टीका पत्र ६६ [illegible]

[illegible]

॥ अथो हि यथोक्तं वैदिकलौकिकस्वविहितसाध-
नेहीनानां भगवच्छरणप्रवेशएव शरणमित्यभिप्रेत्य विरचनमारभते। तत्र भगवच्छरणं प्रविष्टः देवादि-
सेवात्यागोपि न तेषामभियोज्य इत्याह॥ करभाजन उवाच॥ देवर्षीति। देवानां होमैः ऋषीणामध्ययनैः भू-
तानां बलिदानैः पितॄणां श्राद्धादौ एवं देवादीनामाराधनादौ न किंकरः दासवन्न नियोज्यः तदकरणेपि
न ऋणी न पापीयानित्यर्थः यद्वा देवादीनां यथा भगवद्भक्तः ऋणी अत एव तेषां किंकरः तदर्थं नित्यं पंच
देवर्षिभूताप्तनृणां पितॄणां न किंकरो नायमृणी च राजन्॥ सर्वात्मना यः शरणं शरण्यं गतो मुकुंदं परिहृत्य कर्त्तं॥१॥३३

भक्तिं० दै६ यःसर्वात्मनासौ यैतै २॥

॥ न केवलं देवादीनामनन्तियोज्यः सर्वसुखभागी च भवतीत्याह ॥ किं दुरापमिति मैत्रेयः ध्यान्यां ॥ किमिति तै ३ ॥
॥ नन्वेवं हन्त व्यसनात्ययं दर्शयति ॥ मैत्रेयवाक्येन शारीरा इति तै ५ ॥
यस्तु दिकर्ता [कर्म] तथा च स्मृतिः हीनजातिं परीक्षीणमृणार्थं कर्म कारयेदिति अयं तु न तथा कोसौ सर्वात्मना यः मुकुं
दशरणं गतः कर्तृभेदं परिहृत्य कृत्यमिति पाठे हो मादीत्यर्थः यद्वा सर्वात्मना सर्वात्मकत्वेन तथा च भगवच्चरणप्र
पन्नस्य जगदेव प्रीणातीति भावः ॥ श्लो ॥ किं दुरापादनं तेषां पुंसामुद्दामचेतसां ॥ यैराश्रितस्तीर्थपदश्चरणो व्यसना
त्ययः ॥ टी ॥ [illegible] ॥ किं दुरापादनं सर्वं सुलभ
मित्यर्थः उद्दामचेतसां धीराणां व्यसनमिहामुत्र संसारदुःखं तस्यात्ययो यस्मात् ॥ श्लो ॥ शारीरा मानसा दिव्या वै
यासे ये च मानुषाः भौतिकाश्च कथं क्लेशा बाधन्ते हरिसंश्रयं ॥ टी ॥ [illegible]
[illegible] ॥ दिव्या अन्तरिक्षाः मानुषास्तु [illegible] भौतिकाः [illegible] क्लेशाश्च क्लेशहेतवः कथं बा
धन्ते इत्यर्थः वैयासे व्यासपुत्र हे विदुर ॥ श्लो ॥ यत्र [illegible] ॥ [illegible] विश्वं विध्वंसयन्वी
र्यशौर्यविस्फुरितभ्रुवा ॥ टी ॥ [illegible] ॥ यत्र भगवत्पा
दमूले अशरणं शरणं प्रविष्टं जनं कलौ नः कालो [illegible] नाभिमन्यते वीर्यप्रभावः शौर्यमुत्साहः ताभ्यां
विस्फूर्जितया कुञ्चितया भ्रुवा विश्वं विध्वंसयन्नपि ॥ श्लो ॥ अविस्मितं तं परिपूर्णकामं स्वेनैव लाभेन समं प्र
शान्तं विनोपसर्पत्यपरं हि बालिशः श्वलाङ्गुलेनातितितर्ति सिंधुं ॥ टी ॥ [illegible] दै६

॥ परत्र व्यसनात्ययत्वमाह ॥ मैत्रेयवचने न तृतीये ॥ यत्रेति तै ५ ॥ दृष्टान्तमाह ॥ यष्टे देवानां वाक्येन अविस्मितमिति
॥ नन्वेवमपि देवान्तरशरणो दृश्यते को विशेषस्तत्राह

नतु नानाङ्गः रैवस्तत्र सप्तन्तत्प्रतीकारो लोके प्रसिद्धः। एवं वेदे पि तन्नद्देवता मन्त्रिः प्रसिद्धा अतः कथं भगवान् ... वाक्येन। वालो...

[illegible] ॥ अविस्मितं निरहंकारं कतूहलशून्यं वा अर्वेतारकमित्यर्थः कुतः

अत्रांतरागादिशून्यं तच्च कुतः सेनैव लाभेन परिपूर्णकामं तच्च कुतः समं उपाधिपरिच्छेदशून्यं एवं भूतं परमेश्वरं विनाऽत्र

परंयः शरणार्थमुपसर्पति स हि वालिशो ज्ञः यथा सौ श्वानो लांगूलेन पुच्छेन समुद्रमुत्तितीर्षति तथेत्यर्थः ...

र्थः यथा तेन समुद्रतरणं न भवति तथा निरीश्वराश्रयणेन व्यसनार्णवतरणं न भवतीति भावः ॥ ... बालस्य

नेहशरणं पितरौ न सिंहेनार्तस्य वा गदमुदन्वति मज्जतो नौः तत्र स्पतस्प्रतिविधिः इहांजसेष्टस्तावद्विनोतनु

भृतां त्वदुपेक्षितानां ॥ [illegible]

[illegible] ॥ मोन्त्र सिंह तत्र स्पतत्प्रतिविधिः तत्प्रतीकार इह लोके

यो जसा इष्टः स त्वदुपेक्षितानां तावदेव क्षणमात्रमेव न त्वात्यंतिकं तद्देवाह बालस्य पितरौ शरणं रक्षकाविह शर

णं न भवतः तान्यां पाल्यमानस्यापि दुःखदर्शनात् कचिद्दुर्गादिगर्तादिशुतान्यामेव तद्वधदर्शनाच्च न चार्तस्यारो

गिणः अगदमौषधं शरणं रक्षते प्योषधे मृत्युदर्शनात् न च नन्वति समुद्रे मज्जतः प्लुतो नौः शरणं तया सह मज्ज

नदर्शनात् अतस्त्वमेव शरणमित्यर्थः अथ चैवं व्याख्येयं तत्र स्पतत्प्रतिविधिर्यइह तावत्प्रसिद्धः सत्वदुपेक्षि

तानां किमंजसेष्टः अपितु नेष्ट एव यद्वा यस्तावदिह प्रतिविधिरिष्टः स किमंजसा नैवांजसेति योज्यं बालस्ये

त्यजीगर्तेन राजार्थे शुनःशेपस्य नासहसत्पुत्रप्राप्त्यर्थं पुत्रेष्टिः कृता इति भारते प्रसिद्धं ॥ १४ ॥

॥ननु परमेश्वरशरणमात्रेण कथमेतावती श्रेयःसिद्धिः पालनसामर्थ्याच्च भगवत इत्याह॥ [illegible] ॥अहो इति॥५॥

भक्ति ॥तस्माद्भगवन्तं विहाय यः पुमानाश्रयेत्स मूर्ख इत्याह॥ अक्रूरवाक्येन॥ क इति॥१॥

६१

त्यादिपूर्ववदेव॥ ६॥ श्लो॥ कः पण्डितस्त्वदपरं शरणं समीयाद्भक्तप्रियादृतगिरः सुहृदः कृतज्ञात्। सर्वान्ददाति सुहृदो भजतोऽभिकामानात्मानमप्युपचयापचयौ न यस्य॥ ७॥ टी॥ [illegible]

[illegible] ॥त्वदपरं त्वत्तोऽन्यं कः पण्डितः (सन्नपण्डितः) इत्यर्थः कथंभूतात्त्वत्तः सुहृदः निरपेक्षोपकारकात्तयोनवान्नृजतः सुहृदः सर्वानभिमतान्कामान्ददाति किंच आत्मानमपि ददाति यस्य तव उपचयापचयौ न स्तः॥ ७॥ श्लो॥ अहो बकी यं स्तनकालकूटं जिघांसयापाययदप्यसाध्वी लेभे गतिं धात्र्युचितां ततोऽन्यं कं वा दयालुं शरणं व्रजेम॥ ८॥ टी॥ ननु [illegible] मेव [illegible] या स [illegible] नाम

[illegible] ॥अहो आश्चर्ये दयालुतायाः हन्तुमिच्छयापि स्तनयोः संन्यस्तं कालकूटं विषमपाययत् बकी पूतना असाध्वी दुष्टापि धात्र्याः यशोदाया उचितां गतिं लेभे न केवलं वेषमात्रेण यः स गतिं दत्तवानित्यर्थः ततोऽन्यं कं वा भजेम स एव शरणमित्यर्थः॥ ८॥ श्लो॥ तापत्रयेणाभिहतस्य घोरे संतप्यमानस्य भवाध्वनीश। पश्यामि नान्यच्छरणं तवाङ्घ्रिद्वन्द्वातपत्रादमृताभिवर्षात्॥ ९॥ टी॥ तदेव स्पष्टयति [illegible]

[illegible] तापत्रय [illegible] ॥तापत्रयेणाभिहतस्य अत एव घोरे संतप्यमानस्य भवे संसारे तवाङ्घ्रिद्वन्द्वातपत्रादन्यच्छरणं न पश्यामि नास्तीत्यर्थः न केवलमातपत्रात् किंतु अमृतमप्यभिवर्षतीति तस्मात्॥ ९॥ श्लो॥ चिरमिह वृजिनार्त्त

तदेव स्पष्टयति॥ उद्धवो मे उद्धववाक्येन॥ तापत्रयेणेति॥ ३॥

तदेव मुचुकुन्दवाक्येन॥ शरणं प्रविशामीत्यर्थेन मुपसंहरति॥ चिरमिति॥ १॥

१३६

॥तद्देवस्य कर्मग्रथनं कर्त्ता भगवत्ति समर्पयति। एवमिति तेद्ध॥

स्तप्यमानो नुनापैर विविधषडमित्रैः लब्धशांतिः कथंचित् मार्हं समुपेतस्तव त्वत्पदाब्जं परात्मन् नमयमनमशोकं

पाहि मां पन्नमीश॥१०॥टी॥ तदेव [illegible] हेईश मां अ

पन्नं आपद्ग्रस्तं मा मां पाहि। यतस्तेत्वत्पदाब्जं अहं शरणं समुपेतः। हेपरमात्मन् हेशरणदे इति आस्तेतो पियोपि कथं

मूतो हं दुरंतसंसारे चिरं भ्रजिनैः कर्मफलैः आर्त्तैःपीडितः अनुतापैः वासनादिभिः तप्यमानः अनएव अविद्व

षः अत्रपन्नाः षट्चक्षुरादयो अमित्राय स्य अतएव क्वापि लब्धशांतिः कथंभूतं तत्पादाब्जं अनयं सर्वतोनयशून्यं सेव

मानमशूतं अविनाशि अतएव अशोकं॥१०॥श्लो॥ एवं श्रीश्रमणनवताया उस्मुते जितो हं चांचल्ये वा सकल विषये सा

रनिर्धारणो वा आत्मप्रज्ञाविनव सहशौस्तवयस्मै मेमेतैः साकं नकैरगतिसुगतैस्तुष्टिमेहि त्वमेव॥११॥टी॥

[illegible] चांचल्ये दृदे चांचल्यं हतं परमार्थनिरूपणं वा तन्नु त्वत्स्मरणे

नैव अनस्त्वदाज्ञापरिपालिता तथा च तमेव भक्तेः सहितः प्रीतो भवेत्यं नयामित्यर्थः॥१२॥श्लो॥ साधूनां सत

एवं संमतिरिह स्यादेव भक्त्यार्थिनां ग्रालोचाग्रथनं अमं च विकथानमस्मिन् भवेदादरः येके चित् परकृत्युपश्र

तिपूरास्तानर्थये मत्कृतिं तृसोवीक्ष्यवदंतवद्यमिह चेतसावासना स्थास्यति॥१२॥टी॥ [illegible]

[illegible] ॥इह नंक्रिरत्नावल्यां साधूनां भक्तानां संमतिः पाठचिंतनादि परिग्रहाय स्वीकारः स्या

॥स्वग्रंथे सर्वसंपूर्तियोगिता मःह। साधूनामिति तेद्ध॥

(135)

भक्ति
६८

इदानीं स्वदोषं अंगीकृत्यैव ग्रंथमहिम्नैव सर्वोपादेयत्वं ग्रंथस्याह ॥ एष मिति ॥ ३८ ॥
देव यतः न कृथिनां यथा विषयिणां तत्र संज्ञायां विदुषां सुक्तिपरिशीलनपरिशीलनानां तास्वपि भक्तिहीनानामपि
अस्मिन् ग्रंथे आदरो भवेदेव किं कृता मम ग्रंथेन नानाप्रकरणस्य श्लोकानां परस्परा कांक्ष्या लिखनेन मम आलोच्य
विचार्य किंचित्प्रमादं शंकायामपि आदरो भवेदेव येन केचित् विरलाः परकृतीनामुपश्रुतिपराः निंदापरा
स्तान् अहं ग्रंथे ये याचे किं तत् इमां मत्कृतिं भूयो वारं वारं वीक्ष्य नवंतः इह मत्कृतौ अवद्यं दूषणं तदा वदं तु चे
न्यदि एवं तावत् सु भक्तिमहिमा सुज्ञातेषु सावासनापरनिंदेच्छा स्यास्यति अयमर्थः बकधेन ग्रंथपरिशील
नेन भगवद्भक्तिरेव न द्वेष्यति तत तश्च कृतं पर निंदादि कुर्वासना इति ॥ २९ ॥ श्लोकः ॥ एषस्सामहं मत्वबुद्धि
विभवोप्येकोपि कोपि द्विजेषु मध्ये भक्त जनस्य मत्कृति रियं न स्यादवज्ञास्यदं किं विद्यां शरघाः किं सुशी
लकुलं किं पौरुषाः किं गुणास्त्वत्किं सुंदरमादरेण रसिकैर्नो पीयते तन्मधु ॥ २९ ॥ टीका ॥ [illegible]
[illegible] ॥ एषोहं अल्पबुद्धिविभवो यस्य सोऽपि एको
पि शिष्यगुर्वादि गोष्ठीप्रविष्टपरित्यागपि कोपि परदेशप्रसिद्ध कुलशीलादिरपि स्यामेव तथापि इयं
भगवद्भक्तिविषया मत्कृतिः भक्तजनस्य नासु अवज्ञास्पदं उपेक्षा विषयो न स्यात् किं वा इत्तास्यात् समाहा
स्यात् अत्र दृष्टांतः सरघाः मधुमक्षिकाः किं विद्याः का विद्या यासां किं वा उच्चकुलं किं वा पौरुषं पराक्रमं

कोपि निर्हि... ना मा... रघाः मकः... २ हितो दे

138

परोपकारादिकोवागुणः ग्रामदमादिर्यासोनकिमपीत्यर्थः॥ तन्नत्थ्यापिकिंतन्मधुनाशिः संचितेमधुसमावन्तः
सुंदरेयतः अन्यादरेणश्वादिनारसिकैर्विज्ञैर्नापीयतेकिंअपितुपीयएवेत्यर्थः॥ तदेव ह्यमोऽध्यत्यपरिहारोपि
जष्टव्यइतिसर्वैरमणीयमिति॥१३॥श्लोक॥ इत्येषांवक्तृयत्नतः कृतवत्नांश्रीभक्तिरत्नावलीतत्रीत्यैव
तथैवसंप्रकटितानन्त्कांतिमालामया॥ अत्रश्रीधरसत्तमोक्तिलिखनेन्नूनाधिकंयत्कृतंतत्तद्धंतुसुधियो
हेथसरचनालुब्धस्यमेचापलं॥१४॥ महायज्ञेशरैप्राणैशशांकगुणितेशाके॥ फाल्गुनेशुक्लपक्षस्यद्वि
तीयायांसुमंगले॥१५॥ वाराणस्यांमहेशस्यसंनिधौहरिमंदिरे॥ भक्तिरत्नावलीसिद्धासहिताकांतिमा
लया॥१६॥ इतिश्रीमत्पुरुषोत्तमचरणारविंदमकरंदविंदुप्रोन्मीलितविवेकतैरभुक्तपरमहंसविष्णुपु
रीग्रथितायांश्रीभागवतामृतलब्धिलब्धश्रीभगवद्भक्तिरत्नावल्यां [illegible] त्रयोदशंविरचनं॥१३॥शुभमस्तु
इतिश्रीभक्तिरत्नावलीसंपूर्णसमाप्तः॥कल्याणमस्तु॥=॥लेषकपाठकतिसवया॥३१॥ संवतअठारैसैपचोतरा
रूमाघवदिद्वितीयारविसीतुरुतिसेतनकौगनहै॥ मेड़ताशहरमारूदेसवागवेऊपामैंचरणदासयथाप्र
तिकीयोसोलिषनहै॥ विष्णुपुरीभक्तिरतनावलीरचीवनायताहूमधिनवधादिभक्तिकोकथनहै॥ जिन
कीहजूरिमैंमुनमैंउपायलिषीस्वामीकमलदासजीमिरंभनकौजनहै॥१॥ इतिरामरामरामरामरामस

पचनेस्वरकौजनहै

[OrderDescription]
,CREATED=09.10.20 16:41
,TRANSFERRED=2020/10/09 at 16:57:05
,PAGES=137
,TYPE=STD
,NAME=S0003959
,Book Name=M-1198-BHAKTIRNAVALI
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF

FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF

FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF

FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF

FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF

FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,